ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"

DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XIV, ANUL 1968

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"
DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XIV, ANUL 1968

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" — IAŞI

ISTORIE, Tomul XIV, Secţia III a 1968

SUMAR

STUDII

NOTE ŞI COMUNICĂRI

UN MOMENT DE MARE ÎNSEMNĂTATE ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN — DESĂVÎRŞIREA UNITĂŢII NAŢIONALE

Sărbătorim anul acesta 50 de ani de la înfăptuirea unui glorios act din istoria poporului român — desăvîrşirea unităţii naţionale.

Victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, prăbuşirea Imperiului habsburgic, evenimentele politice şi revoluţionare ale anului 1918, care prin complexitatea lor aveau să schimbe harta lumii, au creat „posibilitatea încununării victorioase a luptei de eliberare naţională a poporului nostru pentru încheierea procesului de formare a statului naţional unitar român" [1].

Desăvîrşirea acestui proces, înrîurit într-o mare măsură de evenimentele internaţionale care s-au desfăşurat în cursul anului 1918 a fost, înainte de toate, rezultatul evoluţiei istorice a luptelor de veacuri pentru eliberare socială şi naţională a întregului popor român ce şi-a dezvoltat fiinţa de o parte şi de alta a Carpaţilor, la gurile bătrînului Danubiu.

Ziua de 1 Decembrie 1918, care s-a înscris durabil în conştiinţa întregului nostru popor, marcînd înlăturarea asupririi străine, deschidea perspective mai largi pentru realizarea unei lumi noi, în care poporul nostru să-şi poată croi noua sa istorie, în condiţiile dezvoltării contemporane.

Privite în succesiunea lor, evenimentele anului 1918 nu prevesteau nimic bun pentru planurile imperialiste ale puterilor beligerante. Popoarele, obosite de război, rîvneau către pace. Izbucnirea Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie şi chemarea Statului sovietic la înţelegere între popoare, prin „Decretul asupra păcii", făcuse să încolţească speranţa terminării grabnice a măcelului care secera în fiecare zi, zeci de mii de vieţi. Masele populare, conştiente de necesitatea unor acţiuni care să grăbească sfîrşitul războiului, au început mari manifes-

---

[1] Nicolae Ceauşescu — Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România. Buc., 1966, Ed. pol., p. 21.

ţii şi greve, revolte. În vara anului 1918 puterile centrale au suferit înfrîngeri grave. În urma acestora, principalii lor conducători au ajuns la convingerea că o victorie nu mai este cu putinţă. În rîndurile ostaşilor imperiului austro-ungar multinaţional, frămîntările se înteţeau din zi în zi ; soldaţii refuzau să execute ordinele, regimente întregi, formate din ostaşi aparţinînd naţiunilor asuprite, se destrămau. În lunile octombrie-noiembrie 1918, flacăra revoluţiei a cuprins Austro-Ungaria. Cehii, ungurii, românii, sîrbii, slovenii, croaţii şi alte naţiuni asuprite au întreprins acţiuni din ce în ce mai organizate pentru libertate, pentru desprinderea de Imperiul habsburgic. Acesta era răspunsul popoarelor la încercarea vîrfurilor claselor exploatatoare ale imperiului de a impune soluţia federalizării, idee care găsise sprijinitori chiar în rîndurile unor cercuri ale Antantei.

Românii cereau tot mai insistent ca, împreună cu toate naţiunile, „să aibă drept de liberă dispunere asupra sorţii lor, adică ei singuri să hotărască forma de stat sub care vor să trăiască în viitor" [2].

Lupta pentru unitate naţională era dusă şi de românii din străinătate. Aflaţi în diferite ţări, refugiaţi politici, prizonieri de război sau stabiliţi în statele respective, românii din toate colţurile lumii au militat pentru unirea Transilvaniei cu România. Astfel, cei peste 200.000 de români transilvăneni, stabiliţi în Statele Unite, au desfăşurat o intensă activitate pentru cauza unităţii, reuşind să cîştige nu numai opinia publică americană, ci chiar pe unii membri ai Congresului. O delegaţie a românilor transilvăneni s-a prezentat în iarna anului 1918 la Wilson, preşedintele S.U.A., pentru a exprima voinţa de unire a Transilvaniei cu România [3]. *La Chicago, în statul Indiana, în multe alte localităţi, mii de români au manifestat pe străzi cu drapele româneşti şi americane pentru unirea Transilvaniei cu România* [4].

În Italia s-a constituit un Comitet de acţiune a românilor transilvăneni şi bucovineni care au alcătuit o unitate românească ce urma să colaboreze cu trupele italiene împotriva Austro-Ungariei pentru eliberarea Transilvaniei. Comitetele „Pro Romania", constituite la Roma, Torino, Neapole, ş.a. în vara anului 1918 au organizat manifestaţii în cinstea „Comitetului de acţiune a românilor din Transilvania, Bucovina şi Banat" ce luptau pentru eliberarea provinciilor româneşti din Imperiul habsburgic şi unirea lor cu România. Lupta românilor din Italia pentru unitate naţională a atras simpatia lui Orlando, primul ministru italian, faţă de această cauză dreaptă [5].

În Franţa, în toamna anului 1918, s-a constituit, la Paris, „Comitetul naţional român", devenit apoi „Consiliul naţional al unităţii

---

[2] „Adevărul", nr. 40 din 6 octombrie 1918.

[3] Eliza Campus, La lutte pour l'achèvement de l'unité nationale roumaine (1914—1918), în „Revue roumaine d'histoire", nr. 4/1965, p. 778—779.

[4] Idem p. 779.

[5] Idem p. 781.

României", destinat să reprezinte interesele tuturor românilor pe lîngă guvernele Franței, Angliei, Statelor Unite, Japoniei ș.a.[6]. Compus din personalități marcante ale vieții politice românești, ca Nicolae Titulescu, Constantin Mille, Traian Vuia, Take Ionescu și alții, „Comitetul național al unității României" căuta, prin ziarul „La Roumanie", să convingă opinia publică mondială asupra necesității eliberării teritoriilor românești aflate sub stăpînirea habsburgică și să combată tendințele de păstrare a Transilvaniei, străvechi teritoriu românesc, în cadrul statului ungar.

Fruntașii luptei pentru eliberare națională demonstrau guvernelor occidentale inevitabilitatea destrămării Imperiului habsburgic și drumul firesc pe care trebuia să meargă acțiunea de eliberare a popoarelor asuprite, de constituire a unor state, de desăvîrșire a unității altora.

Grevele generale, însoțite de puternice demonstrații de stradă care au avut loc la Arad, Timișoara, Oradea, Reșița, Cluj, Brașov, Sibiu ș.a., la sfîrșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie 1918, dovedeau fermitatea cu care poporul român din Transilvania se pronunța pentru încheierea păcii, pentru înlăturarea autorităților maghiare, pentru eliberarea națională și unirea cu România.

Unitățile militare românești, solidarizîndu-se cu muncitorii, refuzau să reprime grevele și manifestațiile. Ostașii români plecau înarmați la casele lor, situîndu-se în fruntea țăranilor nemulțumiți.

Ca o expresie a mișcărilor naționale extinse asupra întregului Imperiu habsburgic, la sfîrșitul lunii octombrie 1918, se constituie în Transilvania „Consiliul național român central". Acesta, în scurt timp, a organizat consilii naționale locale, formate din reprezentanți ai Partidului național român, ai Partidului social-democrat, precum și din delegați aleși în cadrul unor mari adunări populare. Tot acum s-au alcătuit gărzi naționale, menite să înlocuiască vechile autorități represive maghiare.

La 10 noiembrie, „Consiliul național român" face cunoscut Consiliului maghiar din Budapesta hotărîrea de a forma un guvern național român cu sediul la Sibiu.

În consecință, „Consiliul naționar român", în zilele de 14—15 noiembrie, poartă discuții la Arad cu reprezentanții Consiliului național maghiar în problema desprinderii Transilvaniei de Ungaria și unirii ei cu România. Convorbirile însă nu au dus la rezultate pozitive. Reprezentanții Consiliului maghiar din Budapesta pretindeau menținerea Transilvaniei în cadrul granițelor Ungariei. În fața acestei situații s-a convocat adunarea de la Alba Iulia, care avea să hotărască asupra viitorului Transilvaniei, unirea ei cu România.

În rîndurile celor care luptau pentru independență și unire în Transilvania, se manifestau tendințe deosebite. Astfel, masele populare voiau

---

[6] Idem, p. 782—783.

unirea în contextul unor adînci transformări și instaurarea unei republici democratice. În dezacord cu ele, cercurile burgheze care voiau unirea în cadrul monarhiei, se pronunțau fie împotriva reformelor, fie pentru înfăptuirea unirii și efectuarea unor reforme limitate.

Masele populare au fost forțele cele mai hotărîte care militau pentru realizarea unirii și desăvîrșirea unității naționale. La rîndul ei, burghezia, urmărind realizarea construcției de stat în direcția burghezo-liberală, se pronunța în același sens.

Cu toate deosebirile de vederi în problema realizării unirii, elementele cele mai avansate, sprijinite de întregul popor, au convocat pentru 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, o mare adunare populară, unde, pe lîngă aleșii pe circumscripții, trebuiau să participe un număr de peste 100.000 de oameni din toate colțurile Transilvaniei. Alegerea localității Alba Iulia a fost primită cu mult entuziasm de întreaga populație românească din Transilvania, deoarece — după unirea făcută de Mihai Viteazul — orașul devenise simbolul unității naționale a românilor de pe ambele versante ale Carpaților.

Marea Adunare Națională a avut loc pe Cîmpul lui Horia. Aici, pe lîngă cei 1.228 deputați de drept aleși, s-au adunat peste 100.000 de oameni, în majoritate țărani din cele mai îndepărtate colțuri ale țării, alături de care cei peste 10.000 de muncitori fluturau lîngă tricolorul românesc, steagurile roșii ale revoluției.

Adresîndu-se poporului, Vasile Goldiș, fruntaș al mișcării de eliberare națională, membru al „Consiliului național român," solicita mărita Adunare Națională să primească hotărîrea în care se sublinia că „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 Noiembrie (1 Decembrie) 1918, decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România...", că „românii adunați la această adunare națională salută pe frații lor din Bucovina scăpați din jugul monarhiei austro-ungare și uniți cu țara-mamă — România", că „Adunarea Națională salută cu iubire și entuziasm liberarea națiunilor subjugate pînă aici în monarhia austro-ungară, anume națiunile: cehoslovacă, austro-germană, iugoslavă, polonă și ruteană și hotărăște ca acest salut al său să se aducă la cunoștința tuturor acelor națiuni"[7].

În hotărîre se prevedeau, de asemenea, libertăți democratice, votul direct, egal, secret, reforma agrară, etc.

Mișcarea muncitorească din România, într-o declarație publicată în ziarul „Socialismul" saluta „cu bucurie dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate", obligîndu-se să apere „legămintele de unire hotărîte"[8].

---

[7] Din Istoria Transilvaniei, vol. II, ed. II, Edit. Acad. R.P.R., Buc. 1963, p. 452—453.
[8] „Socialismul" nr. 37 din 17 februarie 1919.

Socialiștii transilvăneni, situîndu-se pe aceeași poziție ca și socialiștii din România, subliniau în rezoluția adoptată la Congresul de la Sibiu, ținut în ianuarie 1919, că sînt „în deplin acord cu ținuta delegaților social-democrați, care la Adunarea națională din Alba Iulia, în concordanță cu voința întregului neam românesc au votat pentru unirea tuturor românilor" [9] *și că „social-democrația română, cînd a aderat la înfăptuirea acestui ideal al românilor de pretutindeni, n-a depășit întru nimic de la principiile stabilite de congresele socialiste internaționale, care totdeauna au recunoscut dreptul fiecărei națiuni asuprite și divizate sub mai multe stăpîniri străine de a lupta în primul rînd pentru independența sa"* [10].

Prin Decretul-lege nr. 3631 din 11 decembrie 1918, se consfințea unirea Ardealului, Banatului, Crișanei, Satmarului și Maramureșului cu România [11].

Unirea Transilvaniei cu Țara, dorință exprimată cu fermitate de revoluționarii transilvăneni încă în anul 1848, considerată ca o imperioasă necesitate pentru întregirea ființei poporului român, a fost cerută cu hotărîre și de reprezentanții cei mai înaintați ai societății românești. Astfel, marele om politic român, Nicolae Titulescu, spunea: „Din împrejurările de azi, România trebuie să iasă întreagă... România nu poate fi întreagă fără Ardeal... Ardealul e leagănul care i-a ocrotit copilăria, e școala care i-a făurit neamul, e farmecul care i-a susținut viața. Ardealul e scînteia care aprinde energia, e mutilarea care strigă răzbunare, e fățărnicia care cheamă pedeapsa, e zugrumarea care cere libertatea. Ardealul e românismul în restriște, e întărirea care îndepărtează vrăjmașul, e viața care cheamă viața!" [12].

Marele savant Nicolae Iorga, la rîndul său spunea: „...dacă vei străbate Ardealul, Banatul și alte părți unguresti unde sînt porți de oțel bine apărate în jurul ființei noastre ca neam, ...te vei înviora și îmbărbăta acolo cu credința că oricît s-ar sili oricine, rădăcina noastră nu poate fi smulsă din adîncimea unui pămînt care a numit pe străbunii noștri întîii născuți ai săi"... [13].

În cadrul adunărilor ce au avut loc pe Cîmpul lui Horia, în Piața mare din cetate, au mai luat cuvîntul numeroși alți fruntași ardeleni, luptători pentru unire, dr. Petru Groza, scriitorul Emil Isac, istoricul Silviu Dragomir, episcopii Miron Cristea, Iuliu Hossu și alții.

Adunarea de la Alba Iulia, în cadrul căreia s-a adoptat hotărîrea de unire, a ales „Marele sfat național", avînd rolul unui parlament autonom în care intrau reprezentanți ai Partidului național român,

---

[9] Ibidem.
[10] Ibidem.
[11] Din Istoria Transilvaniei..., p. 455.
[12] Nicolae Titulescu, Discursuri, Ed. șt., Buc. 1967, p. 142.
[13] Nicolae Iorga, Neamul românesc în Ardeal și Țara ungurească la 1900, Edit. Min. de Int. Buc. 1939, p. 417.

ai Partidului social-democrat, ai organizațiilor economice, sociale, culturale și ai bisericii din Transilvania. În ziua de 2 decembrie s-a format Consiliul Dirigent, compus din 15 membri, cu sediul la Sibiu, căruia îi reveneau provizoriu atribuțiile de guvern. El avea să se ocupe de administrația locală. Problemele legate de armată, de politica externă, securitatea statului și altele, intrau în competența guvernului central. Pe lîngă guvernul din București, Consiliul Dirigent avea trei reprezentanți.

În fața acestei situații cercurile conducătoare maghiare au căutat să zădărnicească unirea Transilvaniei cu România nu numai pe cale diplomatică, ci chiar pe cale armată. Trupele maghiare, din ordinul guvernului Károlyi, au ocupat localități din nordul Transilvaniei, încălcînd în felul acesta, flagrant, voința marii adunări populare de la Alba Iulia, care hotărîse, la 1 Decembrie 1918, unirea Transilvaniei cu România. La 24 decembrie 1918, trupele române erau primite cu entuziasm de locuitorii Clujului, iar la sfîrșitul lunii ianuarie 1919 ajungînd în zona Sighet, Baia Mare, Zalău [14], erau primite cu aceleași manifestări de bucurie.

Mișcarea revoluționară, care a cunoscut o considerabilă dezvoltare în timpul primului război mondial, prăbușirea militară a coaliției puterilor centrale, destrămarea Imperiului habsburgic sub loviturile mișcării de eliberare națională, victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, reprezintă factorii principali care au determinat importante schimbări în viața popoarelor europene. Aceste evenimente au creat condițiile încununării cu succes a luptei duse de poporul nostru pentru desăvîrșirea unității sale naționale. Realizată în aceste împrejurări internaționale favorabile, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, unitatea noastră națională a fost rezultatul luptei maselor populare din toate colțurile țării, opera întregului popor român. Marea adunare populară de la Alba Iulia, care a proclamat unirea Transilvaniei la patria mamă, uriașele manifestări organizate de masele populare din toate provinciile românești au consfințit voința de unire a întregii noastre națiuni. Unirea a fost încununarea victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe ale poporului român din Moldova, Muntenia și Transilvania, de cărturarii și marii gînditori ai neamului, a activității desfășurate de elementele revoluționare, de militanții socialiști, a aspirațiilor și voinței întregului popor român [15].

Desăvîrșirea unității naționale a statului român a avut loc în condițiile existenței regimului burghezo-moșieresc, menținîndu-se mai departe monarhia și rînduielile burghezo-moșierești. Cu toate acestea, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, înfăptuirea unității naționale a

---

[14] L. Banyai, Din istoricul evenimentelor de după unirea Transilvaniei cu România, în „Studii" — revistă de istorie, nr. 3/1964, p. 465—466.

[15] Nicolae Ceaușescu, O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărășeștilor, Ed. pol., Buc. 1967, p. 10—11.

avut o înrîurire pozitivă asupra întregii evoluţii economice, politice şi sociale a României. Ea a creat condiţii pentru dezvoltarea forţelor progresiste ale societăţii, pentru intensificarea mişcării revoluţionare a clasei muncitoare, a stimulat puternic lupta împotriva exploatării şi asupririi burghezo-moşiereşti[16].

Desăvîrşirea unităţii naţionale a poporului nostru, prin unirea provinciilor româneşti în cadrul statului naţional unitar român, a avut o deosebit de mare însemnătate, relevînd comuniunea ideilor şi aspiraţiilor tuturor românilor. Rod al luptei revoluţionare a maselor populare, ea a reprezentat o necesitate istorică, imperioasă, în procesul de formare a statului naţional unitar român. Desăvîrşirea unităţii naţionale a deschis calea dezvoltării social-economice a ţării, contribuind la mersul înainte al societăţii pe întreg cuprinsul României. Ea a determinat atît cadrul naţional, cît şi cel social-politic pentru dezvoltarea mai rapidă a forţelor de producţie, pentru stimularea energiei şi capacităţii de creaţie a întregului nostru popor. S-au creat posibilităţi efective pentru ca poporul român să-şi poată croi drum nou spre propăşire, să poată înainta spre înfăptuirile istoriei contemporane.

Piaţa naţională, care a crescut şi s-a dezvoltat în decursul perioadelor istorice anterioare a căpătat, în noul context istoric un contur definitiv, exprimat printr-o organizare unitară de stat, fapt de o deosebită importanţă pentru dezvoltarea economică şi politică ulterioară. Noua situaţie a schimbat, de asemenea, potenţialul economic al ţării, ca şi locul ei pe piaţa mondială. S-a creat posibilitatea pentru unirea pe scară naţională a mişcării muncitoreşti, de apărare a independenţei naţionale şi a suveranităţii. Misiunea de a asigura realizarea deplină a marilor aspiraţii ale poporului, sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, i-a revenit clasei muncitoare — forţa cea mai înaintată a societăţii noastre. Condusă de partidul comunist, detaşamentul ei de avangardă, clasa muncitoare, în alianţă cu ţărănimea, cu intelectualitatea, cu toate forţele progresiste, a înfăptuit transformări revoluţionare radicale în sînul societăţii româneşti, a asigurat victoria socialismului, edificarea societăţii noi pe întregul cuprins al României [17].

Patrie a tuturor celor ce muncesc, România socialistă întruchipează idealurile de libertate şi dreptate socială, pentru care poporul român a luptat cu consecvenţă veacuri de-a rîndul. Ceea ce a dorit poporul acum 50 de ani, republică democratică, libertate şi independenţă, s-a înfăptuit după cel de al doilea război, cînd popoarele, antrenate în marea încleştare cu fascismul, au biruit pe cel mai periculos duşman al libertăţii. Poporul român, pornind pe calea trasată de victoria insurecţiei naţionale, a deschis ţării noi posibilităţi de afirmare pe tărîm mondial.

---

[16] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 11.

[17] Ibidem.

Construcția socialismului asigură egalitatea tuturor celor ce muncesc, indiferent de naționalitate, rasă, sex, religie. Oamenii muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, alcătuiesc împreună marea familie a României Socialiste, muncesc strîns uniți, sub conducerea partidului, pentru înflorirea patriei comune [18].

Unitatea întregului popor, strîns unit în jurul Partidului Comunist Român, al guvernului, asigură posibilitatea antrenării tot mai intense a maselor largi la opera de desăvîrșire a construcției socialiste.

Împlinirea a 50 de ani de la desăvîrșirea unității naționale găsește întregul nostru popor antrenat în aplicarea hotărîrilor Conferinței Naționale, menite să stimuleze tot mai mult suflul înnoitor inițiat de Congresul al IX-lea al P.C.R. Noile forme de organizare a muncii în întreprinderi, îmbunătățirea administrativ-teritorială, creează cadrul propice perfecționării și organizării întregii activități sociale, dezvoltării impetuoase a industriei la nivelul mondial al tehnicii și eficienței economice, modernizării agriculturii, înfloririi artei, științei și culturii. Ansamblul acestor realizări au ca scop unic ridicarea continuă a nivelului de viață a tuturor creatorilor de bunuri materiale și spirituale.

Întregul nostru popor, stăpîn astăzi pe soarta lui, înfăptuiește cu succes politica internă și externă a partidului, care constituie cea mai înaltă expresie a grijii față de aspirațiile de prosperitate și progres pentru care au luptat generații după generații.

Năzuințele de independență și suveranitate națională pentru care generația de acum 50 de ani s-a jertfit în tranșee, în lupte deschise cu opresorii, au căpătat viață în anii puterii populare, cînd, datorită conducerii științifice de către Partidul Comunist Român a întregului proces de transformare a societății, țara noastră reprezintă un factor de progres și civilizație pe tărîm mondial.

Drumul parcurs de țara noastră de la starea de înapoiere economică și aservire față de interesele trusturilor străine la țară independentă și suverană, în plin avînt economic, dovedește că poporul român, conștient de imperativele dezvoltării sale, a dus consecvent lupta pînă la victoria finală a idealurilor sale patriotice de eliberare socială și națională, în cadrul căreia un moment hotărîtor l-a marcat desăvîrșirea unității sale naționale.

AUREL LOGHIN

---

[18] Nicolae Ceaușescu, Raport cu privire la proiectul de Constituție a Republicii Socialiste România, Ed. pol. Buc. 1965, p. 18.

ROMÂNIA ȘI PROBLEMA STRÎMTORILOR DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1920—1922)

DE

I. SEFTIUC

La 10 august 1920, marele dosar al Versailles-ului părea definitiv închis prin includerea ultimului document și anume tratatul de pace cu Turcia semnat la Sèvres. Realitățile au impus însă pînă la urmă scoaterea acestui document din dosarul tratatelor postbelice și înlocuirea lui prin convenția de la Lausanne.

Una din problemele importante înscrise în tratatul de la Sèvres a fost și aceea relativă la regimul strîmtorilor Mării Negre.

Înțelegerea evoluției ulterioare a problemei strîmtorilor impune o analiză succintă a cauzelor din tratatul turc referitoare la statutul Bosforului și al Dardanelelor.

Conform stipulațiilor tratatului de la 10 august 1920, orașul Constantinopol rămînea capitala statului turc și sediul califului, dar aliații își rezervau dreptul de a revizui această hotărîre în cazul cînd Turcia s-ar fi abătut de la respectarea loială a prevederilor tratatului. Strîmtorile Bosfor și Dardanele erau declarate libere pentru trecerea vaselor de comerț și a celor militare ale tuturor statelor, atît în timp de pace cît și în vreme de război. Controlul în vederea respectării regimului strîmtorilor era încredințat unei comisii internaționale, formată din reprezentanții Angliei, Franței, Italiei, Japoniei, Statelor Unite ale Americii (în cazul și la data cînd ele vor dori să ia parte) și Rusiei Sovietice — cu cîte două voturi fiecare — și din reprezentanți ai Greciei, României, Bulgariei și Turciei — cu cîte un singur vot fiecare. Cele din urmă două state riverane, adică Bulgaria și Turcia, ca și Rusia Sovietică, își vor trimite delegați în Comisie numai în cazul intrării lor în Liga Națiunilor. Președinția în Comisia strîmtorilor urma să fie deținută pe rînd, în decurs de doi ani, de acei membri ai Comisiei care aveau dreptul la două voturi. Comisia internațională poseda libertate de acțiune completă, funcționînd în absolută independență

față de autoritățile locale și fiind învestită cu puteri foarte largi în aplicarea și controlul regimului strîmtorilor. Ea avea pavilion propriu, buget propriu, dreptul de a contracta împrumuturi și de a executa lucrări utile navigației. Totodată, Comisia dispunea de forță armată — „un corp de poliție specială" — și vase de război — necesare pentru îndeplinirea funcțiilor ei.

Partea a V-a a tratatului de la Sèvres — „Dispoziții militare" — stabilea granițele zonei strîmtorilor, demilitarizarea acestor zone și a insulelor învecinate din Marea Egee, controlul asupra demilitarizării încredințîndu-se Angliei, Franței și Italiei. Toate fortificațiile existente în zona neutră a strîmtorilor și în regiunea insulelor de la intrarea în Dardanele trebuiau distruse. Cele trei puteri occidentale, pentru „a împiedica săvîrșirea sau pregătirea oricărei acțiuni menite să aducă direct sau indirect vreun prejudiciu libertății strîmtorilor", aveau dreptul să întrețină în zona Bosforului și a Dardanelelor forțe militare și aeriene. [1]

Celelalte clauze teritoriale, politice și economice ale tratatului de la Sèvres, erau tot atît de grele, ele constituind un adevărat atentat la independența, suveranitatea și integritatea teritorială a Turciei.

Evoluția evenimentelor din Orientul Apropiat, mai ales după 10 August 1920, a demonstrat clar lipsa de viabilitate a tratatului de la Sèvres. De altfel, șubrezenia tratatului nu era pusă la îndoială de unii contemporani, chiar din momentul semnării lui [2].

Tratatul de la Sèvres urmărea să consolideze dominația statelor imperialiste învingătoare în Orientul Apropiat și să împiedice, prin toate mijloacele, dezvoltarea mișcării de eliberare națională din Turcia. Ignorîndu-se interesele și drepturile poporului turc, el a fost impus guvernului sultanului, care nu dispunea în țară de nici un fel de autoritate [3]. Poporul turc nu putea admite transformarea țării sale într-o adevărată colonie a marilor puteri învingătoare. De aceea, încă din primăvara anului 1919, el s-a ridicat la luptă, sub conducerea lui

---

[1] Pentru prevederile acestui tratat, vezi *I documenti diplomatici della pace orientale* (raccolta completa dei testi ufficiali da trattato di Londra all'armistizio di Mudania) a cura di Amedeo Giannini, Roma, 1922, p. 37—157; „L'Europe Nouvelle", 12. VI. 1920, p. 808—812; 19. VI. 1920, p. 850—853; 26. VI. 1920, p. 888—892; Geamănu Grigore, *Dreptul internațional contemporan*, Edit. did. și pedag., Buc., 1965, p. 351; Miller A. F., *Pregătirea diplomatică a tratatului de la Sèvres*, în „Probleme de istorie", 3/1961, 172—174; N. Dașcovici, *Marea noastră sau regimul strîmtorilor*, Iași, 1934, p. 149—151; B. A. Dranov, *Cernomorskie prolivi (Mejdunarodno-pravovoi rejim)*, Moscova, 1948, p. 172—174; R. Pinon, *L'avenir de l'Entente anglo-française*, Paris, 1924, 46—48 etc.

[2] R. Poincaré, *Histoire politique, Chroniques de Quinzaine I (15 mars—1er septembre* 1920), Paris 1920, p. 264; Ed. Driault, *Le roi Constantin*, Paris, 1930, p. 259.

[3] A.F. Miller, *op. cit.*, p. 112.

Mustafa Kemal, transformînd Anatolia într-un puternic focar de rezistență împotriva dominației străine [4].

Tratatul de la Sèvres nu putea să fie aplicat și datorită puternicelor și numeroaselor contradicții existente între puterile imperialiste învingătoare, mai ales între Anglia, Franța și Italia — care doreau, în perioada postbelică, să-și întărească tot mai mult influența în Orientul Apropiat, să dețină controlul deplin asupra căilor de acces din Mediterana în Marea Neagră.

În sfîrșit șubrezenia tratatului încheiat cu Turcia se mai datora și ignorării drepturilor și intereselor unor puteri din bazinul Mării Negre, cum a fost cazul republicilor sovietice ruse. Nefiind invitate, acestea n-au participat la lucrările conferințelor care au precedat încheierea tratatului, fiind astfel îndepărtate de la elaborarea regimului de drept internațional al strîmtorilor, problemă în care erau vital interesate [5].

Nu mai puțin au fost desconsiderate, prin acest tratat, drepturile altor doi riverani — Turcia și Bulgaria, state care participaseră la război de partea Puterilor Centrale.

Prevederile referitoare la regimul strîmtorilor din tratatul de la Sèvres dezavantajau, de asemenea, România, stat riveran la Dunăre și la Marea Neagră, direct interesat într-un regim de adevărată libertate la Bosfor și Dardanele [6].

În rîndurile care urmează ne propunem să analizăm cîteva aspecte legate de atitudinea României în problema strîmtorilor de la încheierea tratatului de la Sèvres (10 august 1920) și pînă în faza finală a războiului greco-turc din anii 1920—1922 (august — septembrie 1922).

Interesul României pentru un regim de libertate la strîmtori era un fapt evident. Neavînd altă cale de acces pe apă la Mediterana, pentru a participa liber la mișcarea comercială mondială, România trebuia să-și îndrepte marea majoritate a exporturilor sale prin Dardanele, aceeași cale navigabilă a strîmtorilor servind, în același timp, și pentru numeroase importuri. O reală libertate de circulație prin strîmtori se impunea din alt considerent: se știe că numeroase țări din Europa Centrală și Răsăriteană trebuiau să utilizeze, pentru legături comerciale cu Orientul, Dunărea și porturile românești ale acesteia. Libertatea strîmtorilor, prin care mărfurile străine — urmînd calea Dunării și a Mării Negre — putînd să-și continue nestingherit drumul prin Bosfor și Dardanele spre diverse centre de desfacere, procura pentru România noi surse de venituri, rezultate din comerțul de tranzit.

[4] *Noveișaia istoria stran zarubejnoi Azii i Afriki*, Izd. Leningr. Univ., 1963, p. 268 și urm.

[5] B.A. Dranov, *op. cit.*, p. 173—174.

[6] I. Seftiuc, *România și problema strîmtorilor după primul război mondial (1919—1920)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 2/1966, p. 275—302.

Avînd în vedere aceste interese vitale pentru viaţa sa economică, pentru consolidarea sa economico-financiară, mai ales în urma desăvîrşirii unităţii naţionale, România s-a arătat preocupată — în perioada la care ne referim — pentru găsirea unor soluţii care să garanteze libertatea de trecere prin strîmtori. Rezolvarea echitabilă a problemei strîmtorilor presupunea existenţa unui regim cu adevărat internaţional, regim care să excludă posibilitatea hegemoniei la Bosfor şi Dardanele a uneia sau a mai multor puteri favorizate. Un asemenea regim, după opinia României, putea fi asigurat prin internaţionalizarea şi neutralizarea strîmtorilor, prin respectarea drepturilor tuturor statelor interesate şi prin participarea acestora, pe picior de egalitate, la elaborarea statutului internaţional al strîmtorilor. România a acţionat, prin toate mijloacele, pentru ca principiile susmenţionate să fie puse la baza regimului internaţional care va fi administrat strîmtorilor.

Însă regimul strîmtorilor, aşa cum fusese el organizat prin tratatul de la Sèvres, prezenta numeroase neajunsuri pentru România, ca şi pentru celelalte state riverane. Ceea ce nu convenea mai întîi României era stabilirea statutului strîmtorilor fără participarea tuturor celor direct interesaţi, apoi nesocotirea principiului egalităţii de drepturi, inegalitatea de tratament în Comisia strîmtorilor : discriminare în privinţa numărului de voturi, imposibilitatea pentru reprezentantul României de a deţine preşedinţia Comisiei, lipsa contingentelor române din cadrul forţelor armate interaliate de pe lîngă Comisia strîmtorilor [7]. Toate acestea nu puteau să nu provoace obiecţii din partea României. Stipulaţiile tratatului turc — spunea mai tîrziu I. G. Duca, ministrul de externe al României în guvernul liberal condus de Ion I. C. Brătianu, — căutînd originea nemulţumirii provocate de acesta — „au fost stabilite fără ştirea noastră şi cîteodată în contradicţie cu punctul de vedere român" [8]. Încă mai clar exprima cauza acestei nemulţumiri a României un alt fruntaş politic liberal şi anume Vintilă Brătianu, atunci cînd, referindu-se la tratatul turc, vorbea despre „soluţii atît de puţin logice ca cele înscrise în tratatul de la Sèvres, prin care cei mai direct interesaţi — ţările a căror debuşeu exclusiv se face prin strîmtori — erau lăsaţi de o parte sau aveau jumătate de vot" [9].

[7] Arhiva M.A.E., Convenţii 9 T 2, vol. 1 (1920—1923) (dosar nepaginat) Delegaţia română la Conferinţa de pace, Paris, 1 iulie 1920 — nota delegaţiei turce din 25 iunie 1920, conţinînd răspunsul la condiţiile de pace ale aliaţilor ; vezi şi Referatul, fără dată şi fără semnătură, relativ la Comisiile care s-au instituit pentru executarea clauzelor tratatului de la Sèvres ; Preda C. Fundăţeanu, *Regimul strîmtorilor*, Buc., 1925, p. 14—15 ; Jean Delaborde, *Le dernier règlement de la question des détroits à la Conférence de Lausanne*, Dijon, 1923, p. 99—110.

[8] „L'Indépendance roumaine", 31. XII. 1920.

[9] Arhivele Statului Bucureşti (în continuare se va cita A.S.B.) Fond Casa Regală, dosar 14/1922, (Memoriul lui Vintilă Brătianu, *Strîmtorile Constantinopolului*, din 22 iunie 1922), f. 6.

Inegalitatea de tratament și nesocotirea intereselor României rezultau și din faptul că la libertatea Bosforului și a Dardanelelor trebuiau să vegheze — conform stipulațiilor tratatului de la Sèvres, — marile puteri și Grecia, care urmau să întrețină trupe la Gallipoli și Constantinopol. Din singurul fapt că paza strîmtorilor era încredințată forțelor armate ale uneia sau a mai multor puteri — și acestea în totalitate neriverane — rezulta că Bosforul și Dardanelele, după opinia românească justă, vor fi în realitate sub tutela statului sau a statelor care vor menține acolo cel mai mare număr de forțe armate. [10] „...N-ar fi vorba de internaționalizare — scria, pe bună dreptate, un ziar al vremii, exprimînd un deziderat de bază românesc în chestiunea strîmtorilor — acolo unde predomină forța a cîtorva puteri privilegiate. Dardanelele sînt de fapt a acelora care sînt stăpînii tunului de la Gallipoli, indiferent de caracterul internațional al Comisiei care se găsește acolo" [11]. Argumentul just că libertatea strîmtorilor va depinde de stăpînul fortificațiilor de la gurile lor este invocat ori de cîte ori se revendică participarea, pe picior de egalitate, a tuturor statelor, mari și mici, la supravegherea și controlul liberei navigații prin Bosfor și Dardanele, ori de cîte ori se exprimă dorința — pe linia apărării intereselor românești — de a nu se admite ca cheile de la porțile strîmtorilor să fie deținute de o singură putere.

România socotea inadmisibilă împărțirea arbitrară a statelor în mari și mici, în puteri cu „ interese mondiale" și puteri cu „interese limitate", arătînd că, în problema strîmtorilor, împărțirea trebuia să se facă „după interesele ce le au la menținerea liberei navigații prin strîmtori, după pagubele imediate la care sînt expuse și după primejdiile ce le amenință în cazul în care este încălcată sau suprimată această libertate" [12]. Numai o astfel de împărțire trebuia să constituie, după opinia României, criteriul principal pentru prezența în Comisia strîmtorilor a tuturor statelor interesate cît și pentru determinarea proporției în care acestea urmau să fie reprezentate.

Apropierea kemaliștilor de zona strîmtorilor, după zdrobirea armatelor grecești, a determinat autoritățile engleze din Constantinopol să ordone, în a doua jumătate a lunii septembrie 1922, închiderea Dardanelelor și suspendarea traficului maritim prin strîmtori [13]. Mai mult încă, Anglia a avertizat că unitățile sale navale, care începuseră patrulările în Marea de Marmara vor deschide foc asupra vapoarelor care nu vor respecta acest ordin [14]. Blocarea Dardanelelor a stîrnit o puternică îngrijorare în România. Această acțiune arbitrară a Marii Bri-

[10] „L'Indépendance roumaine", 31. XII. 1920.
[11] Ibidem.
[12] „Adevărul", 21. IX. 1922.
[13] B. A. Dranov, *op. cit.*, p. 181; „L'Europe Nouvelle", 7.X.1922, p. 1251. „Neamul românesc", 26. IX. 1922.
[14] „Universul", 27. IX. 1922.

tanii era calificată drept „o lovitură simțitoare" pentru statul român, într-un moment cînd campania exportului de cereale era în toi, ea fiind, totodată, de natură să arate „printr-o drastică ilustrațiune" [15] însemnătatea problemei strîmtorilor pentru România. Luîndu-se în considerație și pagubele pentru comerțul de tranzit, se atrăgea atenția că „împiedicarea circulației vapoarelor ieșite din Dunăre și Marea Neagră va avea o influență destul de rea asupra stării noastre economice" [15].

Situația de război din Orientul apropiat, prelungirea ostilităților greco-turcești avea repercusiuni defavorabile asupra desfășurării normale într-un centru al comerțului mondial atît de însemnat cum era Constantinopol [17]. În general conflictul oriental împiedica desfășurarea normală a comerțului României și a altor state cu centrele din Orientul apropiat sau cu alte regiuni ale lumii. „Înaintarea trupelor turcești și mutarea războiului aproape de coastele mărilor — găsim adeseori plîngeri formulate în presa vremii — au început să stînjenească foarte mult comerțul nostru cu Asia Mică. Multe dintre vasele care transportă... mărfuri nu mai pleacă fie din Constanța, fie din porturile mediteraneene" [18].

O asemenea situație tulbure, cum era aceea din Orient — dezavantajoasă tranzacțiilor comerciale la Constantinopol — asociată la politica egoistă a unor mari puteri, care-și permiteau să dicteze după bunul plac în ceea ce privește libertatea de trecere prin Bosfor și Dardanele îndreptățeau România „să ridice hotărît glasul pentru ca viața sa economică și, prin consecință, independența ei politică să nu fie la dispoziția primului care pune stăpînire pe strîmtori" [19].

Cum trebuia să fie organizat în viitor, după opinia României, regimul strîmtorilor? Soluțiile preconizate, fără a avea un caracter cu totul inedit, aveau în vedere internaționalizarea și neutralizarea strîmtorilor Mării Negre, sub garanția colectivă a tuturor celor interesați la menținerea libertății de trecere prin Bosfor și Dardanele [20].

---

15 „Adevărul", 26. IX. 1922.

16 Ibidem.

17 „Starea neclară și nestatornică a situației politice din ultimul timp a provocat instabilitatea și lipsa de debușeuri, ceea ce a făcut ca acest centru (e vorba de Constantinopol — n.n.) să se transforme într-un simplu antrepozit", („Corespondența economică") nr. 11—12 din 1 și 15.X.1922, p. 1).

18 „Adevărul", 27. IX. 1922.

19 Ibidem. 26. IX. 1922.

20 N-a fost exclusă dintre posibilități nici soluția, care apare, e adevărat, exprimată mai rar, ca Liga Națiunilor să garanteze libertate de navigație prin strîmtori. În acest scop, Liga Națiunilor trebuia să numească cîteva națiuni ca mandatare ale sale la paza strîmtorilor. Dintre aceste națiuni nu putea să lipsească, în primul rînd, Anglia și Franța; prezența Rusiei era, de asemenea necesară, căci „are de spus și ea cuvîntul său în chestia strîmtorilor" („Neamul românesc", 11. XI. 1922). Desigur, printre mandatari urma să se numere și România, dispunînd de un rol corespunzător situației sale de stat riveran. În formula de mai sus Constantinopolul urma să devină un oraș liber, fără fortificații, aflat sub suzeranitatea turcă, (*Ibidem*; vezi și Paul Nicorescu, *La Roumanie nouvelle*, Buc., 1924, p. 155—156).

Prezentarea soluţiilor în problema strîmtorilor era însoţită de o precizare întru-totul îndreptăţită: internaţionalizarea şi neutralizarea „să fie făcută pentru necesităţile traficului internaţional şi nu ca mijloc de a servi politica cutărei sau cutărei puteri". O astfel de precizare părea României oportună din considerentul că „noi nu facem iluzii", întrucît „politica internaţională a fiecărei ţări este egoistă şi trebuie încă şi astăzi s-o judecăm prin această prismă"[22].

Ţinîndu-se seama de importanţa strîmtorilor pentru traficul mondial şi de faptul că ele constituiau un debuşeu pentru regiuni atît de vaste, se susţinea — pentru vreme de război — ca regimul care se va administra strîmtorilor să asigure în permanenţă statelor neutre deplina libertate de trecere. [23] Pe lîngă aceasta, se cerea ca regimul strîmtorilor să fie astfel organizat, încît acestea să nu poată deveni o bază de operaţiuni militare, chiar dacă marea cale internaţională de navigaţie ar forma frontiera dintre două state beligerante[24]. Grija pentru asigurarea celor mai bune condiţii de navigaţie şi comerţ se reflectă şi în propunerea românească ca toate instalaţiile aflate de-a lungul acestei importante căi maritime internaţionale ca şi porturile ce-o deservesc — în cazul de faţă este vorba, în primul rînd, de Constantinopol — să poată fi puse la adăpost de distrugerile pe care le-ar putea provoca războiul[25].

Un deziderat de seamă din programul românesc referitor la strîmtori era internaţionalizarea unei zone de o parte şi de alta a Bosforului, Dardanelelor şi a Mării de Marmara; alături de alte măsuri, această zonă trebuia să pună, în afara oricărui pericol, navigaţia prin apele strîmtorilor. Dificultatea principală la stabilirea acestei zone provenea din faptul că pe ţărmurile uneia dintre aceste strîmtori — pe ţărmurile Bosforului— era aşezat oraşul Constantinopol. Atît timp cît Constantinopolul rămînea capitala Turciei şi sediul califului, nu se putea pune problema internaţionalizării sale. Ideea creării unui stat internaţional în jurul Constantinopolului şi a strîmtorilor, prin expulzarea turcilor din Europa—idee care avusese şi mai avea încă adepţi în unele cabinete europene — era respinsă de către România, apreciindu-se, cu deplin temei, că statul respectiv ar putea deveni în orice moment „instrumentul unei puteri preponderente oarecare"[26] ceea ce ţării noastre nu putea să-i convină. Din tendinţa de a se evita hegemonia la strîmtori a unei mari puteri, România manifesta preferinţa pentru menţinerea stăpînirii turceşti în zona Bosforului, Mării de Marmara şi a Dardanelelor.[27] După opinia României, era „de neconceput" ca teritoriile scăldate de apele

21 A.S.B., Fond Casa Regală, dosar 14/1922, f. 8.
22 Ibidem.
23 Ibidem, f. 4—5.
24 Ibidem.
25 Ibidem.
26 Ibidem, f. 6.
27 „Adevărul", 25—IX. 1922.

Mării de Marmara şi a strîmtorilor să formeze un stat naţional independent, administrate de organe internaţionale. O asemenea formulă era cu atît mai inacceptabilă pentru capitala turcă. Se comenta că principiul internaţionalizării, astfel cum era aplicat de către puterile aliate după tratatul de la Sèvres, priva un oraş de aproximativ două milioane de oameni de o administraţie regulată şi unitară. Statul român considera drept anormală situaţia de după ocuparea Constantinopolului de către trupele aliate (martie 1920), cînd fiecare ramură a administraţiei din capitala Turciei intra, în acelaşi timp, în mîinile a mai multor puteri. Aplicarea sistemului internaţionalizării, cum fusese conceput pînă atunci, va duce, după părerea oficialităţilor române, la predominarea în regiunea strîmtorilor a uneia sau a mai multor puteri, ori la anarhie. Pentru a preveni astfel de eventualităţi, deopotrivă de primejdioase, România găsea că singura soluţie posibilă era aceea preconizată de Franţa, care avea în vedere menţinerea turcilor la strîmtori şi Constantinopol, sub supravegherea puterilor aliate. Se argumenta că un stat slab, cum era atunci Turcia, va putea să administreze strîmtorile şi Constantinopolul, sub control aliat, fără ca o putere să fie privilegiată în detrimentul celorlalte ţări interesate [28].

Teama de preponderenţa unei singure puteri la Constantinopol apare strîns legată de ideea că Turcia, nedovedindu-se în trecut un „gardian" credincios şi imparţial al strîmtorilor—aşa cum s-a întîmplat în vremea primului război mondial—şi fiind, în acelaşi timp, un stat slab, nu va mai putea să deţină singură în viitor dreptul de a dispune, după propria-i apreciere, de regimul Bosforului şi al Dardanelelor [29].

„Starea de slăbiciune" în care se afla realmente Turcia după război era invocată de cercurile conducătoare româneşti pentru a se demonstra că Turcia ar putea găsi „o salvare a existenţei sale prin ataşarea la un interes mondial" [30], acceptînd regimul de tutelă ce urma să i se impună şi declarîndu-se de acord cu regimul de internaţionalizare şi neutralizare a strîmtorilor, aşa cum va fi el conceput. Pentru ca un astfel de regim să nu apară dezavantajos Turciei, se argumenta că acceptarea lui ar putea să împiedice războiul în zona de acces din Mediterana în Marea Neagră şi viceversa şi prin urmare, însăşi capitala statului turc ar fi scutită de orice primejdie. [31]

Sînt interesate, dar nu puse la adăpost de orice critică, prevederile româneşti referitoare la componenţa şi atribuţiile Comisiei internaţionale, care va controla libertatea de navigaţie prin strîmtori.

În ceea ce priveşte componenţa Comisiei Strîmtorilor, România propunea ca aceasta să fie alcătuită din delegaţi ai tuturor statelor in-

---

28 „L'Indépendance roumaine", 7. I. 1921.
29 „L'Europe Nouvelle", 14. X. 1922, p. 1293.
30 A.S.B., Fond Casa Regală, dosar 14/1922, f. 6.
31 Ibidem.

teresate; proporția în care fiecare stat urma să fie reprezentat trebuia să oglindească fidel mărimea și importanța intereselor sale. [32] Se afirma dreptul Turciei și al Rusiei Sovietice de a face parte din această Comisie, [33] aceasta cu atît mai mult cu cît fixarea statutului strîmtorilor fără „avizul" și prin înlăturarea acestor state—așa cum se procedase cu prilejul deliberării premergătoare încheierii tratatului de la Sèvres — era socotită „o fundamentală contrazicere a principiilor internaționale'". [34]

Avîndu-se în vedere „condițiile politice speciale" din Orientul Apropiat, s-a propus chiar ca regimul Comisiei Europene a Dunării din 1856, care pentru România era calificat drept „o anomalie de neînțeles" să fie „deplasat" la Constantinopol, firește, „amplificat și completat" [35].

Trebuie precizat că soluția rezolvării chestiunii strîmtorilor pe baza stabilită de marile puteri pentru navigația pe gurile Dunării, prin extinderea atribuțiilor Comisiei Europene a Dunării la Bosfor și Dardanele, a fost sugerată, pentru prima oară, de către istoricul și omul politic francez Gabriel Hanotaux. Acesta, în perioada în care deținea portofoliul Externelor în cabinetul francez a lui Dupuy (mai 1894—noiembrie 1895) sau Méline (mai 1896—iunie 1898) a propus-o după propria-i mărturisire, spre examinarea guvernelor român și rus și a reluat-o apoi după război, într-un articol publicat în „Le Figaro", în ianuarie 1920 [36].

Evident, cercurile conducătoare românești au cunoscut soluția preconizată de omul politic francez, dar ele și-au însușit-o doar parțial modificînd-o potrivit propriilor lor vederi și interese. Gabriel Hanotaux găsea că Comisia Internațională a Dunării a dat în practică cele mai bune rezultate și că deci ea trebuie menținută în continuare, lărgindu-se numai competența și întinzîndu-i-se doar atribuțiile pînă la Bosfor și Dardanele. În dezacord cu opinia istoricului francez referitoare la eficacitatea Comisiei Dunărene, România considera prezența acesteia pe teritoriul românesc, „pe cît de inutilă, pe atît de jignitoare, pentru demnitatea noastră" [37] și voia, din acest motiv, ca ea să fie „deplasată" în întregime la Constantinopol.

Această Comisie, care urma deci să funcționeze în condițiile celei ale Dunării existente la Galați, trebuia să dispună de numeroase împuterniciri. Ea va avea nu numai dreptul de supraveghere, control și poliție ci, de asemenea, și mijloace pentru a executa lucrări necesare ameliorării navigației (lucrări pe coastă, în porturi și pe șenal, pentru serviciul de zi și de noapte și pentru transbordări), întrucît se conside-

---

32 „Adevărul", 21. IX. 1922.
33 A.S.B., Fond Casa Regală, dosar 14/1922, f. 6, 9.
34 Preda C. Fundățeanu, *op. cit.*, p. 14.
35 A.S.B., Fond Casa Regală, dosar 14/1922, f. 7.
36 „Universul", 5. I. 1920.
37 „Renașterea română", 4. IV. 1921.

ră că Turcia, sărăcită ca rezultat al eforturilor de război și cu teritoriul în Europa mult redus, n-ar fi putut să le facă prin propriile sale mijloace. [38] Această Comisie ar mai fi avut dreptul și obligația de a veghea ca strîmtorile să nu fie închise în vreme de război [39], pentru a permite, desigur, statelor nebeligerante, și în primul rînd celor riverane, să-și desfășoare nestingherit tranzitul de mărfuri, importurile și exporturile. Forțe militare și staționate navale urmau să asigure eficacitatea controlului Comisiei Internaționale a strîmtorilor. [40]

Sferele conducătoare românești găseau deci firesc să se profite de situația grea în care se afla Turcia primilor ani postbelici pentru a i se impune condiții oneroase, transplantîndu-se la Constantinopol, „amplificat și completat" un regim împovărător și dezavantajos care fusese cîndva impus Dunării și pe care România nu-l mai putea accepta, întrucît el nu mai corespundea — cum se remarca, cu deplină justețe — „condițiilor politice ale Dunării de Jos, nici chiar evoluției făcute în drept pentru regimul fluviilor internaționale" [41].

Nu este mai puțin adevărat că cercurile guvernante din România, al căror purtător de cuvînt în problema strîmtorilor se făcea Vintilă Brătianu, căutau să justifice soluția preconizată, găsind-o corespunzătoare momentului istoric în care se afla Turcia după primul război mondial. [42] „Care va fi soluția de mîine?" în problema strîmtorilor, se întreba Vintilă Brătianu. Răspunsul dat de el lăsa deschisă pentru viitor posibilitatea modificării acestui regim, în alte condiții istorice, după cum—legătura este ușor de sesizat—regimul Comisiei europene a Dunării din 1856 nu mai corespundea stadiului de dezvoltare a statului român de după primul război mondial. [43] „Dacă împrejurările politice vor fi altele, preciza fruntașul liberal se va putea atunci să se întemeieze regimul viitor pe colaborarea mai activă a statului teritorial" (adică a Turciei—n.n.). [44]

Programul românesc în problema strîmtorilor conținea propuneri al căror caracter realist și avantajos nu putea fi pus la îndoială. Acest regim trebuia să excludă posibilitatea dominării la strîmtori a unui singur stat, punea problema participării tuturor țărilor, și în primul rînd a celor riverane, la stabilirea statutului Bosforului și Dardanelelor, prevedea măsuri menite să asigure libertatea de navigație a țărilor neutre în vreme de război, avea în vedere, totodată, executarea unor

[38] A.S.B., Fond Casa Regală, dosar 14/1922, f. 7.

[39] „L'Europe Nouvelle", 14. X. 1922, p. 1293.

[40] Arhiva M.A.E., fond 71/Turcia, T. 4, vol. 1, I.G. Duca. Către Legația română de la Londra, telegr. 20. X. 1922.

[41] A.S.B., Fond Casa Regală, dosar 14/1922, f. 7.

[42] Ibidem, f. 9.

[43] „Renașterea română", 4. IV. 1921.

[44] A.S.B., Fond Casa regală, dosar 14/1922, f. 9.

lucrări pentru îmbunătăţirea condiţiilor de navigaţie. O serie de prevederi însă — în special cele referitoare la drepturile largi ale Comisiei Internaţionale a strîmtorilor — dezavantajau Turcia ca stat deţinător al strîmtorilor. Ele nu ţineau seama de faptul că poporul turc lupta pentru independenţă naţională, că Turcia kemalistă nu putea accepta o nouă „ediţie", fie chiar şi puţin modificată, a tratatului de la Sèvres.

Realităţile situaţiei internaţionale de după război, cînd marele monopoluri din ţările Antantei, dorind să-şi asigure poziţii economico-strategice solide în toate regiunile lumii, urmăreau să impună pretutindeni o politică de dictat — şi aceasta cu atît mai mult ţărilor învinse în război — ca şi politica de clasă a cercurilor conducătoare româneşti care, desigur nu puteau privi favorabil mişcarea kemalistă şi speculau, totodată, situaţia de stat învins al Turciei, împiedicau adoptarea de către România, în acel moment, a unei concepţii în problema strîmtorilor, care să ţină seama, în egală măsură şi în primul rînd, de interesele şi de drepturile tuturor riveranilor.

Fără a încerca să justificăm părţile vulnerabile ale programului românesc relativ la regimul strîmtorilor nu trebuie totuşi să ignorăm faptul că acest program, pentru a avea cît de puţine şanse de realizare, nu trebuia şi nici nu putea să fie în total dezacord cu punctul de vedere al marilor învingători din război, Anglia şi Franţa, înainte de toate, ale căror interese economice şi politice în Orientul apropiat erau binecunoscute. Tocmai aceste interese ale marilor puteri determinau România să pună în evidenţă faptul că prin asigurarea libertăţii strîmtorilor „interesele noastre se confundă cu marile interese mondiale", [45] că regimul internaţionalizării strîmtorilor, adoptat de către aliaţi, era singurul la care statul român putea să se ralieze [46] şi că soluţiile româneşti în problema strîmtorilor nu veneau în contradicţie cu cele preconizate la Londra sau Paris.

În afară de aceasta, România era conştientă că într-o chestiune în care erau implicate mari interese mondiale, hotărîrile depindeau, în primul rînd, de marii aliaţi occidentali. Dezacordul dintre aceştia în problema orientală, ca şi în alte probleme, şi mai ales neînţelegerile franco-engleze, constituiau motive de îngrijorare pentru România. Întrucît abia îşi desăvîrşise unitatea naţională şi avea ca vecini unele ţări învinse, cu tendinţe revizioniste, statul român lupta pentru menţinerea sistemului de la Versailles şi strîns legat de aceasta, pentru păstrarea solidarităţii interaliate. [47] România promova politica „împăcării intereselor deosebite ale celor puternici" [48], accentuînd în permanenţă că nu va contribui nici direct, nici indirect la „opera de desunire"

[45] „L'Indépendance roumaine", 17.IX.1922.
[46] Ibidem, 27.X.1922.
[47] I. Duca, *La politique éxterieure de la Roumanie*, Buc., 1924, p. 3—5
[48] „Adevărul", 26.IX.1922.

dintre aliați, ci, dimpotrivă, va lucra „pentru consolidarea înțelegerii franco-engleze, pentru un acord deplin între puterile Quadruplei Antante" [49]. Statul român își exprima convingerea că marile puteri ale Antantei vor găsi pînă la urmă un termen de înțelegere și că în soluțiile ce vor da problemei orientale vor ține cont de interesele și de drepturile românești [50]. Cauzele neliniștii ce trebuia s-o provoace României divergențele interaliate — în cazul de față în problema strîmtorilor — sînt explicate cu claritate: „Neînțelegerea anglo-franceză, dacă n-ar fi aplanată, ar pune România în situația de a trebui să aleagă, de a trebui să cumpănească în ce condițiuni ar fi mai bine garantată pentru dînsa libertatea strîmtorilor, adică independența ei economică și chiar politică. Acordul dintre Anglia și Franța — se preciza în continuare — înseamnă stabilirea unui regim de echilibru și la strîmtori și acest echilibru nu va putea fi complet decît dacă România și toate statele interesate la menținerea strîmtorilor vor participa la exercitarea controlului asupra acestei căi de navigație". [51]

Interesele românești pentru asigurarea unui regim de libertate prin „cheile" Mării Negre, explică reacția României, ori de cîte ori s-a pus în discuție, în perioada august 1920 — august 1922, chestiunea unor modificări în tratatul de la Sèvres, modificări care puteau să influențeze și statutul strîmtorilor.

În lunile februarie-martie 1921, a avut loc la Londra o conferință pentru Orient, la care au participat Anglia, Franța, Italia, Grecia și Turcia. [52] Marii aliați au făcut, cu acest prilej, turcilor și grecilor o serie de propuneri menite să pună capăt războiului în Asia Mică și să aducă unele modificări tratatului de la Sèvres [53].

Cîteva dintre aceste propuneri aveau în vedere Constantinopolul și regimul strîmtorilor. S-a propus suprimarea din tratatul de la 10 august 1920 a dispoziției care amenința pe turci cu expulzarea din Constantinopol. Aliații vor putea să consimtă la evacuarea Costantinopolului, după ce se vor fi asigurat de buna credință a turcilor în executarea clauzelor tratatului. Alături de dispozițiile referitoare la Constantinopol, se prevedea, de asemenea, evacuarea peninsulei Ismid de către trupele interaliate și limitarea ocupației armate la Gallipoli și Ceanak. Turcii vor avea dreptul de liberă trecere între Europa și Asia, în zona demilitarizată a Bosforului. Relativ la strîmtori, prevăzîndu-se demilitarizarea acestora, propunerile aliate indicau, totodată, noile limite ale zonelor în care nici turcii, nici grecii nu vor putea să trimită forțe armate. În ceea ce privește participarea turcilor la controlul

[49] „L'Indépendance roumaine", 14.XI.1822.
[50] Ibidem, 17.IX.1922.
[51] „Adevărul", 25.IX.1922
[52] „L'Indépendance roumaine", 20.II.1921.
[53] A. F. Frangulis, *La Grèce et la crise mondiale*, vol. II, Paris, 1826, p. 220—224.

strîmtorilor, se preconiza ca Turcia să aibă două voturi în Comisia strîmtorilor şi respectînd anumite condiţii putea să primească chiar preşedinţia de onoare a acesteia.[54]

Conferinţa de la Londra n-a putut rezolva problemele pentru care fusese convocată, datorită numeroaselor divergenţe existente între aliaţi, datorită faptului că Grecia se crampona serios de clauzele tratatului de la Sèvres, care-i erau atît de favorabile şi datorită poziţiei intransigente a Turciei kemaliste, care vroia să fie înlăturate stipulaţiile tratatului de la 10 august 1920 şi să se acorde naţiunii turce posibilitatea dezvoltării independente[55]. Poporul turc era hotărît să cîştige cu arma în mînă ceea ce n-a putut obţine la masa tratativelor.

Conferinţa de la Londra, prin problemele pe care le ridica, nu putea lăsa indiferentă România ca şi alte state riverane. De aceea încă înainte de deschiderea acestei conferinţe, România a făcut sondaje referitoare la problemele care vor fi luate în dezbatere cu acest prilej, pentru a şti precis dacă se vor aduce modificări tratatului de la Sèvres, în ceea ce priveşte regimul strîmtorilor.[56] Guvernul de la Bucureşti îşi exprima speranţa că aliaţii nu vor refuza României dreptul de a lua parte la o conferinţă „la care sînt dezbătute probleme care ating interesele sale vitale".[57] „Cuvîntul nostru" la această conferinţă trebuia să fie ascultat din momentul în care la negocieri au fost chemate Grecia şi Turcia.[58] În cazul neinvitării României, se declara că aceasta „nu va recunoaşte deciziile luate în afară de ea"[59].

La cererea României de a fi admisă să participe la discuţiile care se vor angaja în chestiunea strîmtorilor, aliaţii au dat un răspuns necorespunzător adevărului şi anume că această problemă nu va fi dezbătută la Conferinţa de la Londra.[60]

În timpul desfăşurării lucrărilor conferinţei, pentru a nu fi neglijate interesele sale, România ţinea să reamintească aliaţilor punctul său de vedere în chestiunea strîmtorilor. Se cerea ca la stabilirea regimului acestora, marile puteri să trateze România nu ca un stat „cu interese limitate şi secundare", ci, dimpotrivă, ca „un stat care are

---

[54] Arhiva M.A.E., Convenţii 8 S_1, vol. I. (1920—1925). *Lucrările Comisiei strîmtorilor* (dosar nepaginat) (în continuare se va cita M.A.E., Convenţii 8 S_1). Legaţia din Londra, teleg., din 14. III. 1921 şi 29. VII. 1921; „L'Asie française", XXI année, nr. 190, mars 1921, p. 112; „Revue des deux mondes", 1.IV.1921, p. 194.

[55] Pentru detalii în legătură cu Conferinţa de la Londra: contradicţiile dintre aliaţi, poziţia Turciei şi a Greciei etc. vezi Arhiva M.A.E., Fond 71/Turcia, anii 1923—1930, vol. 58, Relaţii cu România, Arhiva M.F.A., Ministerul de Război (Cabinetul ministrului), dosar 30 (1921—1922), Ataşatul militar la Lodra. Pachet 56—59; Biblioteca Academiei R. S. România (în continuare se va cita B.A.R.) Arhiva Palatului, Pachet LVIII varia 3 şi 4; „Revue des deux mondes", L'Asie française", „L'Europe Nouvelle", lucrarea deja citată a lui A. F. Frangulis etc.

[56] „Adevărul", 23.III.1921.

[57] „L'Indépendance roumaine", 23.II.1921.

[58] „Universul", 23.III.1921; „Viitorul", 24.IV.1921.

[59] „L'Indépendance roumaine", 23.II.1921.

[60] „Adevărul", 25.II.1921 şi 23.III.1921, „Universul", 23.III.1921.

interese mult mai mari și mult mai importante decît oricare altul". Aceste interese îndreptățeau statul român să considere că „nici o dezbatere nu poate avea loc și nici o hotărîre nu poate fi luată fără avizul, consimțămîntul și participarea noastră." În al doilea rînd, programul românesc referitor la statutul Bosforului și Dardanelelor includea, alături de revendicarea ca „internaționalizarea să fie o realitate", dezideratul ca delegații noștri în Comisia strîmtorilor „să fie puși din toate punctele de vedere pe un picior de perfectă egalitate cu delegații oricăreia dintre marile puteri". În sfîrșit, o ultimă dorință, pe linia asigurării drepturilor egale și a garantării unui tratament identic pentru toți cei direct interesați: „dacă paza și poliția strîmtorilor vor fi încredințate unor trupe și vase internaționale, se impunea ca și soldații noștri să fie reprezentați în aceste trupe în număr proporțional cu mărimea intereselor noastre", după cum „tricolorul românesc trebuie să fîlfîie pe unul sau două vase însărcinate cu paza și poliția" [61] la strîmtori.

Pentru respectarea drepturilor și intereselor României, atît de clar expuse în programul sumar de mai sus, diplomația română a desfășurat, în perioada lucrărilor Conferinței de la Londra, ca și după aceea, o activitate susținută.

După ce s-a aflat că totuși Conferința de la Londra a intrat în dezbaterea unor probleme care ne priveau direct, reprezentanții României de la Londra și Paris exprimau la Foreign Office și la Quai d'Orsay „surpriza în chestiunea modificărilor neașteptate propuse de către aliați tratatului de la Sèvres privind „strîmtorile" [62] și arătau că este nepotrivit „de a se face unui dușman de ieri o situație superioară celei a unei aliate fidele" [63]. Evident, aluzia se făcea la Turcia, care, dacă ar fi acceptat modificările propuse de aliați în tratatul de la Sèvres, ar fi obținut în Comisia strîmtorilor doi reprezentanți, în timp ce pentru România situația ar fi rămas neschimbată. Guvernul român n-avea nici o obiecțiune împotriva admiterii Turciei în Comisia strîmtorilor, întrucit el recunoștea fără reticențe că aceasta „are interese evidente" [64]. Ceea ce dorea România era ca ea să nu aibă în Comisia strîmtorilor o situație inferioară altor state interesate [65].

România a căutat să folosească toate ocaziile pentru a cere ca hotărîrile aliaților în problema strîmtorilor să n-o dezavantajeze. Dintr-o convorbire a unui membru al Ambasadei Române de la Londra cu trimisul grec din capitala Angliei a reieșit că Grecia cerea un avantaj similar concesiei care s-ar fi făcut Turciei și anume două voturi în Comisia strîmtorilor. [66] Avînd la strîmtori interese superioare

---

[61] „Renașterea română", 9.III.1921.
[62] M.A.E., Convenții 8 S_1, Legația din Londra, telegr., 14. III. 1921.
[63] Ibidem, Legația din Paris, telegr., 19.III.1921.
[64] „Viitorul", 24.IV.1921.
[65] „Universul", 23.III.1921 ; „Renașterea română", 24.III.1921.
[66] M.A.E., Convenții 8 S_1, Legația din Londra, telegr. 15.III.1921.

celei ale Greciei, România a reacţionat imediat, reclamînd obţinerea aceleiaşi situaţii şi în acest sens a făcut chiar „aluzii" la Foreign Office.[67] O notă specială a Ministerului de Externe de la Bucureşti, către ambasadele române de la Londra şi Paris, după ce preciza că aliaţii „n-au fost delicaţi cu noi" şi exprima „regrete" în legătură cu faptul că, în ciuda asigurărilor date, regimul strîmtorilor urma să fie modificat, „fără consultarea şi înţelegerea intereselor româneşti", cerea să se intervină pe lîngă marile puteri pentru ca România să obţină în Comisia strîmtorilor un număr egal de voturi cu cel acordat Turciei.[68] Un demers special, în acelaşi scop, s-a făcut pe lîngă Comitetul Consiliului Suprem al aliaţilor de la Londra.[69] În aceste intervenţii diplomatice româneşti, se sublinia că dacă totuşi soluţia în chestiunea strîmtorilor nu era definitivă — după cum s-a şi întîmplat — România îşi rezerva dreptul de a cere ca pe viitor „să fim înţeleşi".[70]

Aliaţii erau gata — cel puţin aşa rezulta din răspunsurile lor la intervenţiile româneşti — să ia în consideraţie argumentele expuse de România în problema intereselor sale la strîmtori, dar ei regretau că era puţin probabil să se aducă vreo schimbare deciziilor privind statutul internaţional al Bosforului şi Dardanelelor[71]. În cazul în care Grecia şi Turcia ar fi dat totuşi curs propunerilor aliate referitoare la noile schimbări în tratatul de la Sèvres, urma ca modificările propuse, în problema regimului strîmtorilor, să fie examinate atent de către un comitet special al Consiliului Suprem, care — în acest caz — se va întruni la o dată ce nu se putea preciza[72].

O dată terminată Conferinţa de la Londra, România n-a încetat demersurile în problema strîmtorilor. Este elocvent în legătură cu aceasta răspunsul dat de guvernul român la comunicarea oficială britanică din 3 aprilie, 1921, comunicare care exprima îndoieli în privinţa realizării propunerilor aliate relative la regimul strîmtorilor. În acest răspuns, se atrăgea Angliei atenţia că tratatul de la Sèvres, nefiind încă ratificat şi modificări fiind făcute înaintea ratificării, România avea dreptul să ceară schimbări corespunzătoare intereselor sale[73]. În acelaşi document, se preciza, totodată, că România aştepta să vadă soarta modificărilor deja propuse şi îşi rezerva dreptul de a face cunoscut la momentul oportun cererile sale, bineînţeles dacă tratatul de la Sèvres urma într-adevăr să sufere schimbări în ceea ce priveşte regimul strîmtorilor[74].

---

67 Ibidem.
68 Ibidem, M.A.E. către Legaţiile de la Londra şi Paris, telegr. 16.III.1921.
69 Ibidem, Legaţia din Londra către M.A.E., telegr. 17. III. 1921.
70 Ibidem, M.A.E. către Legaţiile din Londra şi Paris, telegr. din 16. III 1921.
71 Ibidem, Legaţia din Londra către M.A.E., telegr. 3. IV. 1921.
72 Ibidem, telegr. din 19. III. 1921.
73 Ibidem, telegr. din 9. IV. 1921.
74 Ibidem.

În cursul verii anului 1921, întrucît se agita mereu chestiunea revizuirii tratatului de la Sèvres, Take Ionescu a cerut miniştrilor români de la Paris, Londra şi Roma să atragă atenţia guvernelor pe lîngă care sînt acreditaţi că România dorea să ia parte la o eventuală revizuire [75].

Într-adevăr, chestiunea strîmtorilor a fost discutată cu ocazia şedinţelor Consiliului Suprem de la Paris din august 1921 [76], fără, bineînţeles, ca România sau alte state riverane să fie invitate pentru a-şi expune punctul de vedere.

Presa românească, de cele mai diverse nuanţe, traducînd starea de spirit a opiniei publice din România, blama această atitudine a marilor aliaţi occidentali. Se releva, pe drept cuvînt, că acestea ignoră rolul Micii Înţelegeri într-o serie de probleme de politică internaţională, de vreme ce „la ultima conferinţă de la Londra, chestiunea Dardanelelor a fost discutată în afară de ea (de Mica Înţelegere, n.n.) şi fără chiar ca ea să fie prevenită", din momentul în care „...la ultima întrunire a Consiliului Suprem (este vorba despre întrunirea din august 1921-n.n.) s-a examinat, de asemenea, o revizuire a tratatului de la Sèvres, fără ca ţările direct interesate la libertatea strîmtorilor să fie admise la soluţia care se pregătea" [77]. Aprecierile sînt tot atît de defavorabile atunci cînd referirile se fac direct la România, în speţă la felul cum puterile aliate înţelegeau să hotărască în unele probleme care interesau direct ţara noastră: „Cum vedea în reglementarea chestiunii strîmtorilor, cuvîntul României, stăpîn al gurilor Dunării, este socotit de prisos", conchizîndu-se apoi că „ascultarea statelor mici este înlocuită cu o hotărîre a Consiliului Suprem, irevocabilă" [78].

S-a mers chiar pînă la a se nega competenţa Consiliului Suprem în rezolvarea unor probleme de interes mondial: „Consiliul Suprem abuzează de forţa sa şi face un act nevalabil" [79], luînd o decizie în problema strîmtorilor, fără a consulta toate statele interesate. Întrucît chestiunea navigaţiei prin Bosfor şi Dardanele preocupa numeroase ţări ale lumii, s-a făcut propunerea, ne mai cunoscută în alte proiecte româneşti sau străine referitoare la regimul strîmtorilor, ca stabilirea statutului acestora să fie opera unui Congres mondial, care va trebui să ia o hotărîre corespunzătoare exigenţelor tuturor celor interesaţi [80].

Războiul greco-turc, desfăşurîndu-se, mai ales în ultima parte a anului 1921, în condiţii nefavorabile pentru Grecia, exista temerea că turcii vor obţine victoria, ceea ce ar fi echivalat cu năruirea completă

[75] Ibidem, M.A.E. către Legaţiile din Londra, Paris şi Roma, telegr. din 25. VI. 1921; „Adevărul", 14. VII. 1921.

[76] A. F. Frangulis, *op. cit.*, p. 291—292.

[77] „L'Indépendance roumaine", 2. IX. 1921.

[78] „Viitorul", 10. VIII. 1921.

[79] „L'Orient" 16. VIII. 1921.

[80] Ibidem; vezi şi nr. din 10. VIII. 1921.

a „edificiului" atît de şubred, conceput la Sèvres. Pentru a preîntîmpina o astfel de eventualitate neplăcută, pentru a pune capăt ostilităţilor greco-turce — fără ca Anglia, Franţa şi Italia să piardă principalele lor poziţii obţinute în Turcia după război — miniştrii de externe ai celor trei puteri s-au întrunit într-o conferinţă la Paris, între 22 şi 26 martie 1922. În urma deliberărilor lui Poincaré, Curzon şi Schanzer, a fost redactat un memorandum care a fost trimis celor doi beligeranţi, în speranţa că propunerile incluse în el vor putea servi drept bază pentru armistiţiu [81].

Cîteva puncte ale memorandumului atacau chestiunea strîmtorilor şi a Constantinopolului. Controlul navigaţiei prin Bosfor şi Dardanele urma să fie încredinţat, cum se preconizase şi cu prilejul Conferinţei din anul anterior, unei Comisii internaţionale, însă, de data aceasta, Comisia va avea un preşedinte turc. „Se spera" că în această Comisie vor fi reprezentate toate principalele state interesate în comerţ sau navigaţie prin strîmtori. Proiectul aliat se referea, de asemenea, la demilitarizarea strîmtorilor, fixînd zonele, mult micşorate, care urmau să fie neutralizate; el nu pierdea din vedere nici asigurarea securităţii Constantinopolului, pentru care-şi păstrau valabilitatea şi recomandările făcute la Londra în martie 1921 [82].

Noile propuneri aliate, la elaborarea cărora divergenţele dintre aliaţi au răbufnit din nou [83], au fost privite diferit la Atena şi la Angora. Dacă Grecia, epuizată în urma uriaşelor eforturi impuse de război, le-ar fi primit fără întîrziere — deşi nu-i conveneau [84] — turcii condiţionau acceptarea memorandumului de la Paris de evacuarea Anatoliei de către trupele greceşti, imediat după încheierea armistiţiului, de rezolvarea în favoarea Turciei, a problemei Traciei Orientale şi de participarea guvernului kemalist la discutarea condiţiilor păcii [85].

Ca şi Conferinţa din anul precedent referitoare la problema orientală, noua întrunire de la Paris, din martie 1922, s-a terminat fără rezultat.

România n-a figurat, nici de data aceasta, printre participanţii la Conferinţă şi nici n-a fost informată cel puţin în legătură cu problemele

[81] E. Driault et M. Lhéritier, *Historie diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours,* t. V., P.U.F., Paris, 1926, p. 411; A. F. Frangulis, *op. cit.*, p. 358—385.

[82] „L'Asie française", XXII année, no. 201, avril 1922, p. 153—154; no. 207, décembre 1922, p. 447—448; „L'Epurope Nouvelle", 8. VII. 1922, p. 852—853.

[83] Vezi, de pildă, discuţiile, în problema Traciei Orientale şi hotărîrea de compromis la care s-a ajuns în această privinţă — Biblioteca centrală de stat (în continuare se va cita B.C.S.), Arhiva Saint-Georges, Pachet CCCLXVIII, dosar 15, f. 461; P. Lyautey, *Le drame orientale et le rôle de la France,* Paris, 1923, p. 145; „Revue des deux mondes", 1. IV. 1922, p. 715—717; „Revista vremii", nr. 11, 24. III. 1922, p. 5.

[84] „L'Asie française", avril 1922, p. 176.

[85] *Istoria mejdunarodnîh otnoşenii i vneşnei politiki* SSSR, t. I (1917—1939), Izd. IMO., Moscova, 1961, p. 164—165; R. Meitani, *Istoria politică a raporturilor dintre state de la 1856—1930,* Buc., 1943, p. 255; „L'Asie française", avril 1922, p. 177.

care se vor discuta. În ciuda acestui fapt România s-a arătat interesată direct de problemele care au făcut obiectul convorbirilor tripartite. Oficialitățile de la București cereau, mai ales prin intermediul ambasadei de la Paris, informații detaliate referitoare la chestiunile dezbătute, accentul căzînd, de fiecare dată, pe întrebarea referitoare la eventualele modificări ale regimului strîmtorilor și la soluțiile preconizate pentru acestea. [86] Un răspuns clar era necesar cu atît mai mult cu cît în presă se publicaseră știri potrivit cărora, în ultimele ședințe ale Conferinței miniștrilor afacerilor externe de la Paris, s-ar fi luat unele hotărîri și în problema strîmtorilor. [87] În urma demersurilor făcute la Quai d'Orsay, s-a primit de aici răspunsul că în cursul conversațiilor relative la afacerile Orientului nu s-a examinat modificarea dispozițiilor anterioare din tratatul de la Sèvres care se refereau la chestiunea regimului strîmtorilor. [88] Este lesne de observat că răspunsul era inexact.

După ce au fost cunoscute problemele discutate la Paris, după ce s-a aflat că s-au propus unele modificări și pentru regimul strîmtorilor, deși la masa tratativelor nu fusese prezent nici un stat riveran, România, avînd de apărat „interese de prim-ordin" [89], a prezentat unele obiecțiuni la memorandumul trimis Greciei și Turciei de către cele trei mari puteri. S-a arătat, pe bună dreptate, că pasajul din memorandum care se referea la reprezentarea în Comisia strîmtorilor [90], fusese redactat în termeni vagi, prea generali și că, dat fiind însemnătatea chestiunii, s-ar fi impus mai multă preciziune în text [91]. Întrucît „se spera" numai că din Comisia Internațională vor face parte toate statele interesate, România arăta limpede că situația sa de stat riveran la Dunăre și Marea Neagră o îndreptățeau necondiționat să fie reprezentată, în condiții de perfectă egalitate cu celelalte puteri, în organismul însărcinat cu paza strîmtorilor. [92]

Problema regimului strîmtorilor Mării Negre era strîns legată de soarta Constantinopolului. În perioada de care ne ocupăm (1920—1922) au existat încercări din partea unor state de a pune stăpînire definitivă pe capitala Turciei, în tendința, de a-și întări dominația în zona strîmtorilor și a obliga pe turci să execute prevederile tratatului de la Sèvres. Astfel de tentative a făcut Grecia, sprijinită de către o parte a cercurilor conducătoare britanice, care aveau în frunte pe Lloyd George.

Alături de alte state, România a reacționat împotriva acțiunilor de asemenea natură, indiferent de statul care le-a angajat, conștientă fiind că acapararea Constantinopolului putea să creeze un serios pericol pen-

---

[86] B.C.S., Arhiva Saint-Georges, Pachet CCCLXVIII,dosar 15, f. 452, 459.
[87] Ibidem.
[88] Ibidem, f. 453, 454—455; vezi și Arhiva M.A.E., Convenții 8 S_1, Legația de la Paris, telegr. 2. IV. 1922.
[89] „Universul", 1. IV.1922.
[90] „L'Europe Nouvelle", 8. VII. 1922, p. 852.
[91] „Universul", 8. IV. 1922.
[92] Ibidem.

tru libertatea de navigaţie prin strîmtori şi putea să devină, totodată sursa unor noi complicaţii în Orient.

După ocuparea Constantinopolului de către trupele aliate anglo-franco-italiene, Anglia intenţiona, folosindu-se de Grecia, să-şi întărească mai mult dominaţia în zona oraşului de pe malurile Bosforului. De aceea, în vara anului 1920, Lloyd George insista serios pentru înlocuirea trupelor aliate din capitala otomană cu forţe armate ale Greciei, „ceea ce ar fi fost pentru greci luarea posesiunii Constantinopolului sub tutelă engleză". [93]

Proiectul britanic nu s-a putut realiza atunci, ca şi mai tîrziu, în primul rînd, din cauza opoziţiei Franţei şi Italiei, şi fireşte că el ar fi întîlnit şi împotrivirea altor state, mai ales a celor riverane la Marea Neagră, între care şi România. Statul român a reacţionat imediat faţă de planul ocupării capitalei turce, avertizînd că „el este de natură să ridice nelinişti serioase în sînul naţiunilor care au interes vital de a vedea stabilindu-se un regim de libertate internaţională la strîmtori, ceea ce exclude predominarea unui singur stat limitrof, în întregime legat de politica de expansiune a primei puteri maritime" [94].

Anii 1921 şi 1922 procură alte dovezi despre intenţia grecilor de a deveni stăpîni pe cheile Bosforului. Încă în vremea Conferinţei la Londra (martie 1921), Grecia pregătea terenul în legătură cu o eventuală ocupare a Constantinopolului. Astfel, însărcinatul de afaceri al Greciei de la Londra spunea plenipotenţiarului român din capitala Marii Britanii că are impresia că Anglia doreşte, prin conferinţa de la Londra, să asigure securitatea strîmtorilor şi că armata greacă, aflîndu-se acolo, ar fi chemată să îndeplinească această sarcină. Reprezentantul grec a relatat diplomatului român că preşedintele consiliului de miniştri britanic ar fi spus: „în ceea ce priveşte aliaţii, sînteţi liberi". Fireşte, Grecia a interpretat spusele lui Lloyd George ca o încurajare la acţiune. [95] În vara anului 1921 se pare că a intervenit chiar un aranjament între Grecia şi Anglia, potrivit căruia englezii nu s-ar fi opus ca regele Constantin „să intre în Bizanţ şi să facă din el capitala Greciei Mari". [96] În ziarele britanice, reapar toate argumentele invocate în perioada anterioară semnării tratatului de la Sèvres, împotriva menţinerii turcilor în Europa; la Constantinopol, agenţii englezi — politicieni, militari şi bancheri — se străduiau să demonstreze că „poziţia (la Constantinopol — n. n.) nu mai era de ţinut [97]. Declaraţiile publice pe care le făcea Lloyd George, în iulie-august 1921, în legătură cu „drepturile" pe care le conferă grecilor succesele obţinute de ei în lupta împotriva mişcării kema-

[93] B.-G. Gaulis, *La question turque*, Paris, 1931, p. 102—103, „Renaşterea română", 1. VIII. 1920, şi 28. VIII. 1920.

[94] „L'Independance roumaine", 5. IX. 1920. Aceeaşi idee a fost exprimată mai tîrziu, în acelaşi cotidian, la 31. XII. 1920.

[95] M.A.E., Convenţii 8 S_1, Legaţia din Londra, teleg. 15. III. 1921.

[96] M. Pernot, *Le question turque*, Paris, 1923, p. 260.

[97] *Ibidem*.

liste[98], sînt edificatoare pentru planurile britanice. De asemenea, în parlamentul englez, premierul Lloyd George, exagerînd sarcinile fiscale pe care contribuabilii englezi trebuiau să le suporte pentru întreținerea trupelor britanice aflate în zona strîmtorilor, voia să obțină asentimentul acestuia pentru înlocuirea acestor trupe prin contingente grecești. [99] Însărcinatul de afaceri elenic de la Londra într-o corespondență trimisă la Atena confirmă că primul-ministru al Angliei depunea eforturi serioase pentru a obține „paza Constantinopolului de către armatele grecești" [100], printr-un mandat încredințat Greciei.

O activitate nu mai puțin febrilă se desfășura paralel și la Atena. Presa greacă, din dorința de a pregăti opinia publică, căuta argumente de tot soiul pentru a justifica intenția Greciei de ocupare a Constantinopolului. [101]

Proiectele Greciei și ale Angliei sînt dovedite și de faptul că biserica anglicană, de acord cu biserica ortodoxă greacă, complota, în aceeași vreme (1921), cucerirea religioasă a Constantinopolului, în favoarea unui conciliu „ecumenic", care s-a întrunit la Atena, sub președinția mitropolitului Atenei, Meletios Metaxakis, destinînd sediul patriarhal în capitala Turciei [102].

În august 1921, a avut loc la Paris o întrunire a Consiliului Suprem, care a discutat problema Sileziei Superioare. Lloyd George n-a scăpat, nici de data aceasta, prilejul de a repune în discuție problema orientală. Speculînd spusele lui Briand referitoare la „drepturile învingătorului în problema sileziană (adică drepturile Poloniei — n. n.), Lloyd George — care a folosit iarăși argumentul victoriei grecești, a ținut să sublinieze dreptul acestora în Orient, cu atît mai mult cu cît înșiși aliații „au sfîșiat" tratatul de la Sèvres, tratat pe care grecii s-au declarat gata să-l aplice. Înarmat cu acest argument, fără îndoială, șubred, la care adăuga cheltuielile mari reclamate de întreținerea contingentelor aliate din capitala turcă, premierul englez a cerut ca armatele care ocupaseră Constantinopolul în martie 1920, să-l evacueze imediat, locul acestora urmînd să fie luat, evident, de către trupele grecești. [103]

Franța s-a opus ca grecii să obțină noi avantaje în Orient prin ocuparea Constantinopolului. Mareșalul Foch, cu prilejul discuțiilor din Consiliul Suprem (august 1921), a arătat clar că turcii n-au fost definitiv învinși și, contrar opiniei lui Lloyd George, a manifestat rezerve în legătură cu posibilitățile victoriei Greciei în războiul împotriva kemaliștilor. [104] O hotărîre pe placul vederilor unor factori de răspundere de la Downing Street nu s-a putut lua la Paris. La 13 august 1921,

---

98 A. F. Frangulis, *op. cit.*, p. 290.
99 *Ibidem.*
100 *Ibidem.*
101 „Adevărul", 31. VII. 1921. 5, VIII. 1921; „Universul" 1 și 24. VIII. 1921.
102 „Revue des deux mondes" 1. IV. 1922, p. 711.
103 A. F. Frangulis, *op. cit.*, p. 290—292.
104 *Ibidem*, p. 291.

lucrările Consiliului Suprem s-au încheiat, mareșalul Foch primind misiunea să redacteze un raport pentru menținerea neutralității Constantinopolului și a strîmtorilor [105], neutralitate proclamată de către aliați încă în luna mai 1921 [106].

Teama că ocupația temporară greacă — exercitată la Constantinopol în cadrul interaliat — s-ar putea transforma într-o dominație definitivă a Greciei asupra orașului de pe Bosfor, trebuia să trezească, în mod firesc, neliniștea României. Aceasta din urmă, după cum am menționat, se arăta ostilă oricărei încercări de supremație la strîmtori a unei mari puteri, de exemplu Marea Britanie, supremație directă sau prin mijlocirea unui stat mic [107]. România a luat atitudine împotriva exercitării dominației engleze la Bosfor și Dardanele prin intermediul Atenei, arătînd că nu va consimți ca Grecia — chiar în cazul victoriei împotriva turcilor — să dețină pozițiile-cheie la strîmtori [108]. „Iată însă că Grecia — se nota într-un ziar al vremii — ridică pretenția unei dominări exclusive în regiuni unde se concentrează interese vitale de ordin internațional. Ca amici sinceri ai națiunii grecești, citim în continuare, noi nu putem decît să-i sfătuim să nu persiste într-o politică care ne pare contrară chiar intereselor bine înțelese ale Greciei" [109]. Apreciind în mod just că victoria grecilor nu este încă definitivă și că deci ei „nu trebuie... să-i exagereze urmările", opinia publică din țara noastră, prin glasul presei, arăta că grecii „vor săvîrși o mare greșeală, formulîndu-și în virtutea acestui succes, pretenții teritoriale nemăsurate sau ambiționînd anexări teritoriale" [110]. Dorind să prevină lovitura de forță, România ținea să amintească că intenția grecilor de a ocupa Constantinopolul se va lovi cu siguranță de opoziția marilor puteri, că s-ar putea ajunge chiar pînă la un conflict deschis cu trupele aliate; statul român excludea totuși posibilitatea unei ciocniri armate, sperînd că „nici un om de stat grec nu va expune țara sa unei asemenea eventualități [111]. Referindu-se la știrile despre încercarea Greciei de a-și realiza proiectul de instalare la Constantinopol, Take Ionescu, într-un interviu acordat ziarului „Le Temps". aprecia că „Constantinopolul și strîmtorile sînt un obiect de politică internațională și generală, iar nu o chestiune care se poate dezbate între Turcia și o altă putere, oricare ar fi această putere" [112].

Cît de preocupat era statul român de problema ieșirii la căile maritime intercontinentale rezultă și din faptul că tocmai în perioada cînd se

---

105 *Ibidem*, p. 292.
106 M.A.E. Convenții 8 S_1, Legația din Atena, teleg. 10/23. V. 1921; Ed. Pech, *Les alliés et la Turquie*, PUF., Paris, 1925, p. 201.
107 M.A.E., Fond 71/Turcia, anii 1921—1930, vol. 18 (Presă).
108 Ibidem.
109 „L'Indépendance roumaine", 12. VIII. 1921.
110 „Universul", 7. VIII. 1921.
111 „Adevărul", 6. VIII. 1921.
112 „Universul", din 2. IX. 1921.

discuta soarta Constantinopolului, apar în ţară—nu întîmplător—proiecte pentru găsirea altor „porţi" de ieşire la Mediterana, prin construirea unor căi ferate care, traversînd teritoriul jugoslav şi bulgar, trebuiau să asigure României legătura cu Adriatica şi Marea Egee [113]

În momentul cînd era evidentă neputinţa Greciei de a înfrînge mişcarea de eliberare naţională din Turcia, cînd Grecia se apropia cu paşi repezi de o catastrofă militară inevitabilă, guvernul de la Atena a încercat un act desperat şi anume ocuparea Constantinopolului. [114] În felul acesta „ar fi fost dus pînă la executarea completă — cum bine s-a observat — un plan elaborat de multă vreme" [115]. La 14/27 iulie 1922, guvernul elen exprima ferm puterilor aliate hotărîrea sa „de a aviza asupra mijloacelor celor mai propice pentru a pune capăt conflictului" [116] cu Turcia. În Tracia Orientală, în apropiere de liniile de la Ceatalgea, era concentrată o armată greacă de aproximativ 40 de mii de oameni, care aştepta în orice moment ordinul de a ocupa capitala turcă. [117] Scopul ocupării Constantinopolului, după spusele grecilor, era de a servi ca un mijloc de presiune împotriva turcilor şi a aliaţilor, pentru a găsi cu promptitudine, şi unii şi alţii, soluţia care ar duce la pace.[118]

Puterile aliate Franţa, Italia şi chiar Anglia, exceptînd opinia cîtorva personalităţi oficiale de la Londra [119], au întîmpinat propunerea greacă cu „un refuz brutal" [120]. Nu era un secret pentru nimeni că Franţa şi Italia se opuneau dominaţiei exclusive a Angliei sau Greciei la Constantinopol. În ceea ce priveşte atitudinea Marii Britanii, s-a subliniat, pe bună dreptate, că atunci „cînd se ating puncte foarte sensibile" ea „n-a mai acceptat persoane interpuse" [121]; aceasta cu atît mai mult cu cît „persoana interpusă"—Grecia, în cazul de faţă—trebuia să depună armele în faţa Turciei victorioase, Anglia, nemaiavînd deci suficiente garanţii că dominaţia ei la Constantinopol, sub paravanul celei greceşti, ar putea fi menţinută. Atitudinea Franţei, Italiei şi Angliei, care, din motive diferite, s-au opus planului Atenei, explică de ce comandamentul militar interaliat de la Constantinopol a primit ordin să respingă

[113] M.A.E., Fond 71/Turcia, anii 1920—1930, vol. 18 (Presă); „Adevărul", 23 şi 24. VII. 1921; „Universul", 28. VII. 1921, „L'Orient", 26. VII. 1921.

[114] Georges Young, *Constantinople depuis ses origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1934, 373.

[115] „L'Asie française", no. 207 juillet-août 1922, p. 298.

[116] Ed. Driault et M. Lhéritier, *op. cit.*, p. 412.

[117] „Adevărul", 15. VII. 1922; „L'Orient", 2. VIII. 1922.

[118] B.C.S., Arhiva Saint-Georges, Pachet CCCLXVIII, d. 15, f. 414—415, Victor Antonescu către M.A.E., teleg. 30.VII.1922.

[119] A. F. Frangulis, *op. cit.*, p. 388—389.

[120] Ed. Driault. *La paix de la France*, Paris, 1937, p. 178; vezi şi Trandafir G. Djuvara, *Mes missions diplomatiques*, Paris, 1930, p. 142.

[121] „L'Europe Nouvelle", 16. IX. 1922, p. 1185; vezi Maria Papouktchieva, *La politique de la Russie à l'égard des Détroits*, Genève, 1944. p. 128.

prin forţă orice mişcare militară îndreptată contra zonei ocupate de trupele celor trei ţări. [122]

Dacă tentativa Greciei de a pune stăpînire pe Constantinopol s-a lovit de împotrivirea marilor puteri aliate, inclusiv Anglia, nu este greu de întrevăzut—avînd în vedere reacţia românească anterioară la astfel de încercări—care a fost poziţia României faţă de aventura în care vroia să se lanseze din nou Regatul grec. Guvernul de la Bucureşti şi-a manifestat din plin îngrijorarea, cerînd în permanenţă ambasadelor de la Atena şi din capitalele Occidentale informaţii referitoare la intenţiile Greciei şi la punctul de vedere al aliaţilor. Ministrul de Externe I.G. Duca, conform ştirilor primite de la Atena [123], punînd la curent pe reprezentantul român de la Paris asupra proiectului grecilor de a proceda la un marş asupra Constantinopolului, însărcina pe Victor Antonescu să se informeze la Champs Elysées şi să comunice care era atitudinea guvernului francez faţă de acţiunea grecească în pregătire [124]. La Paris nu se credea în posibilitatea unei înaintări a armatelor elene spre Constantinopol, căci aceasta—după aprecierea cercurilor politice din capitala Franţei — ar expune-o la un grav conflict cu aliaţii. [125] Guvernul francez a răspuns Greciei printr-un refuz necondiţionat în chestiunea ocupării capitalei turce. [126] Informaţiile primite la Bucureşti din Franţa, evidenţiind poziţia guvernului Poincaré, lăsau să se înţeleagă, în acelaşi timp că un punct de vedere similar faţă de propunerea grecească vor adopta şi cercurile guvernante de la Roma şi Londra. [127] Într-adevăr, însărcinatul de afaceri britanic de la Atena, motivînd atitudinea Downing Street-ului prin opoziţia categorică a Franţei, făcea demersuri pe lîngă guvernul Greciei, rugîndu-l să interzică înaintarea trupelor greceşti în zona neutră a strîmtorilor [128]. Reprezentantul României la Paris a trimis în ţară un raport după expozeul ambasadorului grec din capitala Franţei, expozeu relativ la situaţia în care se afla Grecia în vara anului 1922. Trimisul diplomatic al Atenei arăta, în această expunere, motivele care au determinat guvernul său să facă propunerea relativă la ocuparea Constantinopolului, ţinînd însă, totodată, să precizeze — lucru care trebuia să liniştească şi România—că Grecia nu va pune în aplicare planul de operaţii militare împotriva capitalei Turciei, dacă Anglia, Franţa şi Italia s-ar opune la o astfel de acţiune. [129]

Opinia publică din România, ca şi cu alte prilejuri, a reacţionat din nou, cu aceeaşi vigoare, împotriva intenţiilor Greciei de a se sub-

---

122 Ed. Driault, *La question d'Orient* (1918—1937), Paris, 1938, p. 107.
123 B.C.S., Arhiva Saint—Georges, Pachet CCCLXVIII; d. 15, f. 417.
124 Ibidem.
125 Ibidem, f. 416, Victor Antonescu către I.G.Duca, telegr. 29 VII/1922.
126 Ibidem, f. 413, telegr. din Paris, 30. VII. 1922.
127 Ibidem.
128 A. F. Frangulis, *op. cit.*, p. 391, 393; „Universul", 2.VIII.1922.
129 B.C.S., Arhiva Saint-Georges, P. CCCLXVIII, d. 15, f. 414—415.

stitui turcilor la Constantinopol. Marele nostru istoric N.Iorga, arătînd importanța Constantinopolului și pledînd împotriva ocupării lui de către Grecia, scria :„Constantinopolul nu poate fi al unuia singur, oricîți greci s-ar afla în cuprinsul lui. Și cu atît mai puțin a unui singur care „e destinat a fi totdeauna exponentul unor interese mai mari decît ale sale și care vin dintr-o lume deprinsă a domina acolo unde n-are nici un drept național"[130]. Atacarea capitalei Turciei era calificată de ziarul „L'Orient" drept un „act desperat al regimului Constantinian" și același cotidian, reprobînd acțiunile cercurilor guvernante de la Atena, scria : „cînd poporul grec se va trezi, el va cere socoteală conducătorilor săi"[131]. Seria exemplelor evidențiind dezaprobarea României față de planul Greciei de acaparare a Constantinopolului este departe de a fi epuizată. Concluzia care se trăgea de fiecare dată din analiza acțiunii grecești era că problema Constantinopolului și a strîmtorilor constituia o problemă internațională interesînd numeroase state, că ea era o chestiune prea complexă pentru ca „elenismul s-o rezolve în favoarea sa, chiar forțînd mersul evenimentelor prin expedițiuni armate".[132] Tendința Greciei de a ocupa Constantinopolul—deci de a crea complicații în această regiune a lumii—era folosită de România ca un argument în plus pentru a arăta necesitatea depunerii unor eforturi sporite pentru restabilirea cît mai grabnică a păcii în Orient. Întrucît se discuta problema convocării unei conferințe preliminare relativă la chestiunile Orientului apropiat,[133] statul român sublinia că trebuie luate măsuri pentru a se evita eșecul unei astfel de întruniri internaționale. Succesul unei conferințe pentru Orient ar fi putut fi asigurat, între altele, — după opinia României — prin invitarea tuturor statelor care au un cuvînt de spus în diverse probleme legate de încheierea unui nou tratat de pace cu Turcia.[134]

În concluzie, în perioada 1920—1922, problema strîmtorilor a rămas o preocupare de seamă în politica externă a României, o chestiune în care țara noastră era vital interesată, mai ales pentru consolidarea sa economică în urma desăvîrșirii unității naționale. Programul românesc referitor la regimul Bosforului și Dardanelelor urmărea să preîntîmpine posibilitatea hegemoniei la strîmtori a unei singure puteri, mare sau mică, să nu fie ignorate interesele țărilor riverane, să permită României să participe, în condiții de perfectă egalitate la elaborarea statutului strîmtorilor și să se bucure, alături de toți ceilalți interesați, de toate drepturile pe care i le conferă situația sa de stat riveran la Dunăre și la Marea Neagră în organismul internațional care trebuia să asigure libertatea neîngrădită de navigație prin Bosfor și Dardanele.

130 „Neamul românesc", 9. VIII. 1922.
131 „L'Orient", 2. VIII. 1922.
132 „Universul" 3. VIII. 1922.
133 „L'Independance roumaine", 17. VIII. 1922.
134 Ibidem, 4. VIII. 1922.

Pentru realizarea acestor deziderate, statul român a desfăşurat, în perioada de care ne-am ocupat, o bogată activitate diplomatică, însoţită de o puternică campanie de presă, ambele îndreptate spre acelaşi ţel: recunoaşterea drepturilor şi intereselor României în problema strîmtorilor Mării Negre.

LA ROUMANIE ET LA QUESTION DES DÉTROITS, 1920—1922

Résumé

En s'appuyant sur une riche documentation, tant publiée qu'inédite, le présent travail se propose d'eclaircir une des plus intéressantes questions de la politique extérieure de la Roumanie d'entre les deux guerres mondiales. On y souligne que dans les années 1920—1922 la question des Détroits a constitué, un problème dont notre pays etait essentiellement intéressé. Le programme roumain se proposait d'éliminer la possibilité de l'hégémonie d'une seule puissance aux Détroits et d'y respecter les intérêts de toutes les pays rivérains.

Pour la réalisation des ces désiderata, l'Etat roumain a deployé une consistente activité diplomatique conjointe avec une soutenue campagne de presse, toutes les deux poursuivant le même but : la reconnaissance des droits et des intérêts de la Roumanie dans la question des Détroits.

UNELE PROBLEME PRIVIND PARTICIPAREA DELEGAȚIEI ROMÂNE LA CONFERINȚA PĂCII (1919—1920)

DE

EMILIAN BOLD

Rezultatele primului război mondial, incluse în sistemul de pace Versailles—Washington, au complicat raporturile dintre state și au creat o stare de animozitate între puterile aliate, între acestea și aliații lor mai mici. Într-o măsură însemnată au izbucnit conflicte între țările învingătoare și țările învinse în război. Pacea de la Versailles n-a ținut cont decît în mică măsură de sacrificiul uman și material adus de unii aliați, pentru înfrîngerea Puterilor centrale. În cadrul dezbaterilor, interesul economic al marilor puteri s-a situat pe primul plan, influențînd majoritatea hotărîrilor conferinței de pace [1].

Clasificarea țărilor — la sugestia lui David Lloyd George [2] — în puteri mari și puteri cu interese limitate, confirma că la Paris „fiecare semnifică înaintea conferinței, atît cît semnifică puterea sa militară" [3] și că, în virtutea acestui atribut, marile puteri vor dicta pacea așa cum vor crede de cuviință delegații lor [4].

Numeroase mărturii vin să confirme că atitudinea marilor puteri, chiar față de țările aliate, a fost foarte puțin amicală și că ele, animate

---

[1] În parlamentul român, un deputat mărturisea că „în delegația americană figurau domni care avuseseră contact prea direct cu industria de război sau cu comerțul de război. Acei domni — continua deputatul — care știau că America a realizat cîștiguri imense în timpul războiului voiau ca acele cîștiguri să continue a fi realizate și după pace. D-lor, nu este nici o soluție, nici relativ la frontiere, nici relativ la chestiuni economice, nici relativ la minorități, care să nu fi fost luate la conferința păcii altfel, decît sub lumina interesului economic". (v. Monit. Of. Nr. 19, *Dezbaterile Adunărilor Deputaților,* 23 dec. 1919, p. 237).

[2] David Sherman Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference: A study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu,* New York 1962, p. 76.

[3] Monit. Of. Nr. 15, *Dezbat. Ad. Deput.,* 17 dec. 1919, p. 167.

[4] *Politica externă a României,* 19 prelegeri publice organizate de Institutul social Român, p. 8. M. Djuvara, *Principiile și spiritul ultimelor tratate de pace.*

de interese imperialiste, pe lîngă faptul că nu le-au consultat în problemele principale, le-au impus anumite obligații întocmai ca și celor învinși.

Istoricul N. Iorga, de pildă, scria în *Memoriile* sale că „de la început conferința, apoi cei patru au fost intratabili. Nici o jignire nu a fost cruțată celor mici. Deciziuni inapelabile li se comunicau cu cîteva ceasuri înainte, cu datoria de a le semna" [5]. Un alt istoric, intrat apoi în rîndurile cercurilor celor mai reacționare ale burgheziei românești, Gh. Brătianu, sublinia și el acest aspect al conferinței de pace: „Fațada conferinței — scria el — era desigur dintre cele mai impunătoare: pace și justiție, înfrățirea popoarelor; în dosul ei însă, o puternică mașinărie economică determina schimbările de decor, impunînd adesea și personagiilor atitudini corespunzătoare" [6]. „Chipul în care se aplicau tratatele de pace — relata și șeful delegației române la Paris, I. I. C. Brătianu, într-o epocă în care România ieșea atît de slăbită dintr-un război prelungit... făcea să ne găsim cu unele din interesele noastre primejduite, iar altele încălcate" [7]. Din afirmațiile lui Robert Lansing, secretarul departamentului de stat, participant la conferința de pace, reieșea, de asemenea, că ședințele conferinței asupra preliminariilor păcii nu erau decît o farsă, conferința nefiind o adunare deliberantă care să caute un acord printr-un schimb loial de vederi. „Delegații — declara el — erau chemați numai să asculte, dar nici decum să critice sau măcar să discute programul consiliului celor zece. Într-un sens era o farsă, dar într-altul era o tragedie" [8]. În sfîrșit, un ziar elvețian nota că „Marile puteri, sub impulsul molohilor internaționali... se silesc să pună literalmente sub tutelă Polonia, România și Yugoslavia. Tratatele cu aceste state merg mai departe; ele le obligă să primească printr-o semnătură în alb, tot ceeace aliații ar voi să le impună din punct de vedere economic și financiar. Aliații așează aceste state sub o adevărată aservire și le tratează ca pe inamici" [9].

Multe din aprecierile făcute asupra conținutului tratatelor de pace ar merita, poate, amintite. Ele diferă de la țară la țară și, în unele cazuri, sînt lipsite de obiectivitate, avînd un caracter tendențios [10]. Ceea ce apare evident este faptul că sistemul de la Versailles a fost imperialist și că a exprimat aceeași politică pe care au promovat-o statele

[5] N. Iorga, *Memorii*, II, p. 272.

[6] Gh. Brătianu, *Acțiunea diplomatică și militară a României în 1919*. Cartea Românească, Buc. 1940, p. 65.

[7] *Activitatea corpurilor legiuitoare și a guvernului liberal*, Buc. 1926, Cartea Românească, p. XXII.

[8] Ion Rusu-Abrudeanu, *România și războiul mondial*, Buc. 1921, p. 304—305.

[9] C. Murgescu și colab., *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, Buc. 1960, p. 375.

[10] v. de pildă, Fritz Berber, *Das Diktat von Versailles: Enstehung, Inhalt, Zerfall; eine Darstellung in Dokumenten*, Essen, 1929.

europene din apus în timpul războiului mondial. Totuși, tratatele de pace ale sistemului de la Versailles au trebuit să reflecte, [11] uneori chiar împotriva intențiilor făuritorilor lui, procesele obiective care au avut loc în timpul războiului și anume: desăvîrșirea unității naționale a României, formarea statului cehoslovac, refacerea Poloniei, ca urmare a luptei de eliberare națională dusă de popoarele asuprite. Toate aceste aspecte ale tratatului de la Versailles nu schimbă însă caracterul lui general, care exprima, în esență, scopul marilor puteri, tendința lor de permanentizare a raportului de forțe creat în lumea capitalistă după război, dominarea statelor învinse [12] și chiar a aliaților mai mici ai Antantei, considerați a avea interese limitate la conferința păcii. Printre țările cu interese limitate figura și România deși, în august 1916, i se recunoscuse de către Anglia, Franța și Italia dreptul de a participa la tratativele de pace, pe picior de perfectă egalitate [13].

Delegația română, compusă din I. I. C. Brătianu, N. Mișu, Alex. Vaida-Voievod, Victor Antonescu, C. Diamandy și alții, care a reprezentat interesele țării noastre la conferința de pace de la Paris, a constatat nu numai faptul că tratatul din 1916 nu avea valabilitate, dar că României i se impuneau condiții care, în mod practic, îi știrbeau independența și suveranitatea națională. Prin activitatea sa însă, prin discuțiile purtate în problemele reparațiilor de război, a frontierelor, a petrolului, a minorităților, a tranzitului și a comerțului și a altor probleme, delegația română a vrut ca această calitate de țară suverană și independentă să fie recunoscută de marile puteri, lucru extrem de necesar României după desăvîrșirea unității sale naționale. Marile puteri însă au desconsiderat acest lucru. Mai mult, încă, desfășurarea lucrărilor conferinței de pace a scos în evidență faptul că monopolurile imperialiste și-au disputat locul pe piața românească și că România nu numai că nu participa la împărțirea pieții mondiale, dar se afla ea însăși în sfera de influență a marilor puteri imperialiste, făcea obiectul acestei împărțiri [14].

Conferința păcii s-a deschis la Paris, în palatul Versailles, la 18 ianuarie 1919. Germania învinsă urma să semneze tratatul care i se impunea [15].

---

[11] Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. VII Hachette Paris, 1957, p. 114.

[12] A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, E. S., Buc. 1965, pp. 15—16.

[13] În textul tratatului, în acest scop, se specifica următoarele: „La France, La Grande Britanie, et L'Italie reconnaissaient à la Roumanie le droit de participer aux negociations de la paix avec l'ennemi sur un pied d'égalité parfait avec elles". (v. Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 153).

[14] N. Ceaușescu, *P.C.R., continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România* în Analele Institutului de științe istorice și social-politice (A.I.S.I.S.P.), Nr. 2—3/ 1966, p. 9.

[15] V. unele amănunte în Geneviève Tabouis, *20 de ani de tensiune diplomatică*, Buc. Edit. politică 1966.

Delegaţia română a sosit la 26 ianuarie1919 la Paris, cu o săptămînă mai tîrziu de la deschiderea conferinţei. [16] cînd, deja, tratativele preliminarii se terminaseră şi cînd erau pe punctul să înceapă cele oficiale [17]. Într-un interviu acordat unor ziarişti, I. I. C. Brătianu motiva întîrzierea prin dificultăţile pe care le întîmpina guvernul liberal în rezolvarea unor probleme dificile interne ca: reforma agrară, reforma electorală, situaţia alimentară, şomaj, nemulţumirile manifestate prin mitinguri, greve muncitoreşti sau acţiuni ţărăneşti [18].

Aplicarea principiilor lui W. Wilson care, în general, anula convenţiile şi angajamentele anterioare ale aliaţilor [19], apoi politica echivocă a lui Brătianu în timpul neutralităţii, armistiţiul de la Focşani şi pacea separată de la Bucureşti, constituiau tot atîtea motive care ştirbeau de la început autoritatea delegaţiei române şi puneau sub semnul întrebării valabilitatea convenţiei din august 1916 [20]. În afară de aceasta, încă la 23 decembrie 1918, deci după a doua mobilizare şi participarea armatelor române la alungarea trupelor germane de pe teritoriul ţării noastre, unii reprezentanţi ai guvernului francez încă nu ştiau dacă România trebuia considerată ca aliată sau nu. C. Diamandi, care furnizează această informaţie, era de părere că asemenea procedeuri ar ascunde „intenţiunea de a ne ţine „le dragée haute" ca un fel de presiune de a ne înmuia şi a ne face mai mlădioşi" [21]. Trebuie arătat că şi împrumuturile contractate de România în timpul războiului constituiau, de asemenea, un prilej de presiune din partea aliaţilor [22].

După ce guvernele englez şi francez au făcut unele „propuneri" — ca să nu le spunem presiuni — în legătură cu desemnarea delegaţilor români care să participe la conferinţa de pace [23], după ce delegaţia

---

[16] „Adevărul", 26 ian. 1919.

[17] V. V. Tillea, *Acţiunea diplomatică a României — nov. 1919 — martie 1920,* Sibiu, 1925, p. 14.

[18] „Adevărul" 21 ian. 1919.

[19] În discursul preşedintelui Wilson, din 22 ian. 1917 se spune printre altele: „La paix du monde doit dépendre de méthodes diplomatiques saines et nouvelles; la paix à réaliser doit être „une paix sans victoire" pour le maintien de la laquelle les nations devront s'associer". (v. Germain Calmette, *Recueil de documents sur l'histoire de la question des reparations,* Paris 1924, p. XIII.

[20] Stere Diamandi, *Galeria oamenilor politici,* Ed. Cugetarea, Buc., p. 140.

[21] Gh. Brătianu, *op. cit.* p. 31.

[22] România datora pentru arme, muniţii, echipament şi alimente procurate în timpul războiului: 1.100 milioane franci aur Franţei; 24 milioane lire sterline Angliei; 45 milioane dolari Statelor Unite ale Americii; 150 milioane lire aur Italiei. În monedă românească, la valoarea de atunci, toate aceste datorii însumau 85.300 milioane lei aur. (v. „Societatea de mîine", Cluj, an II, Nr. 41, 11 oct. 1925).

[23] Într-o radiogramă cifrată din Londra se atrăgea atenţia guvernului român asupra persoanelor care ar putea face parte din delegaţie. Era vorba de Take Ionescu şi de N. Mişu, ministrul României la Londra. Asupra acestuia din urmă se spunea: „N-aţi avea un mai bun reprezentant ca ministrul Mişu a cărui competenţă este unanim recunoscută şi care se bucură de încrederea noastră" (v. Arh. M.A.E., Probl. 71/1914, E_2, Pacea Generală, Diverse, I. f. 33).

română a încercat să cîştige bunăvoinţa lui D. Lloyd George, Georges Clémenceau sau a mareşalului Ferdinande Foch, s-a constatat că României i se acorda tot atîta atenţie în discuţiile privitoare la pace cît şi unor state „beligerante" ca Nicaragua sau Haiti. Ţările mici, inclusiv România, n-au fost invitate să discute tratatul de pace cu Germania [24]. De aceea, Brătianu, într-o scrisoare din 2 mai 1919 către unul din prietenii săi politici din ţară, menţiona că „situaţia creată statelor mici la conferinţă este din ce în ce mai monstruoasă. Tratările cu Germania încep — scria el în continuare — iar nouă nu ni s-au comunicat nici bazele pe care se fac" [25].

La cîteva zile de la această scrisoare, a fost citit în faţa statelor învingătoare un rezumat al proiectului de tratat cu Germania, după care Brătianu a reuşit să obţină textul integral al tratatului. Studiindu-l şi constatînd că interesele României erau nesocotite Brătianu şi-a manifestat nemulţumirea şi a caracterizat atitudinea marilor puteri drept monstruoasă, egoismul lor feroce, iar şedinţele acestora revoltătoare.

Cu toată contribuţia României la înfrîngerea Germaniei şi a aliaţilor ei, cu toate declaraţiile de fidelitate faţă de Antantă, delegaţia română n-a reuşit să determine conferinţa să-şi schimbe atitudinea. „Dimpotrivă — scria Brătianu către Pherekyde, prim ministru interimar — nu numai că nu se manifestă nici o mulţumire pentru serviciul adus, dar cele trei mari puteri, care constituie majoritatea la conferinţă, ne maltratează şi ne ameninţă în modul cel mai violent în faţa lumii întregi..." [26].

Deşi României i s-a acordat o atenţie minimă în cadrul tratatului cu Germania, totuşi, Brătianu l-a semnat „ca să nu strice armonia", după cum el singur mărturisea, cu atît mai mult cu cît România „nu era prea interesată în problema Germaniei" [27]. El era însă hotărît ca la încheierea celorlalte tratate, cu Austria sau cu Ungaria, să nu mai tolereze acest lucru. De altfel, interesele României faţă de fostul imperiu habsburgic erau incomparabil mai mari, avîndu-se în vedere consfinţirea în tratat a desăvîrşirii unităţii naţionale.

La întocmirea tratatului cu Austria, de asemenea, marile puteri au evitat să consulte statele interesate în dezmembrarea fostului imperiu: România, Polonia, Jugoslavia, Cehoslovacia. Este adevărat că la propunerea lui Brătianu, reprezentanţii statelor amintite mai sus au formulat un protest însă conţinutul lui era extrem de timid şi el n-a putut schimba atitudinea marilor puteri. În aceste condiţii, raporturile dintre statele mari şi cele mici, „cu interese limitate", au provocat, în cadrul

---

24 „Am fost în ignoranţă completă faţă de textul acestui tratat, pînă în ajunul zilei cînd el a fost să fie înmînat inamicului", se declara în parlament (v. Monit. Of. Nr. 15, *Dezbat. Ad. Deput.*, 17 dec. 1919, p. 168).

25 Arh. M.A.E. Probl. 71/1914, Dossier politique, E.,, f. 120.

26 Ibid. vol V., f. 81.

27 Ibid. Délégation roumaine à la Paix. Diverse II, f. 128.

dezbaterilor conferinței, o atmosferă greoaie și apăsătoare. Unele delegații, nemulțumite de felul cum au fost tratate, au părăsit conferința de pace, așa cum a fost cazul delegațiilor italiene și române. Poziția foarte puțin amicală față de România, problema reparațiilor de război, a petrolului, ca și încercarea de a include în tratatul cu Austria a principiului minorităților, prin care se încerca imixtiunea marilor puteri în afacerile interne ale României, au constituit tot atîtea motive care au determinat delegația română să părăsească Parisul. Discutarea acestor probleme va scoate mai bine în evidență faptul că România a fost supusă presiunilor de tot felul, că i s-au impus condiții economice grele și că piața românească a constituit, pentru marile puteri, un obiect de dispută.

Problema reparațiilor de război. Termenul de „Reparații" a fost folosit pentru prima dată în limbajul diplomatic cu ocazia desfășurării lucrărilor conferinței de pace de la Paris, din anii 1919—1920. Într-o ședință a consiliului celor zece, din ziua de 22 ianuarie 1919, David L. George a vorbit de „reparații și despăgubiri", care trebuiau să cadă în sarcina celor învinși în război. Președintele W. Wilson, adept al principiului „nici o indemnizație de război propriu-zisă, nici o contribuție avînd caracter de penalitate", a fost de acord numai cu termenul de „reparații" [28]. Prin acest termen, sfera despăgubirilor se reducea numai la distrugerile provocate persoanelor civile și statului în teritoriile invadate, excluzîndu-se cheltuielile pentru ducerea războiului [29].

Literatura istorică, juridică sau economică consideră, pe bună dreptate, că problema reparațiilor a constituit unul din punctele cele mai dificile [30], ale tratatelor de pace [31]. La încercarea de rezolvare a acestei probleme, a ieșit mai pregnant în evidență caracterul imperialist al tratatelor de pace, marile puteri manifestîndu-și — uneori cu violență — scopuri și interese diferite [32]. De altfel, comisia instituită la 25 ianuarie 1919 și menită să fixeze suma reparațiilor, ca și posibilitățile de plată ale învinșilor [33], după două luni de dezbateri, s-a dovedit

---

[28] *Le president Wilson et le réglement franco-allemand d'après les documents personels et inédits du president Wilson,* Payot, Paris, 1924, p. 250.

[29] Savel Rădulescu, *Chestiunea reparațiilor și Planul Dawes,* Buc., 1928, p. 8.

[30] J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales,* P.U.F., 1964, p. 166 ș.u.

[31] „Nici odată oameni de stat cu misiunea de a face pacea — remarca un jurist francez — nu s-au găsit în fața unei probleme atît de complexe, de diverse, de dificile, ca aceea a refacerii Europei după războiul de cinci ani. Mulți dintre delegați... n-aveau decît puține cunoștințe economice și cei mai mulți erau convinși că era suficient să se alcătuiască un tratat pentru a suprima dificultățile ivite în război". (v. Max Auboin, *Les prestations en nature de l'Allemagne et le Problème des Réparations,* Editions de la vie universitaire, Paris, 1923. p. 9.

[32] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933,* Buc. 1934, p. 483.

[33] Pierre Noel, *L'Allemagne et les réparations,* Payot, Paris, 1924, p. 15.

incapabilă să răspundă la cele două probleme. Așa se face că tratatul de la Versailles, ca și celelalte tratate, fără a menționa suma și modalitățile de plată a reparațiilor, consemnau responsabilitatea Germaniei și a aliaților ei pentru războiul declanșat ca și pentru pagubele pricinuite, obligîndu-le să repare aceste pagube [34].

Pentru a fixa cifra reparațiilor și a organiza plata lor, tratatul de la Versailles hotăra crearea unei comisii interaliate, cunoscută sub numele de *Comisia reparațiilor*. Concluziile acestei comisii, privind totalul pagubelor, trebuiau să fie redactate și notificate guvernului german, cel mai tîrziu la 1 mai 1921 [35]. Tratatul de la Saint—Germain din 10 sept. 1919, de la Trianon, din 4 iunie 1920, de la Neuilly sur Seine, din 17 noiembrie 1919 și cel de la Sèvres din 10 august 1920, statorniceau aceleași obligații în sarcinile Austriei, Ungariei, Bulgariei și Turciei, declarînd competentă aceeași Comisie a Reparațiilor pentru a determina cuantumul despăgubirilor și modalitățile de plată [36].

Comisia reparațiilor a fost formată din delegații principalelor puteri aliate și asociate : S.U.A., Franța, Anglia, Italia, Japonia, Belgia și Serbia [37], în marea lor majoritate experți financiari [38] și mari capitaliști. Neavînd nici un susținător înlăuntrul comisiei, România nu a putut impune recunoașterea intereselor sale în problema reparațiilor. De aceea, încă din timpul conferinței de pace și pînă la anularea reparațiilor, cercurile conducătoare din România și-au manifestat nemulțumirea în toate conferințele sau întrunirile ce au avut loc, prin înaintarea unor memorii, prin articole de presă, prin publicarea unor documente care trebuiau să convingă marile puteri de legitimitatea cererilor românești.

Trebuie spus că cercurile liberale, mai ales, și-au pus mari speranțe în obținerea unor sume din reparații, care să le dea posibilitatea refacerii economice interne, care să permită achitarea datoriilor din străinătate, contractate în timpul războiului [39]. În afară de aceasta, războiul

---

34 *Tractat de pace, între puterile aliate și asociate și Germania și Protocol, semnate la Versailles la 28 iunie 1919*. Imprimeriile statului, 1920, p. 54.

35 Ibidem.

36 „Viața românească", XXII, Nr. 9—10, (sept. oct.) 1931, p. 292.

37 *Tractat de pace*... p. 56. S.U.A., Anglia, Franța și Italia participau permanent la vot, Japonia numai în problemele distrugerilor pe mare în care era direct interesată. Delegatul sîrb numai cînd se discutau probleme legate de Austria, Ungaria și Bulgaria, iar delegatul belgian își exercita dreptul de vot numai dacă Japonia și Serbia erau interesate. (v. Max Auboin, *op. cit.*, p. 16).

38 S.U.A. a trimis în Comisia de Reparații pe B. Baruch, Anglia pe primul ministru al Australiei, Franța pe ministrul de finanțe, Klotz, pe cel al reconstrucției industriei Lucheur și pe Lebrun, ministrul regiunilor eliberate. Italia și Japonia aveau delegați dintre tehnicienii aflați la Paris pentru conferința de pace (V. Max Auboin, *op. cit.*, p. 89).

39 Vintilă Brătianu spunea în parlament că „statele învingătoare cu ce vor primi ca reparații de la foștii vrășmași, vor putea nu numai să-și plătească pagubele lor, dar se credea că vom fi într-adevăr la largul nostru, întrucît vom putea plăti și cheltuielile de liberare aliaților celor mari". (v. Monit Of., Nr. 59, *Dezbat. Ad. Deput.*, 11 februarie 1925, p. 1359).

provocase mari pierderi materiale și umane, iar executarea anticipată a Tratatului de la București din mai 1918 secătuise în mare măsură țara de însemnate cantități de alimente și materii prime [40]. Acest fapt era cunoscut de reprezentanții marilor puteri. W. Wilson și D. Lloyd George au declarat public că România și alte țări dunărene sufereau de foame și că suprafața însămînțată abea producea pentru strictul necesar [41]. Cu toate acestea, punînd pe primul plan interesele lor și folosindu-se chiar de situația economică precară a României, reprezentanții marilor puteri de la conferința păcii nu au acționat în vederea unei repartiții echitabile a reparațiilor care trebuiau să revină României. În schimb, au obligat-o să achite sume importante din cota de liberațiune, contravaloarea distrugerilor din industria petrolieră românească, provocate de aliați și chiar să despăgubească pe învinși.

În ce privește Tratatul de la Versailles, acesta avea — în problema reparațiilor pentru România — doar două dispoziții, restul prevederilor decurgînd din alte capitole cu caracter general. Prima dispozițiune era cuprinsă în articolul 244 și anexa sa nr. VII, cu privire la încetarea tuturor drepturilor, titlurilor și privilegiilor de orice natură a Germaniei asupra cablului Constanța—Constantinopol [42], care urma să intre în posesia României [43]. Cea de a doua dispozițiune era înscrisă în art. 295, aliniatul 6, prin care Germania era obligată să renunțe la stipulațiile prevăzute în Tratatul de la București [44].

În baza prevederilor acestui din urmă articol, cercurile conducătoare din România pretindeau următoarele restituiri și despăgubiri: a) despăgubiri pentru emisiunea de bilete făcută de administrația militară germană, prin Banca Generală Română, în sumă de lei aur 2.173.000.000; b) despăgubiri pentru punerea în aplicare anticipată a Tratatului de la București, a cărui valoare era fixată, cu aproximație, la 750.000.000—1.000.0000.000 lei aur; c) despăgubiri pentru distrugerea industriei petroliere, care însuma numai pentru industria particulară cca. 10.000.000 lire sterline; d) despăgubiri pentru pagubele suferite din partea aliaților (valoarea Casei de depuneri și stocul aur al Băncii Naționale a României, în valoare de 1.000.000.000 lei aur); e) restituirea depozitelor B.N.R. de la Reichsbank, de cca. 500.000.000 lei; f) despăgubiri pentru pagubele suferite de civili și de stat, prevăzute de art. 38 al Tratatului

---

40 N. Iorga, *Subt trei regi. România contemporană de la 1904 la 1930*. Ed. II, Buc., 1931, p. 298.

41 Germain Calmette, *op. cit.*, p. 213.

42 *Tractat de pace*... p. 65.

43 N. Dașcovici, *Interesele și drepturile României, în texte de drept internațional public*, Iași, Tip. Conces. A. Țerek, 1936, p. 315.

44 *Tractat de pace... op. cit.*, p. 68, v. și Paul Sterian, *La Roumanie et la réparation des dommages de guerre*, Paris, 1929, p. 91 ș.a.

de la Versailles, în sumă de 31.099.853.761 lei aur [45]. Din totalul sumelor cerute drept reparații de țările învingătoare (494 miliarde franci aur), cele 31.099.853.761 lei aur reprezentau 6,3% [46]. Această sumă, de altfel, a fost singura recunoscută de aliați drept contravaloarea pagubelor suferite de România.

Prezentarea listei cu revendicările României a creat unele suspiciuni din partea Comisiei de Reparații, sub motiv că suma n-ar corespunde realității [47]. De aceea, probabil, Brătianu scria în țară că nu este ascultat în problema despăgubirilor. El adăuga spunînd că problema reparațiilor era insuficient rezolvată și că „în privința lor egoismul celor mari" era feroce. „Mi s-a făgăduit — continua Brătianu — să se țină seama de noi la distribuție, dar în orice caz, decepția va fi formidabilă" [48]. Ulterior, cînd Brătianu a avut posibilitatea să studieze cu atenție tratatul de pace cu Germania, comunica lui Pherekyde că găsise în el „noi și monstruoase nesocotințe ale intereselor noastre, în special în chestiunea reparațiilor" [49]. Brătianu a inițiat un demers împreună cu alte state interesate (Polonia, Serbia, Grecia, Cehoslovacia), solicitînd ca hotărîrile tratativelor cu Austria, Ungaria, Bulgaria sau Turcia să fie stabilite de comun acord cu reprezentanții acestor țări [50]. Pînă la primirea răspunsului la demersul lui Brătianu, reprezentanții țărilor amintite au studiat împreună problemele legate de daune și reparații, stabilind între ei un punct de vedere comun care a și fost prezentat Comisiei Reparațiilor. Răspunsul primit de la această comisie și mărturisit apoi de Brătianu, a fost „cu totul vag și dilatoriu" [51]. Imediat după

---

45 „Viața românească", XXII, Nr. 9—10, (sept.-oct.) 1931 p. 292—293. În lista pagubelor întocmită de cercurile oficiale românești, în valoare de 31 miliarde lei aur intrau:

Pagube cauzate persoanelor civile	8.103.289.710
„ „ județelor și comunelor	895.823.719
„ „ statului (inclusiv biletele Băncii Generale Române)	8.732.198.568
„ pentru prizonierii morți	3.536.782.579
Pensii militare	9.296.654.070
Asistență dată prizonierilor și familiilor lor	11.947.689
Alocații familiilor mobilizaților	416.703.847
Cheltuieli pentru comisia de constatare	32.000.000

Pagube prizonierilor pentru răul tratament în lagărele inamice 83.462.579; v. *Memoriu expunînd punctul de vedere al guvernului român în privința obligațiunii Germaniei de a rambursa acoperirea emisiunii biletelor Băncii Generale Române*, Buc., Imprim. stat., 1925, p. 107—108.

46 Paul Sterian, *op. cit. p. 61.*

47 Într-o publicație din 1915, totalul avuției naționale a României era arătat a fi în valoare de 28.200.000.000 lei aur. (v. „Democrația", an. III, Nr. 7, 1 iulie 1915).

48 Arh. M.A.E. Delegation roumaine à la paix. Doss. politique, Probl. 71/1914 E2, Pacea generală, Diverse, II, f. 28—29.

49 I. Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 404.

50 Arh. M.A.E. Delegation roumaine à la paix. Doss politique, Probl. 71/1914 E2, Pacea generală, II, f. 156.

51 Ibid., f. 164.

aceasta, s-a destrămat repede unitatea dintre delegatul român și ceilalți, amintiți mai sus.

După cum s-a mai spus, Comisia Reparațiilor, în timpul Conferinței de pace, n-a fost în stare să rezolve probleme atît de dificile în legătură cu despăgubirile de război. Ea avea, însă, sarcina ca, pînă la 1 mai 1921, să stabilească totalul datoriilor de reparații ale Germaniei și a celorlalte state învinse și apoi să împartă această creanță între aliați în spiritul echității și a dreptului fiecăruia. Ulterior însă, echitatea și dreptul fiecăruia au fost excluse din limbajul tratativelor.

La conferința de la Spa [52] care fixa cotele reparațiilor ce urmau a fi achitate de statele învinse, României i-au fost repartizate doar 1% din cele 132 de miliarde mărci aur, stabilite la 27 aprilie 1921 de Comisia Reparațiilor. In felul acesta, România primea aproximativ aceeași cotă ca și Portugalia (0,75%) care, după cum se știe, nu avusese de suferit, în timpul primului război mondial, vreo invazie a teritoriului său. Ulterior, în cadrul unei conferințe care a avut loc la Paris, s-a apreciat la suma de 1.875.000.000 lei aur pagubele României [53], deci cu mult mai puțin decît se acceptase inițial — 31 miliarde. În afară de micșorarea cotei de reparațiuni, României i s-au impus obligații de război, dintre care amintim: datoria pentru eliberarea noilor provincii, în valoare de 250 milioane lei aur; cca. 500 milioane lei aur, cota parte a datoriei austro-ungare reglementată la conferința de la Insbruck (1923); valoarea bunurilor transferate statului român din vechile provincii austro-ungare, în sumă de 1.155.000.000 lei aur; valoarea proprietății engleze și franceze în alte provincii, de 250.000.000 lei aur [54] etc.

Din cele expuse, s-a putut observa că România a fost nedreptățită în problema distribuirii reparațiilor, fiind constrînsă să accepte sarcini grele derivînd din tratate. Aceasta ne duce la concluzia firească că țara noastră, deși a făcut importante sacrificii de război, a fost tratată aproape ca cei învinși. Problema reparațiilor a constituit, pentru burghezia română, o amară deziluzie.

Problemele care au dus la ruptura dintre delegația română și marile puteri aliate au fost acelea legate de principiul minorităților, a comerțului și a tranzitului, a petrolului și a frontierelor vestice, incluse în Tratatul de la St. Germain. Firește că și problema reparațiilor și-a adus contribuția sa la această ruptură.

Problema minorităților sau mai bine zis a ocrotirii minorităților naționale din diferite țări nu constituia o noutate la conferința de pace de la Paris. Ea mai fusese pusă, în anumite condiții, la congresul de la Berlin din vara anului 1878, dar originea acestui principiu trebuie căutată în declarația drepturilor omului și ale cetățeanului, elaborată

52 Ibid., 9, Convenții, S_3, 1920.
53 „Viața românească", *op. cit.*, p. 296.
54 Ibid. p. 293.

de revoluția franceză din 1789. Era vorba atunci — și ideea aceasta a supraviețuit în legislația burgheză pînă în zilele noastre — de libertatea și egalitatea înaintea legii, indiferent de originea etnică, rasă sau limbă. Principiul naționalităților constituia, totodată, aplicarea libertății și egalității în domeniul internațional [55]. Între ideea abordată atunci și felul în care marile puteri încercau să rezolve problema minorităților la conferința de pace era o mare deosebire. Este adevărat că marile puteri, mai precis burghezia acestor țări, pentru a preîntîmpina avîntul revoluționar din timpul și imediat după război, a fost dispusă să facă unele concesii maselor largi populare. În acest sens, tratatele de pace au inclus unele din revendicările maselor: ziua de lucru de opt ore, repaos duminical, ocrotirea muncii copiilor și a femeilor, concedii plătite, asigurări sociale etc. Cele mai caracteristice dispoziții însă, care au invederat politica de concesii aparente, au fost cuprinse în tratatele internaționale pentru așa zisa ocrotire a minorităților aflate pe teritoriile statelor mici, existente sau create după primul război mondial. În aceste tratate, s-au prevăzut norme cu caracter supraconstituțional pe care statele semnatare erau obligate să le consacre în instituțiile lor [56]. Scopul principal al acestei dispoziții era, în afară de înșelarea maselor, să asigure cercurilor imperialiste apusene posibilitatea unei imixtiuni permanente în afacerile interne ale țărilor mici, sub pretextul ocrotirii minorităților naționale [57].

Articolul din proiectul tratatului cu Austria, care se referă la ocrotirea minorităților, are următorul text: „România aderă la înscrierea în tratat, cu principalele puteri aliate și asociate, a dispozițiilor pe care aceste puteri le vor găsi necesare pentru a proteja în România interesele locuitorilor care se deosebesc de majoritatea populației prin rasă, limbă, sau religie. România aderă, de asemenea, la înscrierea într-un tratat cu principalele puteri aliate și asociate a dispozițiilor pe care aceste puteri le vor judeca necesare pentru a proteja libertatea tranzitului și un regim echitabil pentru comerțul altor națiuni" [58].

România s-a opus înscrierii în tratatul cu Austria a acestui articol [59]. La Paris și mai apoi în parlamentul de la București, s-au făcut declarații în sensul că România, fiind un stat independent, nu putea primi în rela-

---

55 A.I.S.I.S.P., Nr. 1/1966, p. 114.

56 D. Ionescu și colab., *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Buc., 1957, p. 217.

57 Atît Wilson cît și Clémenceau au făcut eforturi să risipească această impresie, fără a reuși însă. Ei menționau că nu era vorba de o intervenție a puterilor mari în afacerile interne ale țărilor mici ci „de acțiunea puterilor doritoare să ofere sprijinul lor minorităților". (v. Arh. M.A.E., *Delegation roumaine à la paix...* f. 189).

58 Ibid., f. 196.

59 La o scrisoare a președintelui comisiei însărcinată cu protecția minorităților către Brătianu, acesta din urmă a răspuns că România „a asigurat egalitate deplină în drepturi și libertăți politice tuturor cetățenilor săi fără deosebire de rasă sau religie". În continuare, el adăuga că România este gata să primească orice dispoziție pe

ţiile dintre stat şi cetăţenii săi controlul vreunui alt stat. „Şi nici un stat independent — se spunea în parlament — oricare i-ar fi întinderea nu se cuvine să primească acest control... pentrucă nu există în concepţia noastră, în ceeace priveşte independenţa, state mari şi state mici, iar noi înţelegem ca să avem la noi relativ la legile interne şi la relaţiile statului cu cetăţenii săi, în interior... tot atîta libertate şi independenţă ca oricare mare împărăţie" [60].

Într-o scrisoare către Berthelot, din 27 mai 1919, secretariatul general al delegaţiei române, evidenţiind încă o dată faptul că România nu admite intervenţia guvernelor străine în aplicarea legilor ei interne, propunea pentru minorităţi următorul text: „România acordă tuturor minorităţilor de limbă, rasă sau religie, care locuiesc în interiorul noilor sale graniţe, drepturi egale, acelea pe care le au ceilalţi cetăţeni români" [61].

Conferinţa de pace a refuzat însă acceptarea textului propus de România. Din această cauză, animozităţile şi presiunile au crescut în intensitate fapt care, pînă la urmă, l-a determinat pe Brătianu să părăsească conferinţa de pace.

Poziţia lui Brătianu faţă de problema minorităţilor a fost judecată diferit de unii istorici sau persoane politice. Unii au apreciat faptul că el s-a opus încercării marilor puteri de a interveni în afacerile interne ale României, în virtutea articolului referitor la minorităţi [62]. Alţii, dimpotrivă, i-au reproşat că ar fi fost prea intransigent în revendicările sale [63] şi că tocmai datorită acestei atitudini România ar fi avut ulterior de suferit.

Opinăm că atitudinea delegaţiei române, în problema minorităţilor, a fost, în linii mari, pozitivă. Apărarea independenţei şi suveranităţii ţării, în momentul cînd se desăvîrşise unitatea naţională, era o necesitate obiectivă, chiar dacă unele cercuri burgheze de la noi, legate prin anumite interese cu ţările capitaliste occidentale, considerau atitudinea lui Brătianu drept o miopie politică. În orice caz, atunci cînd Brătianu a fost chemat de V. E. Orlando pentru a discuta încă o dată, din însărcinarea celor patru, problema minorităţilor, el şi-a menţinut poziţia cunoscută. Brătianu a declarat că întrucît nu este de acord, în principiu, asupra fondului articolului

---

care statele care fac parte din Liga Naţiunilor o vor admite pe propriile lor teritorii în această materie. „În alte condiţii România nu va putea în nici un caz să admită intervenţia guvernelor străine în aplicarea legilor sale intime". (v. I. Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 349).

[60] Monit. Of. Nr. 15, *Dezbat. ad. Deput.*, şedinţa din 17 Dec. 1919, p. 173.

[61] Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 80—81.

[62] v. Gh. Brătianu, *op. cit.* p. 89; Stere Diamandi, *op. cit.* p. 93; I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Buc., E.S. 1966, p. 121.

[63] V. V. Tillea, *op. cit.*, p. 12; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X. p. 428 etc.

din tratat în legătură cu minoritățile, tranzitul și comerțul, nu poate discuta procedura necesară aplicării lui în practică [64].

Trebuie de spus, însă, că problema minorităților avea o strînsă legătură cu *problema petrolului*, ele punîndu-se în același timp, condiționîndu-se și avînd drept scop limitarea suveranității naționale a României. Petrolul românesc s-a bucurat de un interes deosebit din partea marilor trusturi americane, engleze și franceze, cu ocazia încheierii păcii de la Paris [65]. Pentru obținerea unor privilegii în vederea exploatării petrolului românesc, au fost folosite diferite metode: amenințările, presiunile, refuzul de a acorda împrumuturi ș.a. În acest sens, Brătianu scria fratelui său Vintilă: în „chestiunea petrolului va trebui să lăsăm francezilor cel puțin cît au avut germanii înainte de război; ei reclamă — continua el — ca o condiție sine qua non pentru orice ajutor bănesc să li se cedeze acțiunile germane din societățile petrolifere și cred că nu vom putea reduce pretențiunile lor sub acest minim, menținînd însă principiile generale prin care ne asigurăm participarea noastră efectivă la dezvoltarea acestei industrii" [66]. Aceleași concesii trebuiau să se facă și trusturilor petroliere engleze.

Cînd s-a aflat că delegația română negocia — în secret — problema petrolului cu aliații francezi și englezi, delegația americană a intervenit, a convocat pe reprezentanții români și, prin amenințări, au obținut o declarație prin care România se angaja că nu va încheia nici un fel de acord petrolier. La 22 mai 1919, Brătianu comunica guvernului său această împrejurare relatînd că a fost silit să dea americanilor o declarație care obliga România să nu semneze cu alte state vreo convenție referitoare la petrol. În cadrul acestor discuții, „americanii au fost intratabili și dăduseră deja ordin să oprească ravitaerea" [67]. Presiunile care s-au făcut, mai ales de către reprezentanții Statelor Unite ale Americii l-au făcut pe Brătianu să scrie cu amărăciune că „problema petrolului a deslănțuit împotriva noastră pe marii rechini ai trusturilor americane" [68].

---

[64] Arh. M.A.E., Delegation roumaine à la paix... f. 116.

[65] „Adevărul", 27 mai 1919.

[66] Gh. Brătianu, *op. cit.* p. 66. Clémentel, ministru de finanțe francez, ca și alți reprezentanți politici din Franța, puneau un accent deosebit pe comerțul cu petrol din România. Intr-un interviu acordat unor ziariști, Clèmentel spunea că „Franța are nevoie de petrolul românesc. Exportul lui dar, va schimba valuta imediat dînd o extensiune și mai mare viitoarelor noastre relații comerciale". (v. „Adevărul", 5 mai 1919).

[67] Hoover a trimis o scrisoare amenințătoare regelui Ferdinand în care arăta că dacă problema petrolului nu se va rezolva în favoarea americanilor, ei opresc orice aprovizionare și nu vor acorda nici un credit României. (v. Alex. Marghiloman, *Note politice*, IV, 1927, p. 317).

[68] Arh. M.A.E., Delegation roumaine à la paix, Doss. politique, Probl. 71/1914 E2, Pacea generală, vol. V, f. 81.

Marile puteri, intenționînd să obțină concesii importante în industria petrolului, mai urmăreau, în același timp, să intre în posesia bunurilor inamice aflate în colonii, în țările aflate sub protectorat și chiar în țările asociate cum era România. Și cercurile conducătoare românești, în special cele grupate în jurul Băncii Naționale a României și a Băncii Românești, reprezentate pe plan politic de Partidul național liberal, vedeau în dreptul asupra exploatării petrolului, ca și în dreptul asupra bunurilor inamice, mijloace eficiente pentru refacerea și consolidarea situației economice a României. De aceea, ele au opus rezistență în momentul în care cercurile străine urmăreau acapararea industriei petroliere românești, fără însă, a exclude cu totul o colaborare cu ele. Faptul este confirmat de unii lideri ai P.N.L. ca și de oficiosul acestui partid, „Viitorul". În unul din articolele sale ziarul menționa: „Petrolul românesc devenind de însemnătate europeană, rațiuni superioare cer ca el să rămînă în mîinile noastre iar statul să lichideze societățile germane în folosul nostru, statul asumîndu-și rolul dominant, monopolizînd consumul intern și să rezolve exportul. Această operă mare — continua ziarul cere mijloace materiale peste puterile noastre, deci capitalul statelor amice va fi binevenit, ca un ajutor de progres"[69].

Poziția liberalilor la conferința de pace și formarea programului politic concretizat în lozinca „prin noi înșine", oglindea creșterea puterii economice a burgheziei din țara noastră. Avîntată în luptă însă, această burghezie și-a supraestimat forțele și n-a obținut succesele scontate pe plan extern. Presiunile din timpul conferinței și cele care au urmat, situația dificilă internă și imposibilitatea de a o ameliora cu forțe proprii, au determinat cercurile liberale să cedeze și să acorde privilegii capitalului străin sau să colaboreze cu acesta, fără a exclude ideea, ca această colaborare să se facă în condiții avantajoase pentru capitalul autohton și să nu afecteze suveranitatea statului român.

În urma infringerilor suferite de delegația română în problema reparațiilor, a petrolului, a comerțului și a tranzitului și mai ales a minorităților, Brătianu a părăsit conferința de pace la începutul lunii iulie. Înainte de aceasta, la 28 iulie 1919, el a semnat tratatul de pace de la Versailles cu Germania, nevoind însă, ca și delegatul sîrb, să-l semneze pe cel cu Austria. În momentul plecării din Paris, atît Brătianu cît și Alexandru Vaida-Voievod, au acordat un interviu unui redactor al ziarului „Matin" în care erau menționate cauzele pentru care delegația română nu voia să semneze tratatul de la

[69] „Viitorul", 10 martie, 1919. In parlament se făceau declarații în sensul că era necesară o colaborare cu capitalul străin, numai ca această colaborare să nu afecteze suveranitatea statului. (v. Monit. Of. Nr. 11, *Dezbat. Ad. Deput.*, 4 iulie 1920).

St. Germain cu Austria: „Plec — declara Brătianu — pentru că sînt convins că România nu va putea accepta clauzele cu privire la minorităţi, care vor limita suveranitatea ei şi care se vor introduce în tratatul cu Austria"....[70]. Declaraţii asemănătoare a făcut şi Alex. Vaida-Voievod: „Chestiunile cele mai importante au fost mereu tratate înafară de comisiunile competente însărcinate cu studierea lor şi care au văzut propriile lor concluzii date la o parte, sistematic. Înainte de a intra în război, am avut un tratat cu Antanta, în numele căruia am consimţit orice sacrificiu. La începutul conferinţei ni s-a dat a înţelege că acele tratate erau abolite şi că ne găseam în faţa unei situaţii noi... Nimeni nu ne-a consultat şi deciziunile au fost luate fără şi împotriva noastră. Dar latura cea mai gravă e aceea a tratatului cu privire la minorităţi... Fără îndoială că conferinţa nu-şi dă socoteală de enormul pericol ce-l reprezintă în viitor un asemenea tratat pentru însăşi existenţa României ca stat suveran şi omogen"...[71].

Plecarea şefului delegaţiei române de la Paris a creat o oarecare agitaţie în rîndurile reprezentanţilor marilor puteri. Atitudinea delegaţiei române a fost calificată drept abuz de încredere. Ea a fost învinuită că a rupt solidaritatea cu celelalte puteri aliate şi asociate, că a pus în pericol grav refacerea echitabilă a Europei[72] şi că România este pasibilă de sancţiuni economice şi financiare şi chiar de excluderea din rîndul puterilor aliate şi asociate[73]. Conferinţa de pace a trimis 12 ultimatumuri prin care România era îndemnată să revină asupra hotărîrii ei[74].

Concomitent, presa ţărilor principale din cadrul conferinţei a început o puternică campanie împotriva delegaţiei române. Unele ziare engleze, de pildă, cereau consiliului suprem să ia măsuri energice contra României, ca aceasta să fie adusă „la înţelegerea datoriei ei de aliată căci altfel exemplul dat de dînsa va deveni contagios" şi toată opera de pace ar fi, chipurile, compromisă. De asemenea, ele aminteau de intrarea tîrzie a României în război şi de faptul că ea a ales un plan de campanie contrar intereselor comune şi a iscălit pacea separată cu Germania „din urgia căreia numai victoria aliaţilor a scăpat-o"[75]. Şi presa americană, în special ziarele care susţineau Liga Naţiunilor, solicita ca România să fie adusă

---

[70] „Adevărul", 9 iulie, 1919.

[71] Ibid. Ziarele franceze au publicat şi o declaraţie asemănătoare a altui delegat român la conferinţa păcii, V. Antonescu. Acesta menţiona că numeroase probleme puteau fi conciliate, dar că articolul privitor la minorităţi, aşa cum era conceput, „atingea suveranitatea statului român şi interesele sale economice şi politice" (v. „Adevărul", 17 sept. 1919).

[72] Ibid., 5 sept., 1919.

[73] Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 154—155.

[74] Arh. M.A.E., 9, Convenţii, B 4, 31 oct. 1919.

[75] „Adevărul", 5 noiembrie 1919.

cît mai curînd la rolul ei de aliat; în caz contrar, se recomanda ruperea relaţiilor diplomatice, independent de alte măsuri ulterioare [76]. În sfîrşit, unele ziare franceze, inspirate, în special, de cercurile care predominau la conferinţă, relatau că delegaţia română a creat o atmosferă tulbure şi că consiliul suprem nu va reveni asupra problemelor litigioase cu România [77]. Reproducînd ultima notă a consiliului celor patru, ele insistau asupra hotărîrii în virtutea căreia, în eventualitatea în care România nu semnează pacea de la St. Germain, în 8 zile, va fi considerată ca retrasă din alianţă [78]. Şi în unele ziare româneşti, influenţate mai ales de Take Ionescu cu care Brătianu era în conflict, s-a criticat comportarea delegaţiei române la conferinţa păcii. Ele vorbeau de „înfumurarea" lui Brătianu la Paris şi de faptul că şeful delegaţiei române, în probleme de politică externă, ar fi fost incapabil, neavînd „nici o idee despre spiritul nou în omenire" [79].

Ca urmare a atitudinii adoptate la conferinţa de pace şi mai ales a presiunilor exercitate din afară şi din interiorul ţării, Brătianu a fost constrîns să-şi dea demisia la 12 septembrie 1919. Conducerea guvernului a fost preluată, pentru un scurt timp, de generalul Arthur Văitoianu, iar la 1 decembrie s-a format un guvern în frunte cu Alex. Vaida-Voievod. Acesta a acceptat condiţiile consiliului suprem în problema minorităţilor şi a semnat tratatul de pace cu Austria la 5 decembrie 1919. A urmat apoi semnarea celorlalte tratate: la 9 decembrie 1919 cu Bulgaria, la Neuilly sur Seine, cu Ungaria la Trianon, la 4 iunie 1920 şi cu Turcia la Sèvres, la 10 august 1920.

Din expunerea sumară a cîtorva probleme legate de participarea României la conferinţa de pace din 1919—1920, s-a văzut că delegaţia noastră şi-a desfăşurat activitatea în condiţii neprielnice, avînd de suportat numeroase umilinţe. Membrii consiliului suprem au fost într-o „permanentă iritabilitate la adresa României", fapt care, după cum sublinia N. Titulescu, a determinat „o poziţie uneori nedreaptă a conferinţei faţă de noi" [80].

Atitudinea delegaţiei române la Paris a constituit subiectul unor discuţii controversate în istoriografia românească şi străină. Astfel, unii au calificat-o drept „dîrzenie" [81], „rezistenţă" şi „intransigenţă". [82]

---

76 Ibidem.

77 Ibid., 29 oct. 1919.

78 Ibid., 1 dec. 1919. Intr-o telegramă din Paris se anunţa că nici o putere nu va putea fi admisă să semneze tratatul cu Bulgaria fără a avea, în prealabil, semnat tratatul cu Austria. (v. Arh. M.A.E., 9. Convenţii, B_4, 31 oct. 1919).

79 „Adevărul", 24 oct. 1919 şi 14 nov. 1919.

80 Arh. M.A.E. Caz 1, Probl 71, România, 1920—1935, vol I, România general.

81 Stere Diamandi, *op. cit.*, p. 140.

82 V. V. Tillea, *op. cit.*, p. 20.

în apărarea intereselor naționale. În unele publicații, i se aduceau elogii susținîndu-se că politica externă promovată de Brătianu ar fi constituit expresia perfectă a sentimentului național român [83]. Mai recent, un istoric american l-a calificat pe omul politic român drept creatorul unității naționale, el fiind, chipurile, înzestrat cu calități politice excepționale, întocmai ca Talleyrand sau Bismarck [84]. Alții, dimpotrivă, i-au atribuit un soi de orientalism în maniere, o cugetare lentă, incapabilă de vreo scînteiere [85]. În sfîrșit, unii autori cu vederi mai realiste, au scos în relief părțile lui negative, provenite, după afirmația lui N. Iorga, din însăși firea sa dictatorială, din faptul că, în problemele principale, el nu consulta nici pe cei mai apropiați prieteni [86].

Brătianu a crezut, în mod naiv, așa cum aprecia un ziar al vremii [87], că la conferința păcii va reuși să divizeze pe aliați în problemele românești și astfel va obține tot ce va dori. Aceeași sursă referindu-se la activitatea lui diplomatică, nota cu ironie că el a urmărit „căderea lui Clèmenceau, senatul american să răstoarne politica lui Wilson și Italia să declare război Serbiei" [88]. În afară de aceasta, în problemele principale, Brătianu s-a opus unei cooperări mai strînse cu statele care aveau interese similare cu ale României (Cehoslovacia, Iugoslavia), exprimîndu-și dorința să se asocieze cu Ungaria și Polonia. De aceea, el a respins la început ideea lui Take Ionescu de a se organiza un bloc al micilor state la conferința păcii [89].

În legătură cu raporturile dintre cei doi politicieni români, Take Ionescu și I. I. C. Brătianu, la Paris, considerăm necesară o precizare, mai ales că în ultima vreme s-au făcut unele afirmații, care, după părerea noastră, ar mai trebui analizate.

Se știe că, la începutul anului 1918, se impusese pe plan diplomatic, în rîndurile conducătorilor Antantei, discutarea problemelor politice prin consiliile naționale oprimate de monarhia austro-ungară. Aceste consilii, bazîndu-se pe lupta popoarelor subjugate de imperiul habsburgic, militau pentru doborîrea acestui imperiu, pentru crearea statelor naționale sau pentru desăvîrșirea unității naționale. Românii își constituiseră și ei un consiliu național la Paris. Președintele acestui consiliu era Take Ionescu, care participa activ la lupta diplomatică ce viza lichidarea imperiului habsburgic și desăvîrșirea unității naționale. În cursul desfășurării rapide a evenimentelor din a doua jumătate a anului 1918, consiliul național român a trecut la

---

83 „L'Europe Nouvelle", an. II, Nr. 36, 6 sept. 1919, p. 1961.
84 David Sherman Spector, *op. cit.*, p. 228—229.
85 Corvin Petrescu, *Alb și negru*, Buc. 1925, p. 9.
86 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 428.
87 „Adevărul", 6 oct. 1919.
88 *Ibidem.*
89 „Revue roumaine d'histoire", 1/1965, p. 129.

acţiuni de apropiere şi înţelegere cu alte consilii naţionale, urmînd cu succes o linie politică comună. Pînă aici nimic nu se poate reproşa activităţii preşedintelui consiliului naţional român. În momentul sosirii delegaţiei române la conferinţa păcii şi în timpul dezbaterilor, cele două organisme însă şi-au desfăşurat activitatea paralel. Între consiliul naţional român şi delegaţia română la conferinţa păcii nu s-a ajuns, deşi încercări s-au făcut, la o colaborare în problemele principale privind interesele României. Ele s-au mărginit doar la un schimb de cărţi de vizită în loc să poarte discuţii pentru o amplă lămurire reciprocă [90]. Nici unul n-a vrut să cedeze în favoarea celuilalt. Nici „unul nu a fost la înălţimea împrejurărilor, nu a ştiut să înfrîngă propria lor personalitate şi să lucreze de comun acord pentru interesele ţării" [91]. Credem că o înţelegere între Brătianu şi Take Ionescu ar fi dus la o politică mai flexibilă faţă de marile puteri iar drepturile României ar fi fost apărate cu mai multă competenţă.

În ceea ce priveşte pe Brătianu şi activitatea lui la conferinţa păcii, se poate afirma că în unele probleme circumstanţele l-au depăşit. El n-a găsit formulele cele mai adecvate pentru a face faţă situaţiei creată la Paris. În afară de aceasta, înainte de conferinţă şi în timpul ei, Brătianu s-a preocupat prea puţin, prin presă şi alte mijloace, pentru crearea unei atmosfere favorabile României [92]. Un singur lucru însă trebuie scos în evidenţă şi anume că delegaţia română reprezenta la Paris un stat independent şi această calitate trebuia recunoscută de marile puteri. Apărarea independenţei şi suveranităţii a fost scopul principal şi elementul esenţial care a călăuzit activitatea delegaţiei române la Paris. Marile puteri însă, urmărind scopuri imperialiste şi impunînd unele condiţii oneroase, au trecut peste aliaţii lor mai mici, creîndu-le, în timpul conferinţei, o situaţie aproape insuportabilă. Această politică a continuat şi în anii următori, cu privire la unele probleme rămase în suspensie la conferinţa păcii.

EINIGE PROBLEME IM ZUSAMMENHANG MIT DER TEILNAHME DER RUMÄNISCHEN DELEGATION AN DER FRIEDENSKONFERENZ VON PARIS (1919—1920)

Zusammenfassung

Unsere aktuelle Historiographie hat sich wenig mit der Friedenskonferenz von Paris der Jahre 1919—1920, sowie auch mit der von der Rumänischen Delegation dort entfalteten Tätigkeit, beschäftigt.

90 Monit. Of. Nr. 16, *Dezbat. Ad. Deput.*, 19 dec. 1919, p. 191.
91 Ibidem. Nr. 19, 23 dec. 1919, p. 243.
92 I. M. Oprea, *op. cit.* p. 120.

Der Autor des Artikels versucht einen Beitrag zu diesem Problem leisten, indem er über einige Aspekte im Zusammenhang mit der Tätigkeit der Rumänischen Delegation in Paris diskutiert, wobei er sowohl veröffentlichtes Material als auch unferöffentlichte Dokumente aus dem Archiv benützt. Im Artikel, werden in engem Zusammenhang mit den Interessen Rumäniens, Probleme der Kriegsentschädigungen, der Minoritäten, des Transits, des Handels und des Petroleums behandelt.

Aus der Behandlung dieser Probleme ergibt sich, dass Rumänien bei der Verteilung der Kriegsentschädigungen benachteiligt wurde, indem man glichzeitig schwere Kriegsverpflichtungen auferlegte wie der Besiegten, dass eine directe Einmischung in die inneren Angelegenheiten Rumäniens versucht wurde, seine Souveranität und Unabhängigkeit dadurch verletzend, dass es in die Verhandlungen der Minoritätprinzipien eingeschlossen wurde, wie auch durch den Versuch sich, des Petroleum anzueignen; dass der Rumänische Delegation nur eine geringe Aufmerksamkeit geschenkt wurde, indem man den Beitrag Rumäniens zur Besiegung der Zentralmächte nicht berechnete.

Der Autor unterstreicht weiterhin, dass der Hauptzweck der Rumänischen Delegation in Paris der Schutz der Souveranität und Unabhängigkeit sowie Integrität des Landes gewesen ist.

DIN LUPTA OPINIEI PUBLICE ROMÂNEŞTI ÎMPOTRIVA CONSTITUIRII DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR (1866—1868)

DE

V. RUSSU

Înfrîngerile militare suferite de Austria în 1859 şi 1866, greutăţile politice cauzate de opoziţia maghiară şi de mişcările naţionalităţilor, precum şi grava criză financiară în care se zbătea această ţară, au impus cercurilor conducătoare de la Viena căutarea unor noi forme de organizare pentru salvarea integrităţii imperiului. Acestea sînt cauzele esenţiale, care au dus, în 1867, la instituirea regimului dualist, bazat pe înţelegerea dintre clasele conducătoare austro-ungare.

Dualismul austro-ungar a constituit, în esenţă, o rezolvare antidemocratică a problemelor imperiului habsburgic, ceea ce a conferit soluţiei adoptate un profund caracter reacţionar [1].

Ascuţişul reacţionar al dualismului era îndreptat în primul rînd împotriva naţionalităţilor [2], ceea ce explică cu uşurinţă valul de nemulţumiri şi proteste care le-a cuprins pe acestea în perioada perfectării compromisului dintre clasele stăpînitoare maghiare şi austriece.

Naţionalităţile din imperiul habsburgic — cehii, slavii de sud, polonezii, românii etc. — au dezaprobat dualismul în totalitatea sa [3], întrucît toate şi-au dat seama că nu era vorba numai de o simplă schimbare a sistemului de organizare a imperiului habsburgic. Pentru aceste naţionalităţi, care formau majoritatea populaţiei imperiului, încheierea compromisului de la 1867 era deosebit de periculoasă deoarece le ameninţa însăşi fiinţa naţională.

---

[1] P. Hanak, *Probleme der Krise des Dualismus am Ende des 19. Jahrhunderts*, în Studia Historica, 51, Budapest 1961, p. 342, 343, 347.

[2] Astfel, G. Bariţ a subliniat că principala condiţie pentru încheierea dualismului a fost aceea ca „naţionalităţile să fie trantite la parete" (Georgiu Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 393).

[3] P. Hanak, *op. cit.*, p. 345.

Ca atare, în fața lor s-a pus în mod imperios problema existenței naționale amenințată de politica de desnaționalizare promovată de cercurile conducătoare de la Viena și Budapesta. Naționalitățile din dubla monarhie aveau interese proprii și țeluri, în perspectivă, cu totul contrarii celor urmărite de clasele conducătoare austro-ungare. Aceasta explică de ce ele au respins, de la început, cu indignare și hotărîre odiosul dualism [4].

Lupta naționalităților, care constituie trăsătura caracteristică a istoriei Austro-Ungariei din perioada dualismului [5], a îmbrăcat forme extrem de variate. Presa, tribuna parlamentară, memoriile, întrunirile, petițiile etc., sînt numai cîteva din formele de luptă utilizate în această perioadă.

În cadrul luptei purtate de naționalități împotriva dualismului, acțiunile desfășurate de românii din Transilvania, puternic sprijiniți de frații lor din vechea Românie, ocupă un loc de primă importanță. Lupta românilor din Transilvania face parte integrantă din mișcarea naționalităților din imperiu, dar, în același timp, ea se încadrează organic în lupta dusă împotriva dualismului de întregul popor român.

Tranzacțiile dintre clasele dominante austriece și maghiare au trezit de la început o puternică îngrijorare în rîndurile românilor din Transilvania, care se vedeau direct amenințați în existența lor națională, în năzuințele și proiectele lor de viitor [6]. Românii de pe ambele versante ale Carpaților au acordat o atenție deosebită compromisului austro-ungar deoarece noul regim politic afecta într-un grad foarte înalt interesele majore ale întregii națiuni.

Preocuparea era firească deoarece se știe, clasele dominante maghiare, conducîndu-se după teoria de esență feudală a națiunii politice unitare se străduiau să formeze, prin desnaționalizare forțată, o națiune ungară omogenă și un stat unitar maghiar [7]. Această ficțiune anistorică a națiunii politice unitare, era ridicată de clasele

---

[4] G. Fran Zwitter, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsburg*, Beograd, 1960, p. 96—112, Henri Hauser ș.a., *De liberalisme à l'imperialisme*, Paris 1964, p. 91—92.

[5] Un istoric francez consideră că „istoria Austro-Ungariei după 1867 este aceea a revoltei naționalităților care își cereau drepturile lor istorice" (Jacques Droz, *Historie de l'Autriche*, Paris 1954, p. 90).

[6] S. Retegan, *Atitudinea burgheziei române din Transilvania față de dieta din 1865*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", series Historia, fasc. 2, 1966, p. 104—105. În cuvîntul de apărare, rostit de Al. Roman cu prilejul procesului de presă intentat de guvernul maghiar în 1868, se sublinia că dualismul periclita „dezvoltarea și prin urmare esistintia nostra națiunală") (Cf. „Federațiunea", I. nr. 179 din 11/23 decembrie 1868, p. 707). Același lucru se sublinia și într-o corespondență din Transilvania (Cf. „Românul", XI, 7 februarie 1867, p. 102).

[7] Eugen Brote, *Un memoriu politic. Cestiunea românească în Transilvania și Ungaria*, Buc., 1895, p. 74.

conducătoare maghiare, fără deosebire de partid, la rangul de credință universală, de dogmă inatacabilă [8].

Această teorie reacționară, care va sta la baza politicii guvernelor de la Budapesta în toată perioada dualismului, era echivalentă cu refuzul recunoașterii existenței altor naționalități, cu desființarea oricărei autonomii și limitarea folosirii limbilor nemaghiare numai la treburile strict locale [9].

De aceea, nu încăpea nici o îndoială că instituirea dualismului austro-ungar afecta într-un grad foarte înalt interesele majore ale națiunii române în totalitatea sa. Este îndeobște cunoscut că, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și mai ales după constituirea statului național, năzuința spre unitatea deplină a românilor devenise deosebit de puternică. Or, constituirea dualismului austro-ungar devenea, de acum înainte, principala piedică în calea realizării acestui mare deziderat național. Desăvîrșirea unității naționale, necesitate istorică obiectivă, era dorită de toți românii, ceea ce ne permite să înțelegem de ce lupta împotriva sistemului dualist a găsit un larg ecou în toate clasele și păturile sociale.

Ideea unității depline pătrunsese adînc în conștiința poporului român ceea ce explică de ce, în anii 1866—1868, pe ambele versante ale Carpaților, a apărut un larg curent de opinie publică îndreptat împotriva dualismului austro-ungar, care căuta să împiedice realizarea acestui deziderat.

Idealurile de care a fost animată opinia publică românească și-au găsit o strălucită expresie în paginile publicate de cei mai înaintați reprezentanți ai săi din acea perioadă, cum ar fi Bogdan Petriceicu Hasdeu, C. A. Rosetti, George Barit, Alexandru Roman, Vasile Maniu, Iacob Mureșanu ș.a., care și-au pus întreaga lor ființă în slujba realizării marilor deziderate naționale.

Un rol deosebit de important în lupta împotriva dualismului, precum și în afirmarea năzuințelor spre unitate și independență, i-a revenit presei românești, care poate fi considerată o adevărată tribună de luptă în această perioadă. Ziare ca „Românul", „Federațiunea", „Gazeta Transilvaniei", au adunat în jurul lor pe cei mai buni reprezentanți ai opiniei publice românești, care nu au precupețit nici un efort pentru apărarea intereselor majore ale poporului român.

Răspîndirea și influența ziarelor, precum și adeziunea unor pături largi la ideile promovate de ele ne dau dreptul să susținem că, pentru perioada respectivă, presa constituie principala sursă documentară pentru studierea reacției opiniei publice românești față de încheierea compromisului de la 1867. Din aceste motive, în comunicarea de față am acordat o atenție deosebită materialelor publicate în ziarele

---

[8] P. Hanak, *op. cit.*, p. 345.
[9] *Ibidem.*

menționate, fără a ne opri, desigur, numai asupra lor. Pentru realizarea unei imagini cît mai complete posibil, în legătură cu această problemă, am făcut apel și la informațiile cuprinse în dezbaterile parlamentare, memoriile și broșurile contemporane, precum și la interesantele materiale existente în arhivele din Cluj și București.

Din materialele cercetate se desprinde comunitatea de idei și aspirații ale românilor din toate teritoriile, atitudinea lor comună față de problemele pe care le-a ridicat compromisul de la 1867, ceea ce ne permite, după părerea noastră, să includem în noțiunea de opinie publică românească toate manifestările care au avut loc în această perioadă pe ambele părți ale Carpaților. Evident formele de manifestare au variat în funcție de loc și condiții, dar, în ultimă instanță, toate urmăreau aceeași finalitate, același scop.

Problema este complexă și dificilă și presupune ample investigații pentru surprinderea tuturor formelor de manifestare ale luptei românilor împotriva dualismului. Pentru elucidarea acestei probleme se impune, printre altele, studierea detailată a tuturor acțiunilor întreprinse în anii 1866—1868, precizarea rolului personalităților situate în fruntea luptei naționale, precum și analiza aprofundată asupra împrejurărilor interne și internaționale din epoca respectivă. De asemenea, studierea luptei românilor împotriva constituirii dualismului, presupune și o analiză a consecințelor acesteia în ceea ce privește dezvoltarea ulterioară a mișcării naționale.

Intenția noastră se limitează la studierea unora dintre problemele esențiale care au stat în atenția opiniei publice românești între anii 1866—1868 și anume: critica dualismului, afirmarea dorinței spre unitate deplină, evidențierea rolului României în realizarea acestui mare deziderat, precizarea rolului ce-i revenea culturii în pregătirea unirii politice, precum și sublinierea locului pe care l-a ocupat revendicarea autonomiei Transilvaniei în cadrul luptei împotriva compromisului de la 1867.

Asupra problemei unității ne propunem să stăruim mai mult întrucît considerăm că toate celelalte revendicări au fost subsumate acestui mare deziderat național. Așa, de pildă, lupta pentru autonomie și egalitate în drepturi ale românilor din Transilvania erau considerate drept etape premergătoare necesare în condițiile de atunci — ale desăvîrșirii unității naționale. Românii din Transilvania au luptat cu consecvență pentru autonomie nu dintr-un interes provincial, ci în interesul tuturor românilor. Realizarea unirii depline nu era o problemă nouă. Noile împrejurări îi îmbogățesc conținutul și-i dau contururi mai precise. Lupta românilor împotriva dualismului austro-ungar constituie o etapă importantă în pregătirea culturală și politică a desăvîrșirii unității naționale, care avea la bază conștiința originii comune, a unității teritoriale, identitatea limbii și a civilizației, legăturile eco-

nomice neîntrerupte şi contactul permanent al românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor.

Critica dualismului. Încheierea dualismului austro-ungar întîmpinată cu o vie nemulţumire, a fost dezaprobată vehement de opinia publică românească în totalitatea sa [11]. Mişcarea protestatară din anii 1866—1868 s-a manifestat în forme extrem de variate. Presa, tribuna parlamentară, serbările comemorative, adunările societăţilor culturale, petiţiile către curtea de la Viena etc., sînt numai cîteva din mijloacele utilizate pentru exprimarea opoziţiei poporului român faţă de tranzacţia încheiată între clasele conducătoare maghiare şi austriece.

Bazele noului regim au fost supuse unei minuţioase analize critice pentru a-i evidenţia caracterul reacţionar şi contradicţiile interne. „Arma criticii" reprezintă, am putea spune, prima formă de manifestare a opiniei publice faţă de tranzacţia încheiată în detrimentul românilor, în general, şi al celor din Transilvania, în special. Un rol important în cadrul acestei acţiuni i-a revenit presei româneşti, care a constituit o adevărată tribună de luptă în perioada ce face obiectul atenţiei noastre [12].

Critica noului regim şi-a găsit locul numai în presă dar şi într-o serie de broşuri datorate în primul rînd publicistului şi omului politic, bănăţean de origine, Vasile Maniu [13]. Semnificativ, pentru starea de spirit existentă, ni se pare şi faptul că atitudinea critică s-a adoptat şi în petiţiile înaintate curţii de la Viena [14] precum şi în cadrul dezbaterilor purtate în dieta de la Pesta [15], cu toate că acolo românii aveau o reprezentanţă aproape insignifiantă.

Dualismul încheiat la 1867 a fost apreciat în unanimitate drept un regim reacţionar [16], bazat pe înţelegerea claselor conducătoare maghiare şi austriece, înţelegere îndreptată împotriva intereselor naţionalităţilor, care constituiau majoritatea populaţiei din fostul imperiu habsburgic [17]. Noul regim, bazat pe un „unio duarum nationum contra plures",

---

[11] Vezi George Bariţiu, *op. cit.*, p. 402—404; P. Hanak, *op. cit.*, p. 345, I. Lupaş, *Problema transilvană în timpul lui Cuza şi Carol* I, Buc., 1946, p. 28; Idem, *Fazele istorice în evoluţia constituţională a Transilvaniei*, în „An. Inst. de ist. naţională", X., Sibiu, 1945, p. 50—51; Radu Rossetti, *Amintiri din prima tinereţe*, Buc., 1927, p. 34—36.

[12] Ioan Lupaş, *Contribuţii la istoria ziaristicii române ardelene*, Sibiu, 1926, p. 22—23.

[13] *Enciclopedia României*, t. III, Sibiu, 1904, p. 192.

[14] George Bariţiu, *op. cit.*, p. 421—430.

[15] T. V. Păcăţianu, *Cartea de aur*, IV, Sibiu, 1962, p. 191, 350.

[16] Aşa, spre exemplu, într-o broşură contemporană se sublinia că „baza unui asemenea pactu, evidentu că nu poate fi democraţia, umanitatea, egalitatea şi sacrulu dreptu alu naţiuneloru". (Vasile Maniu, *Unitatea latină*, Buc., 1867, p. 31).

[17] T. V. Păcăţianu, *op. cit.*, p. 197; „Federaţiunea", I, nr. 92 din 20 iunie — 2 iulie 1868, p. 359; „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 88 din 12/24 noiembrie 1867, p. 348; „Românul", X, 22 septembrie 1866, p. 662.

după cum a fost caracterizat de Alexandru Roman în ședința dietei din 27 noiembrie 1868 [18] personifica negarea libertății și a democrației maghiare, o încercare de reînviere a unor tradiții feudale de mult perimate [19]. De aceea dualismul a fost apreciat drept un regim care contravenea în mod flagrant ideii moderne de naționalitate și constituia, în esență, o provocare, un act de sfidare la adresa popoarelor care erau animate de năzuința spre unitate și independență [20]. Un contemporan al evenimentelor nota, pe drept cuvînt că „unu asemenea statu, este mai mult de cîtu uă derisiune, de cîtu unu cinism : este uă Monstruozitate" [21].

Pentru poporul român, compromisul de la 1867 era socotit extrem de periculos întrucît împiedica dezvoltarea sa normală pe plan politico-național, întîrziind desăvîrșirea unirii și, totodată, amenința însăși existența națională a românilor din Transilvania [22]. În concepția cercurilor conducătoare de la Viena și Pesta, dualismul trebuia să fie o piedică de netrecut pentru constituirea Dacoromaniei [23] și, în același timp, o stavilă în calea luptei naționale a transilvănenilor.

Casarea autonomiei Transilvaniei, suprimarea hotărîrilor dietei de la Sibiu din 1863/64, interzicerea manifestațiilor naționale, precum și gîtuirea libertății presei, erau tot atîtea indicii care demonstrau că în noile condiții lupta națională urma să întîmpine numeroase și mari dificultăți [24]. Astfel, George Barițiu, personalitate marcantă a vremii, era supravegheat permanent de autorități, ceea ce i-a îngreunat foarte mult activitatea politică. Ca urmare a acestui fapt, Barițiu s-a văzut nevoit să-și restrîngă activitatea la propaganda orală sau prin scrieri personale adresate prietenilor politici și cunoștințelor cele mai apropiate [25] Cu toate acestea, românii din Transilvania, cele „trei milioane de nemulțumiți ai prezentului", cum îi caracteriza N. Iorga [26], nu au încetat nici un moment lupta împotriva odiosului dualism. Dimpotrivă, conștienți de drepturile și perspectivele viitorului lor, ei au respins categoric formula dualismului [27] și au refuzat continuu să recu-

---

[18] T. V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 650.

[19] Vasile Maniu, *Peri-va Austria în Ungaria sau Ungaria în Austria?*, II, în „Românul", XI, din 30 aprilie 1867, p. 354.

[20] Idem, *Autonomia Transilvaniei séu România Cis-Alpină*, în „Românul", XII, din 27 iunie 1868, p. 544; idem, *Misiunea occidentului latin*, Buc., 1869, p. 85.

[21] Idem, *Misiunea occidentului latin*, Buc., 1869, p. 86.

[22] „Federațiunea", I, nr. 179 din 11/23 decembrie 1868, p. 707; *Ibidem*, nr. 180 din 13/25 decembrie 1868, p. 711; T. V. Păcățianu *op. cit.*, p. 197; V. Maniu, *op. cit.*, p. 9; „Românul", XI, din 7 februarie 1867, p. 102.

[23] Cf. Vasile Netea, *George Barițiu*, Ed. șt., Buc., 1966, p. 265.

[24] „Federațiunea" I, nr. 180 din 13/25 decembrie 1868, p. 711; George Barițiu, *Scrieri social-politice*, E. P., Buc., 1962, p. 199—202.

[25] Bujor Surdu, *Conferința națională de la Mercurea (1869)*, în „An. Inst. de ist. din Cluj", VIII, 1965, p. 179.

[26] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, Buc., 1915, p. 204.

[27] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 265.

noască legitimitatea noului regim [28], care încerca, în mod imtempestiv, să desnaționalizeze toate naționalitățile nemaghiare. Reprezentanții opiniei publice românești au înțeles în mod lucid faptul că oprimarea națională, inaugurată la 1867, nu reprezenta altceva decît punctul de plecare al iraționalei politice de desnaționalizare forțată [29].

Critica dualismului nu a fost o simplă dispută teoretico-filozofică în legătură cu bazele noului regim instaurat în Austro-Ungaria. Numeroasele și variatele materiale publicate, relativ la compromisul de la 1867, erau subsumate unui scop politic bine precizat. În esență, critica dualismului, bazată pe o analiză minuțioasă a împrejurărilor interne și externe care au dus la instituirea sa, a permis reprezentanților opiniei publice românești demonstrarea faptului că noul regim nu erau decît un expedient a cărui șubrezenie era mai mult decît evidentă [30]. Șubrezenia dualismului a fost mult discutată de contemporani, care evidențiind slăbiciunea acestui regim țesut din contradicții [31], au subliniat, în repetate rînduri, inevitabilitatea prăbușirii dublei monarhii [32].

Ideea a fost exprimată cu deosebită claritate chiar în cadrul dietei de la Pesta. Astfel, în ședința dietei din 27 noiembrie 1868, deputatul Alexandru Roman, militant de seamă în lupta împotriva dualismului, cu prilejul dezbaterii proiectului de lege a naționalităților, a reliefat șubrezenia noului regim care se baza pe oprimarea națională. Această oprimare, exprimată prin dubla centralizare, purta în sine, după cum se pronunța același deputat, „lupta eternă, concurența între olaltă și sîmburele descompunerii finale". Mai mult decît atît, Alexandru Roman, de loc impresionat de opiniile majorității, nu a pregetat să-și precizeze ideea, susținînd că „dacă dualismul acesta nu e primul pas ce duce la federație, atunci e cu bună seamă ultimul pas, care duce la prăbușirea imperiului" [33]. Procesul verbal al ședinței nu înregistrează reacția de moment a majorității din dietă. Procesul de presă însă intentat la scurtă vreme deputatului Alexandru Roman este

---

28 I. Lupaș, *Fazele istorice în evoluția constituțională a Transilvaniei*, în An. Inst. de Ist. Națională, X, Sibiu 1945, p. 51; idem, *Contribuții la istoria ziaristicii române ardelene*, Sibiu, 1926, p. 22—23.

29 „Albina", III, nr. 27 din 6/18 martie 1868; *ibidem*, nr. 17 din 11/23 februarie 1868; vezi pentru aceeași idee: „Federațiunea" I, nr. 74, din 14/26 mai 1868, p. 290; V. Maniu, *Unitatea latină*, Buc., 1867, p. 63; „Românul", XII, din 27 iunie 1868, p. 544—545; Eugen Brote, *op. cit.*, p. 74, 77.

30 V. Maniu, *Misiunea occidentului latin*, Buc., 1869, p. 43.

31 Astfel, istoricul Louis Eisenmann, considerat cel mai bun cunoscător al istoriei dualismului din secolul al XIX-lea, își exprima surprinderea că acest regim „cu unitatea sa care este o dualitate, cu paritatea sa care înseamnă inegalitate, cu constituționalismul său care implică absolutismul" a putut să funcționeze 30 de ani. Louis Eisenmann, *op. cit.*, p. 659.

32 C. Pavel, *Contribuții la istoria Bihorului. Alexandru Roman 1826—1897*, Beiuș, 1927, p. 33; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 50—51.

33 T. V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 650.

ilustrativ pentru atitudinea oficialităților maghiare față de fruntașii luptei naționale.

Demn de remarcat ni se pare faptul că reprezentanții opiniei publice românești, pe baza studierii atente a realităților din Austro-Ungaria, au înțeles cu claritate că principala cauză a șubrezeniei dualismului trebuie căutată în rezolvarea antidemocratică a problemei naționale.

Este îndeobște cunoscut că înțelegerea claselor conducătoare austriece și maghiare s-a făcut în detrimentul naționalităților, ceea ce nu putea contribui la înlăturarea crizei existente în dubla monarhie [34].

În secolul al XIX-lea, secol în care ideea națională s-a dovedit atît de puternică încît a modificat harta politică a Europei [35], un regim bazat pe oprimarea națională nu putea fi viabil [36], deoarece popoarele nu se mai arătau dispuse să accepte metode de conducere anacronice și contrarii spiritului veacului [37].

Pentru evidențierea șubrezeniei dualismului nu a fost neglijată nici sublinierea contradicțiilor existente între Ungaria și Austria care, de la început, au subminat bazele noului regim. La acestea s-a adăugat acțiunea complicatelor chestiuni financiare, economice, militare, religioase, etc [38]. Concluziile au fost stabilite în urma analizei judicioase a tuturor factorilor care indicau labilitatea compromisului de la 1867, devenit în scurtă vreme, după expresia istoricului austriac Heinrich Srbik, „o adevărată nenorocire a monarhiei habsburgice" [39].

Studierea atentă a acestor factori, și în primul rînd a problemei naționale, i-a dus pe reprezentanții opiniei publice românești la concluzia potrivit căreia, lupta naționalităților va juca principalul rol în prăbușirea imperiului austro-ungar. Izbucnirea nemulțumirii naționalităților era considerată doar o chestiune de timp, care putea fi întîrziată, dar nici într-un caz oprită [40].

Nemulțumirea naționalităților trebuia să ducă, în mod inevitabil, la izbucnirea unei furtuni revoluționare care urma să înlăture, în mod definitiv, sistemul dualist și monarhia austro-ungară [41]. De aici, în mod

[34] „Românul", XI, din 25, 26 ianuarie 1867, p. 65.

[35] Henri Hauser, *op. cit.*, p. 81.

[36] „Românul", XI, din 27 ianuarie 1867, p. 73.

[37] Așa, spre exemplu, V. Maniu sublinia că „popórele, amenințate în modulu celu mai neiertatu, celu mai regretabile la existența loru naționale, suntu chiămate prin instinctul de conservațiune, prin dreptulu de legitimă defensă a-și apăra viața și individualitatea". Cf. *Misiunea occidentului latinu*, Buc., 1869, p. 9.

[38] „Federațiunea", I, nr. 11 din 21 ianuarie/2 februarie 1868, p. 37; *ibidem*, nr. 20 din 5/17 februarie 1868, p. 73; *ibidem* nr. 30 din 23 februarie/6 martie 1868, p. 113; *ibidem*, nr. 48 din 25 martie / 6 aprilie 1868, p. 186.

[39] Citat după I. Lupaș, *op. cit.*, p. 51.

[40] „Românul", XII, din 3 august 1868, p. 659; V. Maniu, *op. cit.*, p. 159.

[41] V. Maniu, *Unitatea latină*, Buc. 1867, p. 32—33; G. Barițiu, *Ministeru* în „Românul", X, din 18 septembrie 1866, p. 650; „Federațiunea", I, nr. 156, din 24 octombrie / 5 noiembrie 1868, p. 615.

firesc, se trăgea concluzia că, imperiul austro-ungar mergea „la peire c'uă iuţélă ameţitóre" [42], că el se îndrepta spre „uă morte sigură şi inevitabilă" [43]. În împrejurările de atunci, a existat la noi credinţa unei prăbuşiri rapide a Austro-Ungariei, ceea ce explică apariţia ideii potrivit căreia destrămarea dublei monarhii ar fi fost posibilă chiar şi fără izbucnirea unui război european [44]. Istoria nu a confirmat justeţea acestei idei, dar important este faptul că a existat o credinţă fermă în slăbiciunea regimului dualist, ceea ce întărea credinţa în perspectiva unui viitor luminos.

Remarcabilă ni se pare clarviziunea cu care reprezentanţii opiniei publice româneşti au înţeles că prăbuşirea Austro-Ungariei se va înfăptui ca urmare a luptei revoluţionare a naţionalităţilor. Evenimentele ulterioare, după cum se ştie, au confirmat întrutotul justeţea acestei idei.

Critica dualismului, evidenţierea şubrezeniei sale, avea un scop politic bine precizat, şi anume, acela de a demonstra că monarhia austro-ungară era sortită descompunerii inevitabile. Mai mult, critica dualismului a constituit întotdeauna primul pas pentru aducerea în discuţie a problemei drepturilor şi viitorului naţionalităţilor oprimate.

Caracterul unitar al poporului român. Dreptul, necesitatea şi inevitabilitatea desăvîrşirii unirii. Teza inevitabilităţii prăbuşirii dublei monarhii îşi avea originea în ideile de largă circulaţie referitoare la drepturile naturale şi inalienabile ale popoarelor. Principiul naţionalităţilor era considerat drept factorul principal, care determina în secolul al XIX-lea atît mişcările popoarelor cît şi activitatea diplomaţiei europene. Aşa, de pildă, într-o corespondenţă trimisă din Transilvania ziarului „Românul", se sublinia în mod tranşant că „ideea ce pune astăzi popoarele în mişcare, principiul care conduce destinele popoarelor, este principiul naţionalităţii ... Pre elu se razimă dreptulu popoareloru" [45]. Pornind de la această idee, „singura religiune care póte conveni Europei moderne" [46], reprezentanţii opiniei publice româneşti ajungeau în mod logic la concluzia potrivit căreia popoarele omogene aveau drepturi incontestabile la unitate naţională. Toate statele Europei, se sublinia în materialele vremii, simţeau nevoia să adopte o nouă politică — contrară dreptului feudal — şi anume, „suverana necesitate, care reclama constituirea unităţiloru etnice în sensulu principiului de naţionalitate" [47].

Pentru a se dovedi acest lucru, s-au publicat numeroase şi interesante materiale în care s-a abordat problema unităţii poporului

---

42 „Românul", XII, din 25 iulie 1868, p. 631.
43 V. Maniu, *op. cit.*, p. 33.
44 „Românul", din 14 iulie 1868, p. 600.
45 „Românul", XI, din 3,4 aprilie 1867, p. 298.
46 V. Maniu, *Misiunea Occidentului latinu*, Buc., 1969, p. 38.
47 *Ibidem*, p. 59.

român. Cu acest prilej, s-a subliniat, în repetate rînduri, caracterul unitar al românilor în ceea ce privește originea, limba, teritoriul, interesele economice, țelurile și aspirațiile comune. Reprezentanții de frunte ai intelectualității românești, cum ar fi Bogdan Petriceicu Hasdeu, au demonstrat indubitabil că poporul român nu poate fi divizat în provincii sau neamuri, întrucît „există o singură Românie... cu unu picioru în Dunăre și altulu pe ramificațiile cele mai îndepărtate ale Carpațiloru" [48].

Unitatea de limbă, teritoriu și aspirații era atît de evidentă, încît, afirmă același Hasdeu „e falsă și absurdă pînă și distincțiunea nominală între Moldoveni, Munteni și Transilvăneni" [49]. De altfel, atunci cînd se vorbea de teritoriile românești, indiferent în ce problemă, în această noțiune erau înglobate întotdeauna și „Țările Române din Monarchia Austriacă" [50]. Manualele școlare, care circulau în perioada respectivă, studiau istoria și geografia tuturor teritoriilor locuite de români, fără a ține seama de hotarele pe care injustiția politică le menținea încă [51]. Așa se explică critica aspră la adresa acelora care dintr-un motiv sau altul, erau încă tributari ideilor regionale, provinciale [52].

În sprijinul ideii de unitate s-au adus interesante argumente de ordin istoric și lingvistic. În anii 1866—1868 se constată o recrudescență a cercetărilor istorice și filologice. Cuceririle deceniilor anterioare și noile cercetări întreprinse în acest domeniu erau utilizate nu atît pentru a demonstra, pe plan teoretic, unitatea românilor, cît, mai ales, pentru a revendica cu hotărîre dreptul la unitate. Procesul de „trezire" al poporului român avusese loc cu mult înainte. Acum, cercetările istorice și filologice au un obiectiv mult mai înalt și anume, pregătirea unirii politice a tuturor românilor. Analiza judicioasă a acestor date a permis demonstrarea, o dată în plus, a caracterului unitar al limbii române, întrucît deosebirile de grai existente nu afectau cu nimic înțelegerea perfectă între locuitorii diferitelor provincii românești. Toți cei care au dezbătut această importantă problemă au fost unanim de acord că „la nici uă națiune unitatea limbei nu este atîtu de mare ca la români" [53].

Atenția acordată limbii naționale nu era de loc întîmplătoare. In condițiile de atunci ea era considerată drept unul din principalii factori care trebuiau să joace un rol determinant în procesul desăvîrșirii unității naționale. Limba națională, pe bună dreptate, era conside-

---

48 B. P. Hasdeu, *Părțile României*, în „Românul", XI, din aug. 1867, p. 658.
49 *Ibidem*.
50 „Perseveranța", I, nr. 5 din 20 martie 1867.
51 Cf. A. T. Laurian, *Istoria Româniloru*, edițiunea a treia, Buc., 1869.
52 Bibl. Acad. R.S.R. Manuscrisul 1005, f. 343.
53 „Românul", X, din 3 noiembrie 1866, p. 794.

rată de contemporani unul din atributele esenţiale ale naţiunii, pentru că, aşa după cum sublinia V. A. Urechia „pe cîtu timpu o limbă naţiunale va esiste,... va esiste naţiunea".[54] Preocuparea pentru cultivarea limbii naţionale era considerată pe deplin îndreptăţită pentru că, după cum sublinia ministrul de externe Ştefan Golescu, cu prilejul şedinţei oficiale pentru inaugurarea „Societăţii literare", „nu póte fi dorinţă mai legitimă şi mai ertată pentru membrii aceleeaşi naţiuni, oricum D-zeu aru fi despărţit-o politicesce, de cîtu de a-şi cultiva limba naţionale, tezauru pe care nu este putere omnéscă să-l ia de la unu poporu"[55]. Limba naţională unitară era privită ca unul din mijloacele principale pentru menţinerea fiinţei naţionale, şi, în acelaşi timp, pentru pregătirea în viitor a unirii depline. Ideea este clar exprimată şi într-o corespondenţă din Transilvania trimisă ziarului „Românul", în care se sublinia că „România întreagă uniformîndu limba se va uniforma cugetările séle, şi cugetulu uniformatu va da unitatea Românismului"[56].

Aşa se explică de ce cu prilejul manifestărilor organizate pentru primirea membrilor „Societăţii literare" — în august 1867 — s-a subliniat că Bucureştiul, capitala României, va vedea „întrunită pentru întîia oară, în sînul său întreaga limbă românească". Ideea avea o adîncă semnificaţie, întrucît, aşa după cum se sublinia în apelul primăriei Capitalei, membrii „Societăţii literare" erau chemaţi „a face opera cea adevărat românească spre a ne întemeia limba, cugetulu românescu"[57]. In presa vremii se sublinia că acestei societăţi îi revenea sarcina importantă de „a ficsa limba viitórei Românii".[58]

Preocuparea pentru uniformizarea limbii şi a ortografiei este prezentă şi la societăţile culturale din Transilvania şi Bucovina. Ca urmare a solicitărilor societăţilor culturale din Arad şi Bucovina, conducerea „Astrei" a făcut apel la Timotei Cipariu, cunoscut filolog, pentru a-şi aduce contribuţia la rezolvarea acestei importante probleme.[59] Editarea „Archivului" lui Cipariu trebuia să contribuie într-o mare măsură la uniformizarea limbii şi ortografiei[60].

În afara teritoriului şi a limbii, originea comună a tuturor românilor a fost viu discutată pentru a se reliefa identitatea obiceiurilor,

---

[54] V. A. Urechia, *Actele şi solemnitatea oficiale şi neoficiale a inaugurării Societăţii literare române,* Buc., 1867, p. 45.

[55] *Ibidem,* p. 24.

[56] „Românul", XI, din 10 august 1867, p. 670. Aceeaşi idee a fost exprimată în discursul rostit în piaţa Teatrului de Al. Roman, care a încheiat cu vibrantul apel: „Fie ca din unitatea limbii literare, pre calea cea pacinică a sciinţeloru să rezulte unitatea noastră naţionale" (V. A. Urechia, *op. cit.,* p. 48).

[57] *Ibidem,* p. 40

[58] „Perseveranţa", I, nr. 41, din 27 august 1867.

[59] Arh. Inst. de ist. Cluj, doc., 1365 din 2 ianuarie 1866.

[60] Vezi, *Programa Archivului,* în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blasiu MDCCCLXVII, p. 3—4.

tradițiilor și existența unui caracter unitar al poporului nostru.[61] Astfel, pentru a dovedi specificul și unitatea poporului român, Bogdan Petriceicu Hasdeu a publicat o serie de articole în care își propunea să definească psihologia națiunii române în comparație cu popoarele vecine. Pe baza unei bogate documentații, autorul a căutat să dovedească că principala trăsătură de caracter a poporului român rezidă în moderația pe care a manifestat-o chiar și în momentele crîncene ale istoriei sale. Poporului român, susținea Bogdan Petriceicu Hasdeu i-au fost străine excesele violente chiar și în momentele cele mai tragice ale zbuciumatei sale istorii.[62]

Analiza judicioasă a tuturor elementelor care reliefau unitatea românilor a dus, în mod firesc la concluzia că „națiunea română este cea mai omogenă dintre tóte națiunile din Oriinte".[63]

Demn de remarcat este faptul că în această perioadă s-a folosit orice prilej pentru a se evidenția unitatea poporului român. În coloanele presei, în paginile broșurilor contemporane, în poeziile ocazionale etc., întîlnim constant exprimată ideea unității și a dorinței de unire.

Cu ocazia dezbaterilor purtate pe această temă, avem prilejul să constatăm o deplină unitate de vederi pe ambele versante ale Carpaților, ceea ce ilustrează cu prisosință comunitatea de idei și aspirații ale tuturor românilor. Așa după cum se știe, legea presei din Transilvania nu a permis întotdeauna manifestări fățișe în sprijinul ideii de unitate. Semnificativ este faptul că, în aceste condiții, transilvănenii au făcut apel la presa din „țară", atunci cînd nu și-au putut exprima deschis opiniile din cauza cenzurii instituite de autoritățile maghiare. În paginile ziarelor din vechea Românie găsim, în perioada anilor 1866—1868, sute de corespondențe din Transilvania, dintre care multe au fost trimise de George Barițiu.[64] Așa, spre exemplu, în paginile ziarului „Românul" găsim aproape în fiecare număr corespondențe din Transilvania publicate la rubrica, semnificativ intitulată, „Din România de peste Carpați". Ziarele românești din Transilvania și Ungaria beneficiau la rîndul lor de sprijinul permanent al corespondenților din România. Schimbul de idei este deosebit de bogat în această perioadă, ceea ce dovedește, o dată în plus, existența unei conștiințe naționale pe deplin conturată.

În legătură cu această problemă, merită subliniată înalta înțelegere de care au dat dovadă reprezentanții opiniei publice românești

---

[61] „Românul", XII, din 23, 24 iunie 1868, p. 536. *Ibidem*, X, din 3 XI, 1866, p.794. „Perseveranța", I., nr. 27 din 8 iunie 1867; ibidem, nr. 48, din 20 august 1867.

[62] B. P. Hăjdeu, *Caracterulu naționalității române ca basea legislațiunei sele*, în „Românul", XII, din 11 ianuarie 1868, p. 25, *ibidem*, din 13 ianuarie 1868, p. 35, *ibidem*, din 14 ianuarie 1868, p. 39; *ibidem*, din 17 ianuarie 1868, p. 46; *ibidem* din 20 ianuarie 1868, p. 57—58; *ibidem*, din 21 ianuarie 1868, p. 62.

[63] „Românul", X, din 3 noiembrie 1866, p. 794.

[64] V. Netea, *op. cit.*, p. 275.

în legătură cu conceptul de națiune. Astfel, s-a precizat în toate materialele publicate, că națiunea română era concepută ca un tot în care intrau toți românii, indiferent dacă se aflau sau nu sub ocupație străină. Ideea a fost exprimată foarte clar de V. A. Urechia, care în ședința „Societății literare" de la 13 septembrie 1868 a declarat categoric, că „atunci cînd zicemu națiune, noi nu punemu datorieloru nóstre pentru cultivarea românismului hotarele ce-i pune injustiția politică".[65] Cu prilejul pregătirilor făcute pentru primirea membrilor „Societății literare", în apelul primăriei Capitalei se sublinia că în București „se voru regăsi alături toți membri aceleiași familii, toți frații de același sînge".[66] Ideea a fost exprimată și cu alte ocazii, cum ar fi de pildă, la alegerea ardelenilor G. Barițiu, Al. Roman, I. Hodoșiu și V. Babeș, în calitate de membri de onoare ai „Societății române de gimnastică și dare la semn", cînd aceștia au fost numiți drept „barbați ai națiunei".[67]

În acest sens, este demnă de reținut și încercarea de definire a națiunii, făcută de Al. Mocioni în dieta de la Pesta. Astfel, în ședința dietei din 24 noiembrie 1868, deputatul român, motivînd proiectul minorității în legătură cu rezolvarea problemei naționale, definea națiunea drept un complex de oameni „pe care îi leagă strîns laolaltă — legături genetice, geografice, istorice și... de limbă" [68].

Utilizarea frecventă a termenului de „Dacia", simbol al unității teritoriale și al originii comune, exprimare deschisă a ideii de unire[69], este încă o dovadă în sprijinul ideii de mai sus.

Dezbaterea problemei unității poporului român nu a fost o discuție sterilă, cu caracter teoretic. Ea avea o finalitate politică precisă. Era vorba de a demonstra, pe baza argumentelor istorice, geografice, etnice, lingvistice etc., dreptul incontestabil al poporului român la unitate deplină.

Reprezentanții opiniei publice românești au depus eforturi lăudabile pentru a demonstra legitimitatea aspirațiilor de unitate ale poporului român. Realizarea unității naționale era apreciată ca un drept care nu putea fi contestat prin nici un fel de considerente de ordin

---

65 „Federațiunea", I, nr. 149, din 10/22 octombrie 1868, p. 588.

66 V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 40; In adresa trimisă lui George Barițiu de către Ministerul Cultelor și instrucțiunii publice, pentru participarea la deschiderea lucrărilor „Societății literare", se vorbea de „dorința tuturoru româniloru de a vedea întruniți pe barbații eminenți din tóte părțile României" (Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrisul 975, f, 309).

67 Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrisul 989, f. 142. Aceeași idee a fost exprimată de către I. Antonelli cu prilejul ședintei „Astrei" de la Făgăraș (Arhiva inst. de ist. Cluj, Fond I. Antonelli, doc. 151). Dezbaterile purtate în Camera deputaților în legătură cu concesiunile de căi ferate au prilejuit sublinierea că acestea erau „de cea mai mare însemnătate pentru întreaga națiune română" („Federațiunea", I, nr. 79, din 25 mai/6 iunie 1868, p. 309).

68 T. V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 475.

69 B. P. Hasdeu, *op. cit.*, „Romånul", XII din 25 ianuarie 1868, p. 73.

politic sau de altă natură.[70] Originea comună a românilor, se sublinia într-o broşură contemporană, „pleda cu zelu pentru constituirea Dacieloru nóstre într-unu statu unitaru"[71] deoarece omogenitatea era considerată „primulu, esclusivulu şi geneticulu elementu alu unităţei".[72]

Desăvîrşirea unităţii naţionale, după cum era şi firesc, a fost pusă în strînsă legătură cu independenţa viitorului stat. Astfel, pe bună dreptate, sublinia Vasile Maniu, că „prin omogenitatea elementului său, poporul român, poate ave legitime aspiraţiuni la uă individualitate şi independinţa naţională".[73]

Reprezentanţii opiniei publice româneşti se prevalau de principiile dreptului modern al ginţilor, care a determinat schimbări substanţiale pe harta politică a Europei, făcînd caduce vechile tratate diplomatice. Principiul naţionalităţii, „principiu modern şi izvorît din grămădirea noilor trebuinţe sociale create de progresele inteligenţei omenesci" [74], era frecvent utilizat pentru evidenţierea dreptului la „întrunirea tutulor Românilor".[75]

Constituirea statelor naţionale în apusul Europei, era un argument în plus pentru susţinerea dreptului poporului român la unitatea deplină.[76] Meritoriu este faptul că românii s-au declarat partizani ai ideii moderne referitoare la dreptul unirii cetăţenilor de aceeaşi origine etnică în state naţionale, pe baza liberei lor dorinţi. Ei s-au declarat pentru aplicarea liberă şi voluntară a principiului naţionalităţii ridicîndu-se la o înaltă înţelegere a acestuia atunci cînd cereau „să se respecte la tóte naţiunile dreptulu de viaţă şi unitate politico-naţională" [77]. Lor le erau străine tendinţele anexioniste şi aşa cum evenimentele o vor dovedi, „România, în graniţele ei fireşti, nu e o ţară care să fi răsărit din vreo poftă de cucerire manifestată de către elementul său etnic de bază" [78].

Din drepturile naţiunii române, „imprescriptibile, asupra întregului patrimoniu aviticu din Dacia Traiană; drepturi fondate în istorie, în posesiune factice şi continua şi consacrate prin divinul principiu de naţionalitate", se deducea necesitatea desăvîrşirii unităţii naţionale. Aceasta era considerată o necesitate stringentă impusă de stadiul de dezvoltare al societăţii precum şi de interesele statelor din apusul Europei.[79] Deosebit de important ni se pare faptul că toate aceste dez-

---

70 V. Maniu, *op. cit.*, p. 69; „Perseveranţa", I, nr. 10, din 6 aprilie 1867.

71 *Ibidem*, p. 136.

72 Idem, *Unitatea latină*, p. 61.

73 *Ibidem*, p. 71.

74 „Perseveranţa", I, nr. 10 din 6 aprilie 1867.

75 Ibidem, nr. 19 din 11 mai 1867.

76 Ibidem, II, nr. 66, din 20 decembrie 1868.

77 V. Maniu, *Misiunea Occidentului latinu*, Buc., 1869, p. 5.

78 I. Lupaş, *Transilvania „inima teritoriului etnic românesc"*, în „Studii istorice", V, Sibiu, Cluj, 1945—1946, p. 45.

79 V. Maniu, *Unitatea latină*, Buc., 1867, p. 7—8, 47.

bateri au contribuit la întărirea credinței în inevitabilitatea unirii Transilvaniei cu România. Opinia publică românească a manifestat un deosebit optimism în ceea ce privește realizarea acestui mare deziderat național.

Optimismul manifestat în legătură cu „viitoriul de auru" al României, după cum se exprima P. Cernătescu la aniversarea înființării societății „Transilvania" [80], își avea izvorul în convingerea fermă că viitorul națiunilor era mult mai sigur decît acela al statelor bazate pe asuprirea națională [81]. Această credință îl făcea pe Al. Roman să exclame: „Eu nu am frica pentru viitorul națiunii noastre. Austria e pe calea dissoluțiunii" [82].

Conștiința de sine, cunoașterea perspectivelor [83], existența unei puternice conștiințe naționale care nu ținea seama de granițele politice [84], a dat naștere unei credințe nestrămutate în viitorul românilor, ceea ce-l va face pe Iosif Vulcan să scrie cu mîndrie și entuziasm:

„Și România nostra va cresce, va fi mare
Și fi-va admirata de toți națiunea mea" [85].

Vitalitatea extraordinară a românilor manifestată de-a-lungul secolelor [86], conștiința originii comune și a puternicei atracții dintre cele două trunchiuri ale Daciei milenare [87], încrederea nemărginită în progres și dreptate [88], au contribuit de asemenea, la cimentarea acestei credințe a opiniei publice românești.

Convingerea adîncă că în secolul al XIX-lea națiunile nu pot pieri [89], înalta înțelegere a egalității între popoare — nu există „popor stăpîn... și popor slugă... tote suntu egali" [90], — dădea imbolduri puternice în lupta pentru unitate. Românii erau conștienți însă că realizarea dezideratelor naționale va fi obținută numai prin muncă și luptă continuă, deoarece „din grația lui D-zeu și a strainiloru nicicodată nu vomu fi liberi și independinți" [91].

Progresele realizate pe plan politic, economic și cultural, măreau încrederea în forțele proprii și, totodată, întăreau credința, după

80 „Românul", XII, din 29 mai 1868, p. 453.

81 „Albina", III, nr. 57, din 29 mai/11 iunie 1868; „Federațiunea" I, nr. 50 din 31 martie/12 aprilie 1868, p. 193.

82 Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrisul 1001, f. 31.

83 „Federațiunea", I, nr. 92, din 20 iunie/2 iulie 1868, p. 359.

84 „Albina, III, nr. 10, din 26 ianuarie/7 februarie 1868.

85 Iosif Vulcan, *La Călugăreni*, în „Federațiunea", I, nr. 156 din 24 octombrie/5 noiembrie 1868, p. 617.

86 V. Maniu, *Misiunea occidentului latinu*, Buc., 1869, p. 40; „Federațiunea", I. nr. 1, din 3/15 ianuarie 1868, f. 1.

87 „Românul", XI, din 30 aprilie 1867, p. 354; *ibidem*, din 10, 11 iulie 1867, p. 573.

88 „Federațiunea", I, nr. 1, din 3/15 ian. 1868, p. 2; *ibidem*, nr. 158 din 29 oct./10 noiembrie 1868, p. 623.

89 „Românul", XI, din 15—16 mai 1867, p. 397.

90 *Ibidem*, din 30 septembrie 1867, p. 832.

91 Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrisul 1005, f. 342.

cum spunea I. Antonelli, „că încă nu va espira seculului în care trăimu, şi noi în mare parte ne vomu apropia de scopulu doririloru nóstre"[92]. Iar într-o corespondenţă din Transilvania, trimisă ziarului „Românul", se declara în mod tranşant că „viitorulu este alu nostru, nime n-are dreptulu se ni-lu dispute. Aspiraţiunile nostre suntu aspiraţiuni de progresu, pretensiunile nostre suntu pretensiuni de justiţiă prin urmare trebue se se realiseze, şi triumfulu loru este mai multu uă cestiune de timpu"[93].

Rolul României în realizarea unităţii depline: Existenţa statului român, constituit în 1859, dădea încrederii în viitor o bază solidă. Transilvănenii îşi legau cele mai frumoase aspiraţii de existenţa şi consolidarea tînărului stat, în care vedeau „Piemontul" românismului. României, în concepţia de atunci, trebuia să-i revină rolul determinant în lupta pentru realizarea unirii depline.

România era considerată, în corespondenţele trimise din Transilvania precum şi în broşurile contemporane, drept „mama comună", „focariu alu patriei române, securu şi putemicu"[94]. Unirea din 1859 „a fost primulu pas spre marele viitoru[95] în realizarea căruia României, ajutată de transilvăneni, îi revenea rolul principal[96]. Realizarea acestei misiuni istorice era privită, de cei de peste munţi, în strînsă legătură cu cucerirea independenţei de stat a României. Astfel, în legătură cu acest lucru, ziarul „Federaţiunea" preciza că „dorimu mai vîrtosu independinţia României libere, ca întîiului pasu necesariu spre împlinirea misiunei sale"[97].

Ideea rolului tînărului stat naţional a fost clar exprimată şi în apelul către alegători al Comitetului electoral din Bucureşti — octombrie 1866 —, în care se sublinia că trebuie „se facem din patria noastră centrulu libertăţii, luminii şi naţionalităţii române"[98].

În corespondenţele trimise ziarului „Românul", găsim exprimată ideea că românii aflaţi încă sub ocupaţie străină vor primi un ajutor

---

[92] Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond Ioan Antonelli, doc. 151; B. P. Hasdeu vorbea despre „unu nuou orizonte de aspiraţiuni şi de speranţe [ce] s-a deschisu radiosu de'naintea Româniloru, promiţîndu-ne în fine, după secoli de suferinţe realisarea destineloru naţionali", *Patriotismu şi neîncredere,* în „Românul", XII, din 1 septembrie 1868, p. 742.

[93] „Românul", XI, din 21 decembrie 1867, p. 1092.

[94] „Ibidem, X, din 5 noiembrie 1866, p. 802—803; V. Maniu, *Unitatea latină,* Buc., 1867, p. 71.

[95] V. Maniu, *op. cit.,* p. 38.

[96] „Românul", X, din 5 noiembrie 1866, p. 802—803; *Ibidem,* din 11 decembrie 1866, p. 910.

[97] „Federaţiunea", I, nr. 18 din 2/14 februarie 1868, p. 65.

[98] „Românul", X, din 13 octombrie 1866, p. 734

substanţial de la fraţii lor de peste munţi, ajutor care va da avînt luptei lor naţionale şi va contribui la apropierea zilei victoriei [99].

Atenţia acordată de transilvăneni rolului României în desăvîrşirea unităţii naţionale, explică interesul deosebit pe care l-au manifestat aceştia în ceea ce priveşte situaţia politică şi dezvoltarea economico-culturală a statului de peste Carpaţi. In legătură cu aceasta, deosebit de interesantă ni se pare precizarea făcută într-o scrisoare trimisă la 22 iunie 1867 din Cluj, pentru „Românul", în care se arăta că „românii noştri încă şi astăzi suntu mai îngrijaţi de sórtea şi viitorulu Principateloru Românesci unite de cîtu de viitorulu loru" [100].

Demn de remarcat este şi faptul că transilvănenii nu s-au ferit să critice luptele politice interne, frămîntările sterile, care puteau împiedica introducerea reformelor menite să consolideze şi să dezvolte statul. Oamenilor politici din România li se atrăgea atenţia asupra sarcinilor naţionale pe care trebuiau să le rezolve. Aşa, spre exemplu, într-o corespondenţă din Alba-Iulia, li se spunea acestora textual: „Purtaţi respunderea Românieii întregi. De inteliginţa şi buna vostră politică atîrnă viitorulu a zece milióne de Români" [101].

Dezvoltarea statului român era urmărită cu deosebită atenţie în Transilvania, unde succesele obţinute pe plan politic sau economic găseau un deosebit ecou. Votarea unor legi, cum ar fi legea armatei din 1868 sau concesiunea căilor ferate din acelaşi an, s-a bucurat de mare atenţie în Transilvania [102]. După construirea căilor ferate, Carpaţii, care niciodată nu au fost zid despărţitor între români [103], vor exista, după cum se scrie în „Albina", „numai ca fortareţie naturali în timpu de lipsa, dar nu ca şi pedeca comunicaţiunii" [104].

Încrederea în rolul României, conştiinţa comunităţii intereselor, a contribuit la intensificarea într-un grad foarte înalt a legăturilor dintre românii de pe ambele laturi ale Carpaţilor. Semnificativ ni se pare faptul că, românii de peste munţi făceau apel la guvernul României pentru subvenţionarea şcolilor naţionale din Transilvania, deoarece de la conducerea statului maghiar nu aveau nimic de sperat. Aşa, spre exemplu, G. Bariţiu cerea guvernului suplimentarea cu 2000 de galbeni a ajutorului primit anterior pentru şcolile din Braşov [105]. Mai mult decît atît, locuitorii din oraşe relativ îndepărtate de Bucureşti, cum ar fi cei din Baia Mare, solicitau prin G. Bariţiu, sprijinul guvernului român pentru înfiinţarea unui gim-

[99] „Românul", XI, din 3, 4 aprilie 1867, p. 298.

[100] *Ibidem*, XI, din 17 iunie 1867, p. 501.

[101] *Ibidem*, XI, din 20, 21 februarie 1867, p. 146.

[102] Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond I. Antonelli, doc. 151; „Federaţiunea", I, nr. 79 din 25 mai/6 iunie 1868, p. 309; *ibidem*, I, nr. 101, din 7/19 iulie 1868, p. 396—398.

[103] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 53.

[104] „Albina", III, nr. 6, din 17/29 ianuarie 1868, *ibidem*, nr. 10 din 26 ianuarie/7. februarie 1868.

[105] Bibl. Acad. R.S.R., Mss. 975, p. 349—353.

naziu „pentru interesulu întregei românime" [106]. Constatăm cu ușurință, că românii transilvăneni nu țineau seama de granițele politice și se adresau conducerii statului român așa cum ar fi făcut-o locuitorii oricărui oraș din vechea Românie.

Legăturile erau foarte strînse în toate domeniile. Presa românească din Austro-Ungaria se bucura de sprijinul larg al colaboratorilor din România [107], iar cea de la sud-est de Carpați primea un ajutor neprecupețit de la românii din Transilvania [108]. Din România se trimiteau manuale școlare [109], iar unii, cum ar fi G. Sion, a studiat, la rugămintea lui G. Barițiu, situația limbilor naționale din Elveția, pentru a-i ajuta pe transilvăneni în luptele lor împotriva politicii de maghiarizare [110].

Relevînd rolul important al statului național român în desăvîrșirea unirii, reprezentanții opiniei publice au subliniat și locul ce-i revenea Transilvaniei în realizarea acestui deziderat, precum și strînsa împletire a intereselor celor „două Dacii" [111]. Ideea nu era nouă. Ea a fost expusă în mod strălucit în memoriul prezentat în 1860 de către Al. Papiu Ilarian domnitorului Al. I. Cuza. Atunci, ca și acum, se sublinia că „fără Transilvania, Principatele nu au viitor, duc o existență precară și dubie. Numai unirea Transilvaniei va pune fundamentul vieții perpetue a României" [112].

Folosirea împrejurărilor internaționale pentru realizarea unirii depline. În anii 1866—1868, opinia publică românească a urmărit cu viu interes relațiile internaționale, acordînd o atenție specială evenimentelor din sud-estul Europei. Contradicțiile dintre puterile europene făceau să apară norii negri ai războiului în diferite puncte ale orizontului bătrînului continent. Insurecția cretană, diferendul pentru Luxembourg etc., au fost tot atîtea evenimente care au ascuțit la maximum contradicțiile dintre marile puteri și au creat perspectiva izbucnirii unui conflict european [113].

În aceste împrejurări, românii au sperat că izbucnirea unui război în orient sau în occident va crea o conjunctură favorabilă pentru desăvîrșirea unității naționale. Așa se explică de ce, în presa vremii,

---

[106] *Ibidem,* Mss. 1005, f. 272—273.

[107] „Federațiunea", I, nr. 1 din 3/15 ianuarie 1868, p. 1.

[108] Bibl. Acad. R.S.R., Mss. 1001, f. 283—284; Vasile Netea, *De la Petru Maior la Octavian Goga. Studii și evocări istorice,* Buc., 1944, p. 91—92, 111—112.

[109] Bibl. Acad. R.S.R., Mss. 975, f. 344.

[110] Bibl. Acad. R.S.R., Mss. 1022, f. 244.

[111] „Românul", XII, din 15 mai 1868, p. 408, *Actele societății Transilvania,* I, Buc., 1867, p. 9.

[112] I. Lupaș, *Cum vedea Alexandru Papiu Ilarian la 1860 putința de înfăptuire a Daco-României?* în *Studii, conferințe și comunicări istorice,* vol. III, Sibiu, 1941, p. 259.

[113] O analiză amănunțită a relațiilor internaționale din perioada 1866—1868, a fost făcută de А. Дж. П. Тэйлор, *Борьба за господству в Европе,* Москва, 1958

situaţia internaţională a fost pe larg analizată şi s-a subliniat, în repetate rînduri, că un război european trebuia să ducă în mod inevitabil la prăbuşirea Austro-Ungariei, a cărei slăbiciune militară şi financiară era evidentă [114]. Românii au sperat că insurecţia cretană se va extinde în întreaga peninsulă balcanică ceea ce ar fi favorizat cucerirea independenţei şi unirea cu Transilvania, deoarece Turcia nu ar fi rezistat acţiunii conjugate a popoarelor balcanice [115]. În condiţiile în care „rezbelulu naţionalităţiloru ameninţă fruntariele nóstre ca unu vulcanu în cea mai mare colcăire" [116], reprezentanţii opiniei publice subliniau necesitatea orientării politicii noastre externe în funcţie de complicaţiile din Orient deoarece „circumstanţele adeseori facu minuni neaşteptate"[117]. Rezultatul acestui război nu putea fi decît „refacerea cartei Europei dupe naţionalităţi, dupe dreptulu naturale éru nu dupe dreptulu celui mai tare" [118].

România avea mari interese naţionale, ceea ce îi impunea sprijinirea tuturor mişcărilor de eliberare din Orient pentru a se uni cu fraţii „de cari vechia politică barbară ne-a despărţitu" [119].

În aceste condiţii, reprezentanţii opiniei publice puneau în mod insistent problema pregătirii României pentru a putea face faţă cu succes complicaţiilor create de frămîntările din Balcani [120]. Statul român nu trebuia să fie surprins nepregătit de evenimente deoarece „destinările cele mari ale României voru fi în curîndu, póte chiaru în anulu viitoriu asicurate" [121].

În aceste condiţii este explicabil de ce problema armatei şi a înarmării ţării ocupă un loc de prim ordin în preocupările opiniei publice. În presa vremii, se fac apeluri repetate pentru votarea noii legi a armatei şi pentru adunarea de fonduri din care să se cumpere arme [122].

---

[114] Aşa, spre exemplu, în presa vremii Austro-Ungaria a fost apreciată drept o ţară „cu piciórele de sticlă", „Românul", XI, din 5 octombire 1867, p. 847. Intre alţii, Ştefan Moldovan îi scria lui G. Bariţiu că în timp ce în apus se vor lupta pentru Luxembourg, alţii vor pune problema „a cui se fia românii" (Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrisul 999, f. 722).

[115] „Românul", X, din 9 decembrie 1866, p. 902.

[116] *Ibidem,* XII ,din 5 iulie 1868, p. 567.

[117] *Ibidem,* X, din 9 decembrie 1866, p. 902.

[118] *Ibidem,* X, din 6 noiembrie 1866, p. 805.

[119] *Ibidem,* din 9 decembrie, p. 902.

[120] *Ibidem,* XI, din 23 decembrie 1867, p. 1099.

[121] *Ibidem,* din 7 decembrie, p. 355; „Federaţiunea", I, nr. 1 din 3/15 ianuarie 1868, p. 2; „Perseveranţa", I, nr. 2 din 9/21 martie 1867; „Albina", III, nr. 2 din 7/19 ianuarie 1868.

[122] „Românul", XI, din 20—21 noiembrie 1867, p. 996—997; *Ibidem,* din 27—28 octombrie, p. 919; *Ibidem,* din 23 septembrie, p. 807; *Ibidem,* din 23 decembrie, p. 1099; „Federaţiunea", I, nr. 1 din 3/15 ianuarie 1868, p. 2. (Bibl. Acad R.S.R., Manuscrisul 1005, f. 343).

Problema rolului armatei „în evenimentele ce se potu presimţi", a fost pusă şi în apelurile Comitetului electoral din Bucureşti către alegători. Tot aici, se vorbea şi de contribuţia armatei la rezolvarea problemei naţionale [123]. Ideea a fost exprimată cu o deosebită claritate în ziarul „Perseveranţa", în care se declara tranşant că o armată puternică este necesară „pentru că ţinem să unim cu noi fraţi de acelaşi sînge, răpiţi prin putere, atunci pe cînd numai aveam armată" [124].

Evocarea figurii şi a faptelor de arme ale eroului de la Călugăreni era menită să trezească interesul şi să întărească încrederea în virtuţile militare ale românilor. Invocaţia, „O Doamne atotputinte! mai dă-ne un Mihai", din versul final al fiecărei strofe din poezia *La Călugăreni*, a lui Iosif Vulcan, este plină de semnificaţii [125].

Evident, preocuparea pentru întărirea armatei nu era izvorîtă din intenţii cuceritoare. Presa vremii a respins categoric acuzaţiile de acest gen, declarînd că românii, un popor de 12 milioane „nu voesc a cuceri, nu voesc a contopi şi a face altii" [126]. La baza acestor preocupări stătea dorinţa pentru „independenţa şi unitatea naţională" [127].

Împrejurările internaţionale, considerate favorabile, adăugate la elementele menţionate, au evidenţiat, o dată în plus, dorinţa de unire. Astfel, s-a subliniat că tendinţa tuturor popoarelor era unitatea [128], deoarece ele nu pot prospera, nu se pot dezvolta decît în cadrul statelor naţionale [129]. În faţa poporului român stătea sarcina, după cum scria B. P. Hasdeu, de a realiza „unirea cea mare"... „între tote peraele, ce trebuiesc să se verse în oceanu românesc; între tote acordurile, fără care nu se poate armoniza hora nostră naţională; între tote petricele cîte sînt necesare pentru a constitui anticul mozaic: Dacia lui Traian" [130].

Îndemnurile pentru realizarea acestui deziderat nu au lipsit. Dimpotrivă, ele au fost vibrante şi numeroase. Pornind de la ideea că popoarele din Orient nu mai vor să trăiască sub dominaţia străină [131],

---

123 „Romånul", X, din 13 octombrie 1866, p. 734.
124 „Perseveranţa", I, nr. 6, din 23 martie 1867.
125 „Federaţiunea", I, nr. 156, din 24 octombrie/5 noiembrie 1868, p. 617.
126 „Perseveranţa", I, nr. 48, din 20 august 1867.
127 *Ibidem.*
128 *Ibidem,* II, nr. 30 din 24 aprilie 1868.
129 *Ibidem,* I, nr. 48 din 20 august 1867.
130 B. P. Hasdeu, *Unirea,* în „Perseveranţa", I, nr. 23, din 25 mai 1867.
131 Aşa, spre exemplu, Miron Pompiliu, în poezia *La poeţii români,* scria:
„Orientul Europei e-n ajunul zguduirei
Pentru négra tiranie tuciul morţii a sunat,
Apăsatele popóre văzînd raza mîntuirei,
Simţind sórele mărirei
Vrem vieţă! — a strigat"; „Perseveranţa", II, nr. 56 din 3 decembrie 1868.

numeroşi reprezentanţi ai opiniei publice cereau cu insistenţă întreprinderea unor acţiuni active pentru rezolvarea problemei naţionale.

Ideea a fost exprimată, cu deosebită claritate, într-o serie de poezii contemporane. Aşa, spre exemplu, P. Angelescu, în poezia *La Transilvania* făcea un cald apel la acţiune socotind momentul deosebit de favorabil pentru desăvîrşirea unităţii naţionale. Convins că,

„Ziua nu este departe,
Ora-i aproape de sunat;
Căci din somnul cel de moarte
Românul s-a deşteptat!"

el cerea insistent trecerea armatei române în Transilvania:

„Români! a sunat toxinul
Timpul luptei a sosit,
Alegeţi-vă destinul
Căci destul aţi suferit;

Vă treziţi din nepăsare,
Mic şi mare vă armaţi,
Ziceţi aquilei să zboare
Şi treceţi peste Carpaţi!" [132].

Acelaşi îndemn venea şi de peste munţi. În *Marşul anului 1867 în Transilvania* se făcea apel la fraţii din România pentru a elibera, prin luptă comună, Transilvania de sub dominaţia străină. Autorul, relevînd forţa poporului român, posibilitatea sa de a scăpa prin luptă de jugul străin, cerea, în final, ca

„Un stindard să strălucească
Şi oştirea românească
Treacă-l peste cei Carpaţi
La ai săi fraţi insultaţi" [133].

Intenţiile României de a-şi cuceri independenţa şi a-şi desăvîrşi unitatea naţională, erau cunoscute de puterile europene. Guvernul liberal-radical, puternic spirjinit de opinia publică, a căutat să ia toate măsurile necesare pentru realizarea, în condiţii favorabile, a acestor deziderate. S-a vorbit mult în perioada respectivă de intrarea armatei române în Transilvania, unde, incontestabil, era cu nerăbdare aşteptată [134].

Acţiunile guvernului şi ale opiniei publice au nemulţumit foarte mult Austro-Ungaria. Ziarele maghiare şi austriace au iniţiat o violentă campanie de presă împotriva României, care era calomniată într-un

132 *Ibidem*, I, nr. 33, din 29 iunie 1867.

133 *Ibidem*, nr. 38, din 16 iulie 1867; Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrisul 987, f. 377—378.

134 N. Iorga, *op. cit.*, p. 242.

mod cît se poate de grosolan [135]. Atacuri nu mai puțin violente întîlnim în dieta de la Pesta, unde deputații maghiari criticau vehement năzuințele spre unitate și independență ale românilor [136]. Demn de remarcat este faptul că deputații români au respins cu demnitate toate atacurile la adresa lor și a statului român. Mai mult decît atît, ei au declarat, prin Ilie Măcelariu, că dacă unirea va fi să se realizeze, atunci nu va putea fi împiedicată de nici o putere din lume [137].

Autonomia — etapă în desăvîrșirea unității. Problema unității naționale este strîns legată de lupta pentru autonomia Transilvaniei. Unii istorici străini au criticat poziția pe care s-au situat românii din Transilvania, apreciind că revendicarea autonomiei ar dovedi, chipurile, îngustimea de vederi a acestora [138]. Revendicarea autonomiei ar dovedi, susțineau aceștia, că reprezentanții românilor din Transilvania ar fi tributari concepției feudale, îngust regionale.

Lupta pentru autonomia Transilvaniei în condițiile existenței statului național român, căpăta însă un conținut cu totul nou. Reformele de care era însoțită această revendicare dovedește cu prisosință că nu putea fi vorba de o tendință izolaționistă. În concepția românilor din Transilvania, autonomia trebuia să constituie un prim pas spre desăvîrșirea Unirii. Că lucrurile stau așa, o dovedește și rezistența categorică a cercurilor conducătoare de la Budapesta față de această revendicare. Persoane din cele mai autorizate, cum ar fi Andrassy, au recunoscut, în 1869, că acordarea autonomiei Transilvaniei, ar duce, într-un timp scurt, la unirea ei cu România [139].

Revendicarea autonomiei avea caracter progresist și pentru faptul că ea trebuia să constituie principala stavilă în fața tendinței vădite de maghiarizare forțată. În asemenea condiții autonomia Transilvaniei urma să constituie principala armă pentru apărarea ființei naționale a românilor din acest teritoriu. Pornind de la aceste premise, este explicabil de ce, în toate programele epocii, autonomia era pusă pe primul plan. În vederea justificării dreptului de autonomie, s-a recurs la argumente de ordin istoric, reliefîndu-se locul aparte pe care l-a ocupat Transilvania în cadrul regatului maghiar și apoi a imperiului habsburgic.

În cadrul luptei pentru autonomia Transilvaniei, s-a desfășurat o intensă activitate teoretică pentru criticarea pretinsului drept istoric maghiar. La această dezbatere au participat reprezentanții între-

---

135 „Federațiunea", I, nr. 107 din 1868, p. 419. „Românul", XII, din 31 octombrie 1868, p. 940.

136 T. V. Păcățianu, *op. cit.*, 625, 626, 699, 737.

137 *Ibidem*, 750.

138 Ladislas Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 323—324.

139 M. Kogălniceanu, *Acte și documente relative la unirea Ungariei cu România*, Buc., 1895.

gii opinii publice românești. În presa vremii și în broșurile contemporane, au fost aduse argumente categorice, care spulberau argumentele tendențioase ale oamenilor politici maghiari, în legătură cu dreptul istoric de stăpînire asupra Transilvaniei. Important este faptul că în cursul acestor dezbateri s-a dezvăluit, pe bună dreptate, că pretinsul drept istoric maghiar avea o bază teoretică de esență feudală. Totodată, acestei teorii neștiințifice i s-au opus argumente împrumutate din dreptul burghez și, în primul rînd, s-a pus problema dreptului natural al popoarelor în ceea ce privește desăvîrșirea unității naționale.

Rolul culturii. În lupta pentru pregătirea și realizarea unirii depline, reprezentanții opiniei publice s-au preocupat într-un grad foarte înalt de dezvoltarea culturii naționale. Aceasta trebuia să joace un rol de seamă în lupta pentru realizarea marilor deziderate naționale [140]. De asemenea, ea trebuia să constituie făclia care să țină continuu trează conștiința națională, a românilor, în vederea viitoarelor acțiuni pentru libertăți și drepturi naționale. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea cultura națională era considerată drept o armă politică din cele mai eficace și ea trebuia să ocupe un loc de prim ordin în pregătirea și realizarea unirii depline [141]. Preocupările intense pentru studierea istoriei patriei [142], grija pentru dezvoltarea învățămîntului național [143], publicarea unor manuale de istorie și geografie străbătute de un puternic patriotism [144] etc., sînt tot atîtea dovezi care demonstrează ce rol îi revenea culturii în lupta națională.

Nu este întîmplător faptul că toate manifestările culturale capătă un pronunțat caracter politic, ele constituind și un act de răspuns la oprimarea națională din dubla monarhie. Participarea ardelenilor și bucovinenilor la deschiderea și lucrările „Societății Academice" capătă valoare de simbol pentru lupta națională a poporului român.

---

[140] „Federațiunea", I, nr. 39 din 10/22 martie 1868, p. 149; *Ibidem* nr. 14, din 20 ianuarie — 7 februarie 1868, p. 50—51; „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 51 din 2/14 iulie 1867, p. 202; *ibidem*, nr. 60 din 2/14 august 1867, p. 240; „Românul", XII, din 18 februarie 1868, p. 151. *Ibidem*, XI, din 20 august 1867, p. 702. Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond I. Antonelli, doc. 152; *ibidem*, doc. 151; *Ibidem*, fond T. Cipariu, doc. 1478; *ibidem*, doc. 1431, *ibidem*, G. Barițiu, doc. 557, *ibidem*, doc. 556, Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrisul 1005, f. 272.

[141] Dan Berindei, *Infiinţarea Societății (literare academice) (1866) și sesiunea din 1867*, în Studii, nr. 5/1956, p. 22.

[142] Biblioteca Acad. R.S.R., Manuscrisul 999, f. 274; *ibidem*, Manuscrisul 1005, f. 323, 330; „Perseveranța", I, nr. 52, din 3 sept. 1867; I. Lupaș, *Nicolae Popea și Ioan Micu Moldovanu*, în Studii istorice, V, Sibiu, 1945—1946, p. 449.

[143] Ștefan Manciulea, *Ioan Micu Moldovanu, autor de manuale didactice*, Blaj, 1938, p. 4—5; „Albina", III, nr. 20 din 18 febr./1 martie 1868; *ibidem*, nr. 21, din 21 febr./4 martie 1868.

[144] Ștefan Pascu, *Semnificația unei aniversări*, în Studia Universitatis Babeș Bolyai, S. Historia, fasc. 2/1966, p. 32, Ștefan Manciulea, *op. cit.*, p. 222.

Prezența acestora la lucrările „Societății" simboliza unitatea deplină a românilor, unitate pe care numai vitregia vremurilor o întîrzia. Manifestațiile organizate cu prilejul primirii membrilor „Societății" din teritoriile ocupate, au dovedit elocvent sentimentele de care erau animați românii de pretutindeni. Acțiunile organizate din anul 1867 au avut un pronunțat caracter politic dovedind cu prisosință năzuința spre unitatea națională [145]. Chiar alegerea membrilor „Societății literare" din rîndul luptătorilor celor mai cunoscuți pentru drepturi naționale [146], a avut o adîncă semnificație politică.

Pe aceeași linie, se înscrie și înființarea unui mare număr de societăți culturale care trebuiau să contribuie la întărirea spiritului de luptă națională a întregului popor român [147] și la emanciparea celor aflați sub stăpînire străină [148].

În acest sens, putem cita — dintre numeroasele exemple — societatea „Transilvania" care-și propunea drept scop ajutorarea tinerilor ardeleni, în vederea ridicării culturale a populației românești din Transilvania. Prevederea inclusă în statutul societății, conform căreia tinerii trimiși la studii trebuiau să lucreze cu precădere în Transilvania, este elocventă în acest sens [149].

Sprijinul larg pe care l-a primit societatea „Transilvania" din partea populației din vechea Românie este edificator pentru comunitatea de vederi și aspirații ale poporului român. Astfel, reprezentanți ai diferitor pături sociale s-au grăbit să sprijine cu fonduri bănești tînăra societate culturală, pentru a-i permite realizarea scopurilor propuse prin statutele sale [150]. Datorită acestui sprijin, societatea a putut să activeze și să trimită un număr destul de mare de tineri pentru studii în străinătate.

Analiza succintă a reacției opiniei publice românești față de încheierea dualismului austro-ungar, ne permite să tragem concluzia că este vorba de o etapă importantă din lupta poporului român pentru pregătirea politică a desăvîrșirii unității naționale.

În perioada anilor 1866—1868 se constată, pînă la evidență, existența unei depline comunități de interese și aspirații ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților.

Lupta împotriva încheierii compromisului de la 1867 marchează o etapă distinctă din lupta poporului român pentru unitate și independență, ceea ce-i conferă un profund caracter progresist.

---

145 Asupra acestor lucruri vezi pe larg Dan Berindei, *op. cit.*, Ștefan Pascu, *op. cit.*

146 Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj. Fond. G. Barițiu, doc. 557; C. Pavel, *op. cit.*, p. 21.

147 V. Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania" din București*, în „Studii", nr. 1/1966, p. 96.

148 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 28.

149 V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 99.

LA LUTTE DE L'OPINION PUBLIQUE ROUMAINE CONTRE L'ÉTABLISSEMENT DU DUALISME AUTRICHIEN-HONGROIS (1866—1868)

Résumé

La lutte du peuple roumain pour l'indépendance et l'achévement de son unité politique c'est un des problèmes fondamentaux de l'histoire moderne de la Roumanie qui a beacoup preoccupé et préoccupe encore notre historiographie. Dans la grand mouvement pour l'accomplissement des désiderata nationales, la lutte des Roumains contre le dualisme autrichien-hongrois occupe une place très importante, ce qui explique d'ailleurs la continuelle préoccupation de nos historiens pour l'éclaircissement du problème.

En utilisant un riche matériel, tant publié que d'archives, l'auteur se propose d'étudier un aspect moins connu de la lutte des Roumains pour l'indépendance et l'achévement de leur unité et notamment la lutte de l'opinion publique roumaine contre l'établissement du dualisme autrichien-hongrois. L'analyse détaillée de la lutte nationale des années 1866—1868, lutte menée par les Roumains des deux côtés des Carpathes, permet à l'auteur de conclure que das cette période on peut parler de l'existence certe dans l'opinion publique roumaine d'un puissant courant absolument contraire à l'établissement du dualisme autrichien-hongrois.

L'analyse des documents prouve que dans ces années tous les Roumains se sont vivement préoccupés de l'accomplissement de l'unité tout en essayant d'utiliser dans ce but la conjoncture internationale. Dans les conditions de l'existence de l'état national roumain et du fort désir des transylvains de s'unir à celui-ci, la lutte des Roumains de Transylvanie pour l'autonomie, souligne l'auteur, doit être considérée pour ce temps-là comme une étape vers l'achèvement de l'unité nationale. Par conséquant, elle ne représente pas un intérêt provincial mais l'intérêt de tous les Roumains.

En conclusion, la lutte des Roumains contre l'établissement du dualisme autrichien-hongrois doit être considérée comme une importante étape de la lutte du peuple roumain pour son unité et son indépendance. D'ici son caractère profondement progressiste.

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND RELIEFURILE FIGURALE DE PE CERAMICA NEOLITICĂ DIN ROMÂNIA

DE

A. LÁSZLÓ

Executîndu-se unele lucrări edilitare în centrul oraşului Huşi, începînd din anul 1959, au ieşit la iveală mai multe descoperiri de interes arheologic [1]. Printre acestea se remarcă în mod deosebit un fragment ceramic, prezentînd o faţă umană în relief. Această piesă, care ne-a prilejuit lucrarea de faţă, a fost descoperită în toamna anului 1959, în str. Lt. Mitache împreună cu resturi de tip Cucuteni A-B, precum şi cu materiale aparţinînd civilizaţiei geto-dace timpurii [2]. Potrivit informaţiilor obţinute de la Gh. Melinte, directorul Muzeului raional din Huşi, care s-a deplasat la locul descoperirii, fragmentul cu relief a fost aflat la cca. 0,90 m adîncime, fiind imediat suprapus cu resturi de ceramică pictată de tip Cucuteni A-B [3]. Prin urmare, fragmentul, de care ne ocupăm aparţine ori stratului Cucuteni A-B, ori unei locuiri anterioare, care deocamdată nu a fost surprinsă. Analizînd fragmentul, vom încerca să clarificăm mai precis şi apartenenţa lui culturală.

În cele ce urmează, după descrierea piesei în discuţie, vom trece la analiza analogiilor, încercînd să urmărim originea acestor reprezentări precum şi căile de integrare ale acestora în culturile neolitice din România. În încheiere se va discuta semnificaţia reprezentărilor feţei umane în concepţiile magico-religioase ale omului neolitic.

I. Piesa în discuţie (fig. 1—2) este un fragment de 6,4 cm (măsurat pe axul nasului) pe 8,6 cm (măsurat pe curbura exterioară), după toate probabilităţile din gîtul relativ strîmt, uşor concav, al unui vas.

---

[1] Cf. A. László, *Cercetări arheologice în aşezarea Cucuteni A—B de la Huşi*, în „Arheologia Moldovei", vol. IV, 1966, p. 7—22.

[2] Materialele se află în Muzeul din Huşi.

[3] Mulţumim şi pe această cale tov. Gh. Melinte pentru cedarea spre publicare a fragmentului cu relief.

Pasta, de culoare neagră, este compactă, uniform arsă, cu urme fine de pleavă în compoziție. La exterior, pe amîndouă fețele, fragmentul prezintă o depunere cenușie-gălbuie. La prima vedere se părea că este vorba de o depunere calcaroasă subțire, dar experiențele de laborator au infirmat această presupunere, întrucît soluția cu acid nu a avut nici un efect asupra „depunerii". Căutînd altă explicație, s-a ajuns la concluzia că depunerea cenușie-gălbuie este un înveliș de lut fin, cu care vasul a fost acoperit după ardere [4].

Fragmentul prezintă în relief o figură umană cu trăsături realiste. Fața este de formă triunghiulară, puțin alungită, cu bărbia rotunjită. În partea superioară, reprezentarea feței se termină cu linia reliefată a sprîncenelor (s-a păstrat numai partea stîngă) care, prelungindu-se lateral în jos, urmărește conturul feței, încadrînd-o într-un triunghi, care se ridică ușor din suprafața vasului. Nasul reliefat, drept, fragmentar spre vîrf, este o continuare în jos a sprîncenelor, avînd, împreună cu ele, forma literei T, cu bara orizontală puțin arcuită spre capete. Ochii sînt realizați prin adîncituri ovale, îngustîndu-se treptat spre nas. Gura este reprezentată deschisă. Remarcăm reprezentarea fidelă a buzelor prin linii îngroșate reliefate.

Deși reprezentarea este fragmentară, se poate constata că nici inițial nu făcea parte dintr-o figură umană completă, „artistul" a vrut să înfățișeze numai fața. Acest lucru reiese destul de limpede din faptul că reprezentarea se termină clar în partea inferioară cu linia bărbiei, fără să fi avut continuarea în restul corpului omenesc. Mai mult, relieful nostru nu redă nici măcar întreaga față umană, el se oprește la partea superioară cu reprezentarea sprîncenelor. Acest fapt nu este neglijabil atunci, cînd se încearcă examinarea semnificației reliefului.

II. Înainte însă, de a trece la interpretarea reliefului, pentru a-i stabili originea și răspîndirea, este necesar să ne oprim asupra analogiilor în culturile neolitice din țară și din regiunile învecinate [4a].

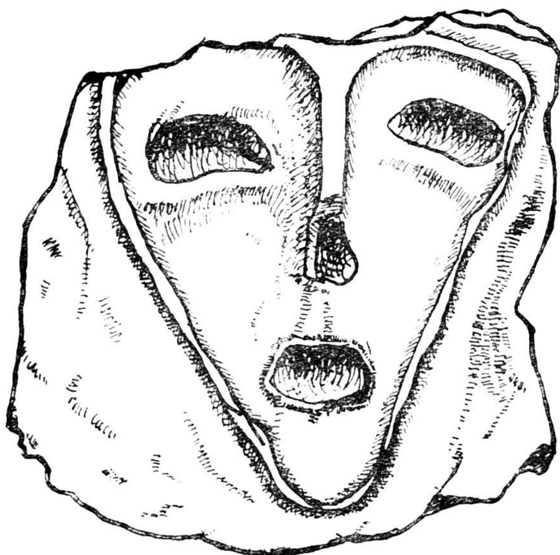
Fragmentul ceramic de la Huși, cu reprezentarea feței umane, nu este singurul de acest gen în neoliticul României. O scurtă trecere în revistă a acestor descoperiri, nu prea numeroase, de altfel, va fi folositoare pentru a stabili aria culturală și geografică în care s-a răspîndit acest tip.

În momentul de față, trebuie să considerăm că cele mai vechi reprezentări de acest gen pe teritoriul României sînt acelea descoperite în stațiunea de la Turdaș. Aceste reprezentări, foarte numeroase

---

[4] Cazuri asemănătoare au fost sesizate și la Troia de Schliemann, tocmai în legătură cu acele *Gesichtsurnen-urnes à visage*. Cf. H. Schliemann, *Ilios*, Paris, 1885, p. 270—271.

[4a] Semnalăm aici că, după predarea spre publicare a lucrării de față, a apărut un studiu bogat documentat, semnat de I. Pavlu, în care se discută problema reprezentării feței umane pe ceramica neolitică din Europa Centrală (Iugoslavia, Ungaria, Austria, Cehoslovacia, Germania) Cf. *Early „Myths" Relating to the Neolithic Society*, în AR, nr. 6, vol. XVIII, 1966, p. 700—717.

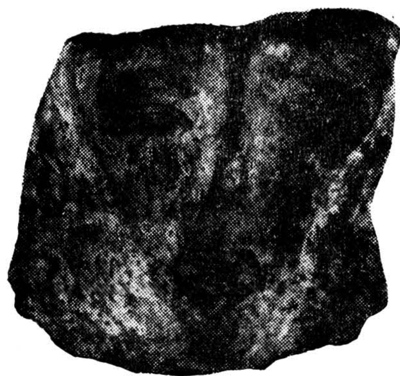

Fig. 1 (sus) — Fragmentul ceramic cu relief figural, descoperit la Huși. Desen de F. Bartók (mărime naturală).
Fig. 2 (jos) — idem, fotografie (mărime 3/4).

aici, au ca o trăsătură comună nasul redat plastic, iar ochii și gura (această ultimă nemarcată totdeauna) realizate prin simple incizii [5]. În cîteva cazuri și ochii sînt redați plastic, conturul lor fiind subliniat și prin linii incizate [6]. Forma feței, indicată numai în unele cazuri, este cea triunghiulară [7]. Pe un singur fragment fața este încadrată într-un motiv în formă de inimă [8]. În ceea ce privește poziția reprezentărilor, cele mai numeroase se află pe capace [9], altele fiind plasate sub margine [10], pe perete [11] sau în zona fundului vaselor [12]. Reprezentări asemănătoare mai apar și pe urnele în formă de casă [13], precum și pe aplicațiunile de vase, servind probabil și ca apucători [14]. Pe unele reprezentări de pe capace se întîlnesc și coarne [15], înfățișînd, probabil, fețe de oameni cu mască de animal. Acest lucru ne este indicat și de faptul că în unele cazuri între cele două coarne se află încă o figură umană schematică [16].

Tot culturii Vinča-Turdaș îi aparține și fragmentul de vas cu reprezentarea feței umane, descoperit la Alba-Iulia-Lumea Nouă [17]. Nasul în relief este o prelungire în jos a arcului sprîncenelor puternic marcat, avînd împreună forma literei T, ca și la reprezentarea de la Huși. Ochiul stîng lipsește, cel drept este realizat în forma unei pastile proeminente. Reprezentarea fiind fragmentară, nu se mai poate constata dacă avea și gură sau nu. Se pare că fața nu a fost încadrată. O altă descoperire similară provine din stratul „Turdaș-Petrești" al așezării de la Tărtăria. Este vorba de un fragment de vas, cu reprezentarea feței umane în relief, ieșind din suprafața vasului. Se distinge bine nasul proeminent, ochii adînciți și gura deschisă [18]. Mult mai rudimentară ca cele tratate pînă acum, dar exprimînd aceeași idee, este și reprezentarea cunoscută din așezarea de la Ariușd. Este vorba de un vas, cu suprafața poroasă, avînd o proeminență ascuțită, asemănător nasului omenesc. Pe cele două laturi, la aceeași înălțime, sînt plasate

---

[5] Roska, *Turdaș*, p. 248, pl. CII, 10, 13, 15.

[6] *Ibidem*, p. 248, pl. CII, 13—14; p. 250, pl. CIII, 9, 11—13, 18.

[7] *Ibidem*, p. 272, pl. CXIV, 6; p. 326, pl. CXLI, 1; p. 328, pl. CXLII, 17, 19, și Idem, *Az ősrégészet kézikönyve*, II, Cluj, 1927, fig. 170, 9.

[8] Idem, *Turdaș*, p. 252, pl. CIV, 4.

[9] *Ibidem*, p. 248, pl. CII, 4—20; p. 250, pl. CIII, 1—21; p. 252, pl. CIV, 4.

[10] *Ibidem*, p. 248, pl. C, 2; p. 252, pl. CIV, 15; p. 328, pl. CXLII, 15.

[11] *Ibidem*, p. 272, pl. CXIV, 6; p. 290, pl. CXXIII, 15.

[12] *Ibidem*, p. 276, pl. CXVI. 14.

[13] *Ibidem*, p. 252, pl. CIV, 6—7.

[14] *Ibidem*, p. 324, pl. CXL, 4, 6; p. 328, pl. CXLII, 16—19.

[15] *Ibidem*, p. 248, pl. CII, 7—9, 11—12, 17, 20; p. 250, pl. CIII, 2,5—7, 14—16, 19.

[16] *Ibidem*, p. 250, pl. CIII, 5—6.

[17] D. și I. Berciu, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944—1947*, în „Apulum", III, 1947—1949, p. 6, fig. 3, 9 și pl. I.

[18] N. Vlassa, *Chronology of the neolitic in Transylvania in the light of the Tărtăria settlement's stratigraphy*, în „Dacia", NS, VII, 1963, p. 485—494. Cf. tabelul comparativ cu inventarul straturilor de cultură (fig. 11).

două proeminențe, emisferice, reprezentînd ochii [19]. În așezarea Cucuteni A de la Ruginoasa au fost descoperite două fragmente de vase, avînd plasate imediat sub buze cîte o figură umană în relief [20]. Li se distinge bine arcul sprîncenelor proeminent, precum și nasul lung, puțin arcuit pe primul exemplar și perfect drept, pe cel de al doilea. Ochii sînt reprezentați în primul caz prin două proeminențe rotunjite, iar în cel de al doilea prin două adîncituri oblice. Nasul, în ambele cazuri, este perforat, servind, probabil, pentru atîrnarea vaselor. Se pare că nu au aparținut unor vase antropomorfe [21].

Din aria culturii Cucuteni mai provin alte două reprezentări antropomorfe în relief, înfățișînd figuri umane întregi. Prin urmare, este vorba de un tip cu totul deosebit față de cele precedente. Le menționăm, totuși, fiindcă, constituind verigile unei filiații importante în timp și spațiu, ne vor ajuta la lămurirea originii reprezentărilor antropomorfe în relief din țara noastră. Prima piesă [22], descoperită într-o groapă rituală a așezării Precucuteni III de la Traian-Dealul Fîntînilor, este un fragment de vas, prezentînd în relief o figură feminină steatopigă, văzută din spate, cu brațele întinse în lături [22 a]. Cea de a doua reprezentare se află pe un vas mare de provizii, descoperit în așezarea Cucuteni A_2 de la Trușești. Ea cuprinde figuri feminine și masculine asociate, cu sens magico-religios [23].

Alte cîteva reprezentări antropomorfe de pe vase provin din aria culturii Gumelnița. În stratul superior de la Sultana s-a descoperit un mic vas antropomorf, redînd schematic în partea superioară caracteristicile feței umane. Nasul este realizat plastic iar ochii prin adîncituri, gura lipsind [24]. La Sultana s-au găsit și cîteva capace, cu mînerul reprezentînd un cap de om, provenite din stratul superior [25]. Din nivelul

---

[19] F. László, în „Dologozatok"-Cluj, 1911, p. 194, fig. 20; Idem, *Les types des vases peints d'Ariușd (Erösd)*, în „Dacia", I, 1924, p. 21.

[20] H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în „Dacia" III—IV, 1927—1932, p. 73—74, fig. 16, 2—3 și fig. 25.

[21] Idem, *Antropomorfnîe izobrajenia na sosudah iz Traiana*, în „Dacia", NS, IV, 1960, p. 38.

[22] Idem, *Șantierul Traian*, în SCIV, 1—2, IV, 1953, p. 57, fig. 12; Idem, *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni*, în SCIV, 1—4, VIII, 1957, p. 60—65, fig. 1.

[22 a] După predarea spre publicare a lucrării de față, au mai fost descoperite la Drăgușeni (r. Săveni) și la Bîrlălești (r. Bîrlad) alte două reprezentări asemănătoare, ambele aparținînd fazei Cucuteni A. Cf. A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, în SCIV, 4, XVIII, 1967, p. 549—561, fig. 2/2 și 3/1.

[23] M. Petrescu—Dîmbovița, *Les principaux rezultats des fouilles de Trușești*, în „An. șt. ale Univ. Iași", SN, Secț. III, (științe sociale), III, 1957, fasc. 1—2, p. 11, fig. 7; Idem, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trușești*, în PZ, XLI, 1963, p. 181—182, fig. 10, a—b.

[24] I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, în „Dacia", I, 1924, p. 84, pl. XXI, 3 și XXII, 3.

[25] *Ibidem*, p. 86, pl. XXII, 10, XXIII, 3, 8.

superior al stratului Gumelniţa de la Comana (r. Vidra, reg. Bucureşti) provine un capac, reproducînd în mod realist figura umană. Se distinge bine nasul plastic, ochii şi gura întredeschisă [26]. La Pietrele (r. Giurgiu, reg. Bucureşti) s-a descoperit un „cap de figurină", gol în interior, avînd ochii redaţi plastic, la fel gura, nasul şi urechile [27]. Eventual şi acesta este un mic vas antropomorf. De la Gumelniţa provine un vas avînd corp de animal şi un cap uman de formă triunghiulară, cu nasul şi gura pronunţată, iar ochii adînciţi. Două rupturi aflate deasupra urechilor arată că acest cap uman a avut şi coarne. Vasul este datat în faza Gumelniţa B_1 sau A_2 tîrzie [28]. La Hîrşova s-a descoperit recent un suport antropomorf inelar, cu patru picioruşe. [29] Capul de formă triunghiulară rotunjită prezintă ca detalii nasul proeminent şi gura adîncită, precum şi un şir de mici adîncituri la cele două margini ale feţei, ca şi în cazul idolilor de tip Vin a-Turdaş. După desen, se pare că ochii nu sînt reprezentaţi [30].

Cele mai apropiate analogii pentru exemplarul de la Huşi le oferă, prin urmare, reprezentările de la Turdaş, Alba-Iulia, Tărtăria, Ruginoasa şi, în anumită măsură, cea de la Ariuşd. În toate aceste cazuri, este vorba de reprezentări în relief, redînd numai faţa umană, plasate pe pertele vasului, uneori chiar sub margine. Nu avem nici un indiciu pentru a presupune că aparţin unor vase antropomorfe. Reprezentările din cadrul culturii Gumelniţa (cu excepţia capacului de la Comana), aparţinînd unor vase antropomorfe sau „zoomorfe", reprezintă un alt gen, nu numai tipologic dar probabil şi în ceea ce priveşte destinaţia lor în practicile magico-rituale ale comunităţilor neolitice. În cele ce urmează, vom insista mai mult asupra primei categorii, de care se leagă şi exemplarul de la Huşi.

În ceea ce priveşte răspîndirea lor în ţinuturile vecine, reprezentări de acest gen se cunosc încă din cea mai veche cultură documentată a neoliticului timpuriu. Pe lîngă vasele cu reprezentări zoomorfe în relief [31], cultura Starčevo-Criş abundă şi în reprezentări antropo-

---

[26] D. Berciu, *Cercetări şi descoperiri arheologice în regiunea Bucureşti*, în *Materiale*, II, 1956, p. 496, fig. 5.

[27] *Ibidem*, p. 540, fig. 68, 3.

[28] S. Marinescu, *Două vase zoomorfe din cultura Gumelniţa*, în SCIV, 2, XII, 1961, p. 345—347, fig. 1, 1; 2; 4, 1.

[29] D. Galbeanu, *Aşezarea neolitică de la Hîrşova*, în SCIV, 2, XIII, 1962, p. 294.

[30] *Ibidem*, fig. 8, 3.

[31] Ida Kutzián, *A Körös kultura*, în „Diss. Pann", ser. II, nr. 23, Budapest, 1944, p. 77, pl. XLI, 6 (Kopáncs), p. 40, pl. XVIII, 1 (Szentes—Kökénydomb), p. 8—9, pl. II, 1 (Csépa), p. 46, pl. XX, 1 b (Kopáncs-Zsoldos tanya), p. 47, pl. XXII, 2, p. 46, pl. XX, 3, pl. LXI, 7, pl. XLII, 2, (Kotacpart-Vata tanya); pl. XLI, 9 (Szarvas-Szappanos), pl. XLI, 8 (Hódmezövásárhely-Hámszáritóhalom), pl. XLII, 1 (Gorzsa-Pócsi tanya), pl. XLII, 3 (Bukovpuszta).

morfe, de obicei foarte schematice, corpul și membrele fiind redate prin brîuri reliefate. La această categorie de reprezentări capul este doar semnalat, fața fiind cu totul neglijată [32]. Dar, deja în această epocă apar pe ceramică și reprezentări plastice realiste ale feței umane, cum este și frumosul exemplar de la Azmak (Bulgaria), din faza tîrzie a orizontului Karanovo I [32a]. Apropiat de relieful nostru este și fragmentul descoperit la Tiszaug-Tópart, înfățișînd fața umană într-o manieră mai realistă, cu nasul puternic proeminent și cu ochii și gura adîncite [33]. Tot culturii Criș aparțin și două „Venere" — vase antropomorfe, cu reprezentarea sumară a feței umane. Prima provine de la Szentes [34], iar a doua, în care s-a găsit un fragment de craniu uman calcinat, a fost descoperită la Hódmezövásárhely-Gorzsa [35].

Reprezentarea în relief a feței umane de pe vase se generalizează însă abia în faza Vinča A. Exemplare de acest gen au fost descoperite atît în cele două așezări eponime, Vinča și Turdaș [36], cît și cu ocazia unor cercetări mai recente, de exemplu, în straturile inferioare de la Žitkovač [37] și Alba Iulia — Lumea Nouă [38]. Persistența acestor reprezentări, cu unele modificări în ceea ce privește execuția tehnică, se poate urmări pînă în etapele tîrzii ale culturii Vinča, așa cum ne indică exemplarele de la Pločnik [39] și recentele descoperiri de la Novi Pazar-Naprelje [40].

Din cultura ceramicii liniare se cunosc pînă în prezent cca. 20 de reprezentări figurale în relief, răspîndite pe un spațiu întins, din Ungaria și pînă la Rin [41]. În rîndul acestora, menționăm cele de la Patince

---

[32] *Ibidem*, p. 76, pl. XX 2 a (Kopáncs-Zsoldos tanya), p. 47, pl. XXII, 2, p. 47, pl.XLI, 1, p. 46, pl. XX, 3, pl. XLI, 2, 4 (Kotacpart-Vatatanya), pl. XLI, 5, p. 39, pl. XVII, 3 (Szentes-Nagyjaksorpart).

[32a] Informație de la prof. G. I. Georgiev (Sofia).

[33] I. Kutzián, *op. cit.*, p. 17, 75, 137, pl. VII, 11.

[34] *Ibidem*, *pl. XII*, 10 a-b.

[35] Gy. Gazdapusztai, *A Körös kultura lakótelepe Hódmezövásárhely-Gorzsán*, în AÉ, 1, 1957, p. 3—13, fig. I, 3; II, 1—2.

[36] Pentru Vinča v. bibliografia la J. Banner, *Antropomorphe Gefässe der Theiskultur von der Siedlung Kökénydomb bei Hódmezövásárhely*, în „Germania", 1—4, XXXVII, 1959, p. 23, nota 43, p. 29, nota 69. Pentru *Turdaș* cf. notele 5—16.

[37] N. Tašić, *Žitkovač i neki problemi...*, în „Glasnik Museja Kosova i Metohije", III, Priština, 1958, p. 25, 33, pl. III, 1 a—b, 4, pl. IV, 3.

[38] Pentru Alba Iulia, cf. nota 17.

[39] M. Grbić, *Pločnik. Äneolithische Ansiedlung*, Beograd, 1929, fig. 53.

[40] B. Stalio — B. Galović, *Naprelje, Station néolithique près de Novi Pazar*, Beograd, 1956, p. 16, 19—20, 32—33 (Catalog nr. 141—147), pl. IV, 5 = XII, 4, pl. XII, 2, pl. IV, 3 = XII, 3, 3 a, pl. IV, 6 = XII, 1, 1 a, pl, IV, 7 = XII, 5, 5 a, pl. IV, 4 = XII, 6, 6 a.

[41] H. Lies, *Ein Gefäss der Linienbandkeramik mit reliefierten Gesichtsdarstellungen von Barleben*, în AuF, 1, VIII, 1963, p. 15.

(Slovacia) [42], Derenburg [43], Zauschwitz [44], şi Drauschwitz [45] (Germania). Toate aceste patru reprezentări ale feţei umane sînt plasate imediat sub marginea vasului. Primele trei au ca trăsătură comună nasul proeminent, ochii şi gura fiind realizate prin adîncituri alungite. Exemplarul de la Drauschwitz este mai schematic, nasul şi ochii fiind realizate prin incizii, gura lipsind. La reprezentările de la Patince, Derenburg şi Drauschwitz, printr-o incizie este trasată şi linia bărbiei, prelungită oblic pînă spre înălţimea ochilor. Prin urmare, faţa a fost încadrată, măcar parţial, într-un triunghi, partea superioară confundîndu-se cu marginea vasului. La exemplarul de la Patince acest lucru este subliniat şi printr-o linie incizată, trasată sub marginea vasului. La reprezentarea de la Zauschwitz mai trebuie remarcată gura întredeschisă şi înfăţişarea buzelor, care apropie acest fragment de piesa de la Huşi. Alte reprezentări asemănătoare, plasate sub marginea vasului, se cunosc la Leinaer Forst [46] şi Schleben [47]. Reprezentarea de la Barleben [48], descoperit într-un mormînt, se află tot imediat sub buza unui vas, cu gîtul înalt şi corpul bombat. Nasul este redat plastic, ochii prin alveole rotunde, iar gura printr-o adîncitură. H. Quitta, în studiul său de sinteză privind cultura ceramicii liniare [49], mai menţionează şi descoperirile asemănătoare de la Griedel [50], Stuttgart-Cannstatt [51] şi Močovice [52].

Este deosebit de semnificativă prezenţa reprezentărilor feţei umane în aşezarea de la Čoka-Kremenyák, aparţinînd, în fond, culturii Tisa dar cu evidente elemente de tip Criş şi Vinča [53]. Plasate de obicei sub buza vaselor, aceste reprezentări apar ori sub formă de reliefuri adevărate, uneori cu faţa triunghiulară [54], ori sub formă de simple incizii, redînd în general doar ochii, fără alte detalii ale feţei [55]. Aceste reprezentări sînt foarte răspîndite şi în aşezările culturii Tisa din Unga-

42 M. Dušek, *Neolitické sidlisko v Patinciach*, în AR, 6, XI, 1959, p. 784, fig. 288, 2.

43 H. Behrens, *Eine Randscherbe der mitteldeutschen Bandkeramik mit reliefirter Gesichtsdarstellung*, în AuF, 1, IV, 1959, p. 9—11, fig. 1, pl. 2 a.

44 W. Coblenz, *Eine weitere bandkeramische Randscherbe mit reliefirter Gesichtsdarstellung*, în AuF, 2, V, 1960, p. 68—69, fig. 1.

45 *Ibidem*, p. 69—70, fig. 2.

46 H. Kauffmann, *Figürliches aus der Bandkeramik des Altenburger Landes*, în AuF, 1, VI, 1961, p. 55, fig. 1, pl. 10 a.

47 *Ibidem*, p. 56, fig. 2.

48 H. Lies, *op. cit.*, p. 9—16, pl. 2 a.

49 H. Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, II, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, p. 153—188.

50 *Ibidem*, p. 171—172, fig. 11 b.

51 *Ibidem*, p. 174, fig. 12.

52 *Ibidem*, p. 175, fig. 13 a.

53 J. Banner, *The Neolithic Settlement on the Kremenyák Hill at Csóka (Čoka)*, în AAH, 1—4, XII, 1960, p. 1—56.

54 *Ibidem*, pl. XXXII (= XXXIII), 3—6, pl. XXX, 7; H. Quitta, *op. cit.*, p. 171—172, fig. 11 a.

55 J. Banner, *op. cit.*, în AAH, 1—4, XII, 1960, pl. V, 9; XXI, 15; XXII, 32; XXII, 46, XVI, 54; XXIII, 24, 28, 35, 37, 45; XXVI, 2, 26.

ria (Szakálhát, Kökénydomb, Hortobágy—Zám etc.), detaliile feţei, redate prin incizii, fiind subliniate uneori şi prin încrustarea cu o materie albicioasă [56].

În ceea ce priveşte regiunile Europei de est, pe lîngă exemplarele deja amintite din cadrul complexului Cucuteni, reprezentarea feţei umane, se mai cunoaşte şi din aşezarea de tip Tripolie A de la Luka Vrublevetkaia. Ceea ce caracterizează aceste reprezentări este capul triunghiular, nasul redat plastic, iar ochii şi gura prin adîncituri. În ce priveşte plasarea lor, ele aparţin ori unor vase antropomorfe [57], ori unor vase cu suport antropomorf [58]. Din cadrul ceramicii pictate tripoliene au mai fost semnalate şi torţiţe mici de formă umană, caracterele feţei fiind indicate prin trei puncte, ca şi pe idolii de marmură din Troia [59]. În sfîrşit, din cadrul culturii Tripolie se mai menţionează un fragment ceramic cu reprezentarea plastică a feţei umane, aparţinînd „stilului amestecat" *(vom gemischten Stil — ?)*. Reprezentarea se află sub buza vasului, faţa fiind încadrată într-un motiv cordiform [60].

III. După ce am trecut în revistă răspîndirea reprezentărilor figurale în relief din ţară şi din regiunile învecinate, vom încerca să stabilim originea lor, inclusiv căile de filiaţie, prin care au pătruns în culturile neoliticului nostru. Pe bună dreptate, cercetătorii sînt în general de părere că reprezentările de cult îşi au originea în civilizaţiile mai avansate ale Orientului Apropiat, transmise prin culturile din sud-estul Europei. Se pune problema, care a fost filiaţia prin care aceste reprezentări au ajuns în regiunile noastre. Mult timp s-a crezut — această teorie a fost recent susţinută de N. Tasi — că reprezentările culturale din aria culturii Vinča-Turdaş şi-ar avea originea în acele *Gesichtsurnen*, descoperite la Troia, începînd cu a doua aşezare [61]. Dacă această ipoteză poate fi valabilă pentru reprezentările din unele culturi ale neoliticului dezvoltat şi final din Europa, ea nu mai poate fi acceptată pentru culturile neolitice vechi din simple motive cronologice [62]. Ni se pare astfel cu totul semnificativ faptul că

[56] Pentru reprezentările figurale din cultura Tisa, cu toate detaliile şi bibliografia cf. G. Csallány, *Gesichtsdarstellungen auf Gefässen der Theisskultur*, în „Germania", XXIII, 1939, p. 145—146, şi J. Banner, *op. cit.*, în „Germania", 1—4, XXXVII, 1959, p. 14—35.

[57] S. N. Bibikov, *Rannetripolskoe poselenie Luka Vrublevetkaia na Dnestre*, în MIA, 38, Moscova-Leningrad, 1953, fig. 7; pl. 73, a.

[58] *Ibidem*, fig. 55 a.

[59] v. bibliografia la H. Dumitrescu, *op. cit.*, în „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 74, nota 1.

[60] I. Ailio, *Fragen der russischen Steinzeit*, extras din „Zeitschrift der finnischen Altertumsgesellschaft", 1, XXIX, Helsingfors, 1922, p. 97, fig. 31, dr.

[61] P. Reinecke, *Tordos és Trója*, în AE, 2, XIX, 1899, p. 115—123; N. Tasić, *op. cit.*, p. 25.

[62] Deja Schuchhardt *(Alteuropa*, p. 211) era de părere că vasele de la Vinča reprezintă un stadiu anterior chalcoliticului troian. Cf. V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 367—368.

primele asemenea reprezentări apar în cultura Hassuna [63], adică tocmai în acea civilizaţie considerată de unii cercetători ca un prim izvor al culturii Starčevo-Criş [64].

Într-adevăr, aşa cum am arătat mai sus, primele reprezentări figurale în relief din regiunile Dunării de jos şi în partea de mijloc provin din cultura Starčevo-Criş, fapt care se explică prin legăturile strînse, genetice, ale acestei culturi cu vechile focare de civilizaţie ale Orientului Apropiat. În continuare va trebui să urmărim dacă această tradiţie se moşteneşte organic în culturile posterioare sau dacă, în fiecare apariţie mai tîrzie a unor asemenea reprezentări, trebuie să vedem rezultatul unor noi impulsuri venite din sud-est.

În stadiul actual al cercetărilor, nu mai încape nici-o îndoială în ceea ce priveşte legăturile strînse, organice, între cultura Starčevo-Criş şi Vinča-Turdaş [65]. În privinţa Transilvaniei, este de ajuns să ne referim la recentele rezultate ale săpăturilor de la Tărtăria, unde, în stratul inferior, de tip Turdaş, paralelizat cu faza Vinča A şi începutul celei B_1, s-au atestat numeroase reminiscenţe tipologice şi motive ornamentale, moştenite din cultura Starčevo-Criş tardivă [66]. În ceea ce priveşte reprezentările figurale, aplicaţiunile plastice antropomorfe (reliefuri) de pe vase redînd tot corpul uman, tipice pentru cultura Starčevo-Criş, reapar şi în cultura Vinča-Turdaş, fiind atestate atît la Vinča (A) [67], cît şi la Turdaş [68]. Cît priveşte reprezentările redînd numai faţa umană, pe lîngă apariţia lor izolată deja în cultura Starčevo-Criş, este semnificativ faptul că atît cele de la Vinča şi Žitkovać, cît şi aceea de la Alba Iulia — Lumea Nouă, provin dintr-un context arheologic unde prezenţa elementelor Starčevo-Criş este cu totul evidentă [69]. Prin urmare, generalizarea reprezentării feţei umane pe vase în regiunile Dunării de jos poate fi plasată cronologic în perioada de formare a culturii Vinča, în care elementele fondului Starčevo-Criş joacă încă un rol important. În domeniul concepţiilor, avem în faţă un proces de abstractizare, în care faţa începe să devină simbolul figurii umane. Apariţia reprezentărilor feţei umane în complexul de la Čoka, precum şi în cultura Tisa, se explică tot prin legăturile cu cultura Vinča şi Criş

63 A. Parrot, *Archéologie mésopotamienne*, Paris, 1953, p. 122, fig. 20 (citat după H. Dumitrescu, în „Dacia", IV, 1960, p. 37, nota 12).

64 J. Makkay, în AÉ, 1, 90, 1963, p. 144.

65 D. Srejović, *Versuch einer historischen Wertung der Vinča-Gruppe*, în „Archaeologia Iugoslavica", IV, 1963, p. 5—17.

66 N. Vlassa, *Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei aşezării de la Tărtăria*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Historica, 2, 1962, p. 23—30; Idem, *op. cit.*, în „Dacia", NS, VII, 1963, p. 485—494.

67 M. Vašić, *Prehistoriska Vinča*, Beograd, 1932, pl. XXI, 97; XXII. 101—102. (citat după H. Dumitrescu, în SCIV, 1—4, VIII, 1957, p. 60, nota 16).

68 Roska, *Turdaş*, p. 326, pl. CXLI, 1—16; p. 344, pl. CL, 22.

69 N. Tašić, *op. cit.*, p. 48; D. şi I. Berciu, *op. cit.*, p. 4.

tardivă. Contaminarea acestor elemente a avut loc în sud-estul Ungariei, în zona Szentes-Hódmezövásárhely-Békés; zonă cu puternice influențe Criș tîrzii și Vinča, manifestate în așezările Tisa I [70]. Elementele sudice constatate în nordul Alföld-ului au fost vehiculate de purtătorii culturii Tisa în cursul răspîndirii lor treptate spre nord [71].

Potrivit constatărilor anterioare, apariția fragmentului de vas cu reprezentarea feței umane în stratul II de la Tărtăria este cu totul explicabilă. Prezența lui în stratul „Turdaș-Petrești", unde enorma majoritate a materialului este de tip Turdaș, dar în care apar deja și primele elemente ale ceramicii pictate de tip Petrești [72], reflectă probabil, pe un alt plan, aceeași filiație Criș-Turdaș-Petrești, constatată în domeniul tehnicii picturii vaselor.

În ce privește originea reprezentărilor din cultura ceramicii liniare, ea este în strînsă legătură cu însăși originea acestei culturi. Pe lîngă părerile care subliniază originea autohtonă, central-europeană a culturii ceramicii liniare, unii cercetători pun în legătură geneza ei și cu cultura Starčevo-Criș, admițînd unele influențe Vinča [73]. Acestui din urmă punct de vedere i se alătură și cercetătorul român E. Comșa [74]. Problema legăturilor ceramicii liniare cu culturile din Europa de sud-est, pusă mai întîi de arheologi cehoslovaci, a fost amplificată, pe baza unei documentații vaste, de cercetătorul german H. Quitta [75]. Analizînd pe larg elementele sud-estice (forme de vase, motive ornamentale, figurine, reprezentările antropomorfe de pe vase), intrate în componența culturii ceramicii liniare, arheologul german stabilește legături gene-

---

70 P. Patay, *A neolithikum a bodrogkeresztúri Kutyasoron*, în „Folia Arch.", IX, 1957, p. 53. Mai v. și N. Vlassa, *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania*, în SCIV, 1, XII, 1961, p. 20.

71 *Ibidem.*

72 N. Vlassa, *op. cit.*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai", 2, 1962, p. 24.

73 E. Neustupný-B Soudský, *K relativny chronolgii volutové keramiky-À la chronologie relative de la céramique spiralé*, în AR, 3, VIII, 1956, p. 386—412, 453—456, 461—463; H. Dumitrescu, *Cronologia preistorcià a Cehoslovaciei, II, Epoca neolitică*, în *SCIV*, 2, IX, 1958, p. 385—400; B. Soudský-R. Pleiner, *K problémum československého pravéku — Aux problèmes de la préhistoire tchécoslovaque*, în AR, 4, XIII, 1961, p. 520—570; J. Neustupný-I. Hásek — J. Hralová — J. Bren — R. Turek — E. Neustupný, *K diskusi o problémech československého pravěku — En marge de la discussion sur les problèmes de la préhistoire tehécoslovaque*, în AR, 2, XIV, 1962, p. 218—265.

74 E. Comșa, *Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul R.P.R. și din regiunile vecine*, în SCIV, 2, XI, 1960, p. 217—244, în spec. p. 218—220.

75 H. Quita, *Bandkeremische Kultur*, în AuF, 4—5, III, 1958, p. 173—177, și în special, Idem, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960 p. 153—188.

tice între aceasta din urmă și culturile Starčevo-Criș tardivă, **Vinča** timpurie, Tisa și Dimini [76]. Este semnificativ că influențele sud-estice se manifestă mai puternic în primele faze ale dezvoltării ceramicii liniare, mai slab în timpul etapelor mai noi, fiind reînnoite în perioada ei recentă, caracterizată prin Stichbandkeramik [77]. Pornind de la aceste premise, H. Quitta ajunge la concluzia că concentrarea puternică a descoperirilor celei mai vechi faze a ceramicii liniare în Moravia nu atestă neapărat formarea ei numai în această regiune. Deoarece acest proces presupune un cantact direct cu neoliticul vechi balcanic, aria de geneză a ceramicii liniare se întinde probabil în întregul ținut al Dunării de mijloc [78]. În ceea ce privește plastica antropomorfă și reprezentările figurale de pe vase, ele sînt înrudite cu tipul cunoscut din culturile Vinča, Tisa și Dimini. Concluzia la care ajunge H. Quitta este aceea că aceste reprezentări ale ceramicii liniare derivă din complexul Vinča, dar preluînd și unele elemente din cultura Tisa [79].

Prin urmare, originea reprezentărilor figurale de pe vase din culturile neolitice ale Europei centrale este destul de ușor de urmărit: ele se trag din același fond Vinča, avînd ca substrat vechea cultură Starčevo-Criș. Această filiație nemijlocită nu exclude însă și unele impulsuri mai noi, în special din cultura Dimini, reprezentarea feței umane de pe vase fiind și aici răspîndită [80]. Aceste impulsuri mai noi doar întăresc o uzanță mai veche, înrădăcinată deja în practicile magico-rituale ale comunităților neolitice.

Este mai greu de urmărit apariția acestor reprezentări în regiunile de la est de Carpați. Discutînd originea reliefului figural descoperit în așezarea Precucuteni III de la Traian-Dealul Fîntînilor, H. Dumitrescu îl consideră ca un element tipic Starčevo-Criș, integrat în cultura Precucuteni [81]. În apariția reprezentărilor figurale de pe vasul de

---

[76] Pe lîngă exemplele aduse de H. Quitta, am mai putea menționa cîteva descoperiri mai recente, care ni se par importante. Astfel, *Gesichtsflasche* de la Barleben, despre care s-a vorbit mai sus, are ca decor motive formate din cîte două benzi paralele, umplute cu liniuțe împunse, exact ca în cultura Vinča-Turdaș. Tot la Barleben s-a descoperit și un vas sferic, avînd forma și motive ornamentale foarte apropiate de ceramica culturii Starčevo-Criș. Cf. H. Lies, *op. cit.*, în AuF, 1, VIII, 1963, pl. 2 a—b.

[77] H. Quitta, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, p. 177—178.

[78] *Ibidem*, p. 187—188.

[79] *Ibidem*, p. 170—177. Pentru originea sud-estică a plasticii și a reprezentărilor figurale de pe vase din cadrul culturii ceramicii liniare a se mai vedea și H. Quitta, în AuF, 4—5, III, 1958, p. 177; H. Kauffmann, în AuF, 2, VI, 1961, p. 57; H. Lies, în AuF, 1, VIII, 1963, p. 16. La această problemă am mai putea adăuga și un alt element: J. Makkay este de părere că capacele din cultura ceramicii liniare, avînd ca decor figura unui cîine, se transmit în ceramica liniară prin cultura Tisa. Cf. *Különös régészeti leletek a Jósa András Múzeumban*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 11. Pentru originea formei triunghiulare a feței cf. J. Csalog, *Ujkökori idoljaink arcformájának kérdéséröl*, în AÉ, 2, 84, 1957, p. 207—211.

[80] M. Hoerns, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*², Wien, 1915, p. 309, fig. 3.

[81] H. Dumitrescu, *op. cit.*, în SCIV, 1—4, VIII, 1957, p. 60—63.

la Trușești, D-sa vede continuitatea aceleiași tradiții starčeviene pînă în faza Cucuteni A[82]. Această interpretare, în esență, este justă, primele manifestări de genul acesta, așa cum s-a arătat mai sus, apărînd în cultura Starčevo-Criș. Problema care se pune este de a stabili prin ce căi se integrează aceste reprezentări în complexul Cucuteni. O cale directă trebuie exclusă din motive cronologice: deocamdată nu dispunem de nici-o descoperire care ar dovedi un contact nemijlocit între cultura Criș și cea Precucuteni. H. Dumitrescu consideră că factorul care a vehiculat elementele sudice din cadrul culturii Precucuteni este cultura Boian. După părerea D-sale, aspectul fazei Zănești arată puternice tendințe de orientare înspre sud-est, adică înspre acea regiune unde elementul Criș este mai virulent. Contaminarea culturii Boian cu o cultură de tip Criș-Vinča, în speță Turdaș și Čoka, unde se simte și prezența activă a culturii Tisa, se va fi petrecut mai spre vest dacă nu tocmai în Banat. Cultura Zănești, adică prima fază a culturii Precucuteni, pare a fi ajuns în Moldova aproape deplin formată, venind aici dinspre apus, de-a lungul Mureșului și a afluenților săi[83]. Această interpretare, deocamdată, nu ni se pare convingător argumentată. În Transilvania, nefiind cunoscută pînă acum nici-o așezare Bolintineanu, iar faza Giulești apărînd mai mult în sud-estul acestei provincii, se pare puțin probabilă formarea acestei din urmă etape în vestul Ardealului și contaminarea ei aici cu elementele de tip Criș-Vinča. Prin urmare, în momentul de față pentru apariția reprezentărilor figurale din cadrul complexului Cucuteni va trebui căutată o altă explicație. Cultura Boian, avînd la bază fondul vechi Vinča — fapt vizibil și în plastica de lut[84] — s-ar putea presupune că elementele de tip Criș și Vinča au fost transmise în cultura Precucuteni prin intermediul culturii Boian-Giulești, pe căile de propagare propuse de E. Comșa[85]. Această ipoteză ar suferi însă de neajunsul că din cadrul culturii Boian nu se cunosc, deocamdată, reprezentări figurale de tipul aceleia de la Traian, de netăgăduită tradiție Criș-Vinča.

Cultura Precucuteni, pe lîngă componenta de tip Boian, avînd și una de tip liniar ceramic foarte importantă[86], se poate presupune, credem, că reprezentările figurale din cadrul culturii Precucuteni se datoresc tocmai fondului puternic liniar ceramic. Dacă filiația Criș-Turdaș-Boian-Precucuteni este infirmată deocamdată de lipsa acestor

---

82 *Ibidem*, p. 60—61.

83 *Ibidem*, p. 64—65.

84 D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 49—50.

85 E. Comșa, *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian*, în SCIV, 1—4, VIII, 1957, p. 44—47.

86 E. I. Kricevski, în KS, VIII, 1940, p. 50; T. S. Passek, *Periodizațiia* ..., p. 30; A. I. Svešnikov, în SA, XX, 1954, p. 101—130; I. Nestor, *Stand* ..., p. 42; Idem, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din RPR*, în SCIV, 2, II, 1950, p. 210, Idem, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în SCIV, 2, III, 1951, p. 22; Vl. Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie*, în SCIV, 1, XIV, 1963, p. 53—55.

reprezentări în cultura Boian, o filiaţie între cultura Criş, Vinča şi Precucuteni, prin intermediul culturii ceramicii liniare, este asigurată prin abundenţa reprezentărilor figurale în această cultură. Aceasta cu atît mai mult, cu cît, pe lîngă reprezentările feţei umane, tratate pe larg mai sus, şi care reapar în cultura Precucuteni la Luka Vrublevetkaia, din cadrul culturii ceramicii liniare se cunosc şi reprezentări cu totul similare aceleia de la Traian-Dealul Fîntînilor, redînd un corp feminin steatopig, văzut din spate, cu braţele întinse în lături [87]. În ceea ce priveşte reprezentările figurale în relief din cadrul fazei Cucuteni A, nu este exclus să avem în faţă o continuitate a tradiţiilor precucuteniene moştenite la rîndul lor din neoliticul balcanic, cel puţin în parte, prin intermediul culturii ceramicii liniare [87 a]. Trebuie să avem în vedere însă şi probabilitatea unor influenţe sudice mai noi. Ne putem gîndi aici la unele impulsuri din partea culturii Gumelniţa, care cunoaşte şi ea reprezentările antropomorfe de pe vase [88]. Nu trebuie să excludem nici influenţele puternicei aşezări Troia II, unanim recunoscute pentru plastica fazei Cucuteni A. Este interesant că reprezentările antropomorfe în relief dispar din complexul Cucuteni o dată cu sfîrşitul fazei A, ele reapărînd în faza A-B şi B transpuse în pictură [89], acest fel de tratare fiind moştenită şi în grupul Horodiştea-Folteşti [90].

IV. Revenind la reprezentarea de la Huşi, din informaţiile sumare pe care le posedăm, reiese că ea aparţine ori stratului Cucuteni A-B, ori unei locuiri anterioare, nesurprinsă pînă acum. Aspectul pastei pledează pentru culturile neolitice mai vechi, în special Criş şi liniar ceramic, eventual Precucuteni I, în care se mai cunoaşte degresarea lutului cu amestec de pleavă. Apartenenţa fragmentului nostru la cultura Criş, care, după aspectul pastei şi al arderii, ar fi cea mai verosimilă, nu este sprijinită de analogii convingătoare în această cultură, în afară de reprezentările deja menţionate, mai rudimentare [91]. Fără a exclude însă şi această posibilitate, se poate considera că reprezentarea figurală de la Huşi, în ceea ce priveşte execuţia tehnică, am putea spune artistică, se apropie mult mai mult de reprezentările de pe vase cu faţa triunghiulară, cunoscute din cercul Vinča-Turdaş, preluate de cultura ceramicii liniare şi care apar şi în precucutenianul de la Luka Vrublevetkaia. Mai mult, avînd în vedere execuţia tehnică a feţei umane, în relief, plasarea ei sub marginea vasului precum şi forma

---

87 Cf. H. Lies, *Eine neue Reliefplastik der Bandkeramik von Barleben*, în AuF, 1, X, 1965, p. 10—14, fig. 1, pl. 5 a, cu bibliografie.

87 a Cele două reprezentări ale „Venerei calipige", aparţinînd fazei Cucuteni A, menţionate în nota 22 a, întăresc şi mai mult această ipoteză.

88 Cf. mai sus. p. 76—77 şi notele 24—30.

89 H. Dumitrescu, *op. cit.*, în „Dacia", NS, IV, 1960, p. 31—52, cu bibliografie.

90 N. Zaharia, *Două vase pictate din grupul Horodiştea-Folteşti*, în „Arheologia Moldovei", II—III, Bucureşti, 1964, p. 439—444, fig. 1, cu bibliografie.

91 v. mai sus p. 77—78 şi notele 33—35.

probabilă a acestuia (flaschenartige Gefäss), este evident că analogiile cele mai sigure se găsesc în reprezentările similare din cadrul culturii ceramicii liniare.

Deocamdată, în afara faptului că singura cultură neolitică atestată la Huşi este cea Cucuteni A-B, nu există alte indicii care să sprijine apartenenţa fragmentului cu relief la această cultură. Pe de o parte, nu se cunoaşte pînă acum nici un relief figural din această etapă, iar pe de altă parte şi aspectul fragmentului nostru este cu totul străin de ceramica fazei Cucuteni A-B. Numai dacă nici în urma unui control stratigrafic pe locul descoperirii fragmentului nu se va surprinde o cultură anterioară fazei Cucuteni A-B, va trebui să considerăm relieful figural ca făcînd parte din inventarul acestei culturi. În acest caz, singura explicaţie pentru aspectul arhaic al pastei (care este în vădită contradicţie cu fineţea execuţiei tehnice a reliefului) trebuie căutată în caracterul ritual al vasului, păstrînd, probabil, tradiţii foarte vechi.

V. Relieful cu reprezentarea feţei umane de la Huşi este o adevărată operă de artă a neoliticului din România, dar semnificaţia lui originală trebuie căutată în concepţiile magico-religioase ale omului primitiv. În general, idolii neolitici, precum şi reprezentările de pe vase, se pun în legătură cu cultul fecundităţii. Reprezentările antropomorfe însă, legate în general de chipul femeii, *nu sînt reprezentarea unei singure idei, ci întruchiparea unei serii de concepţii privind cultul fecundităţii.* Prin urmare, semnificaţia acestor reprezentări poate fi foarte variat şi ea trebuie stabilită de la caz la caz cu mare prudenţă, fireşte, în limita în care ne permite documentaţia noastră actuală [92]. Pe de altă parte, religia, incluzînd în toate etapele dezvoltării sale nu numai concepţiile religioase ci şi *instituţiile* corespunzătoare lor [93], va trebui analizată, tot de la caz la caz şi destinaţia acestor reprezentări în ceremoniile rituale ale omului primitiv.

În cele ce urmează, avînd în vedere cîmpul foarte vast al problemei, nefiind posibil să ne ocupăm cu semnificaţia şi destinaţia tuturor tipurilor de vase cu reprezentări figurale, ne vom opri doar la genul vasului de la Huşi.

În cazul acestor reprezentări, este vorba, probabil, de o *păzire, ocrotire simbolică* a conţinutului vaselor, faţa umană reprezentînd chipul spiritului păzitor echivalînd cu însăşi divinitatea [94]. Ocupîndu-se cu vasele provenite din necropola A de la Kiş, care au toarte în forma unor figurine feminine, sau sînt ornamente cu o figură feminină, schematică

[92] Cf. în legătură cu această problemă Bibikov, *op. cit.*, p. 247—275.

[93] V. K. Nikolski, *Introducere*, în Ch. Hainchelin, *Originea religiei*, Bucureşti, 1956, p. XII.

[94] În concepţia oamenilor primitivi, inclusiv popoarele naturale, simulacrul, simbolul echivalează cu fenomenul real. Cf. Hainchelin, *op. cit.*, p. 68, cu exemple. În legătură cu puterea magică a portretelor cf. J. Lubbock, *Les origines de la civilisation*, Paris 1873, p. 19—21.

E. Makkay ajunge la concluzia că în felul acesta conţinutul vaselor a fost pus sub ocrotirea divinităţii reprezentate [95]. La aceeaşi concluzie ajunge în fond şi J. Banner, în legătură cu reprezentările asemănătoare de pe vasele culturii Tisa [96], iar M. Roska în privinţa reprezentărilor antropomorfe de la Turdaş [97]. Ideea păzirii simbolice este reluată, amplificată şi aplicată la reprezentările zoomorfe de J. Makkay [98]. Avem în faţă, prin urmare, exprimarea aceleiaşi idei, ca şi în cazul unor modele de casă, avînd pe fronton reprezentarea unei feţe umane [99]. Această concepţie se constată pe cale etnografică, atît în construcţiile popoarelor primitive, cît şi în cazul unor case ţărăneşti, cu reprezentarea aşa numiţilor căişori de pe coama acoperişului [100].

Descriind fragmentul de la Huşi, am subliniat deja că această reprezentare nici iniţial nu făcea parte dintr-o figură umană completă, mai mult, relieful nu redă nici măcar întreaga faţă umană, oprindu-se în partea superioară la linia sprîncenelor. Dacă mai adăugăm şi faptul că conturul feţei este precis delimitat prin linii reliefate şi că toată reprezentarea se ridică uşor din suprafaţa vasului, este evident că ne aflăm în faţa aplicării unei măşti antropomorfe [101]. Într-adevăr, masca este expresia potenţată la extrem a puterii magice [102], ea întruchipează şi împrumută atributele divine în dansurile şi ceremoniile rituale, reprezintă semnul distinctiv al divinităţii (înfăţişate în chip antropo- sau zoomorf) faţă de muritorii de rînd [103]. Nu este deci de mirare răspîndirea idolilor neolitici, reprezentanţi cu mască, demonstrată în chip convingător de J. Csalog [104]. Acelaşi autor ajunge la concluzia pe care o considerăm justă, că faţa, de obicei triunghiulară, ruptă de corpul căruia îi aparţine, va căpăta în felul acesta o semnificaţie simbolică încă în neolitic, fapt demonstrat tocmai prin reprezentările feţei umane

95 *Report on the Excavations in the „A" Cemetery at Kish, Mesopotamia,* vol. I. No. I, Chicago, 1925, p. 23, (Citat după J. Makkay, *op. cit.*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 17, nota 58).

96 *op. cit.*, în „Germania", 1—4, XXXVII, 1959, p. 23. Autorul mai citează în legătură cu această problemă (*ibidem*, nota 42) două lucrări ale lui G. Wilke, *Die Heilkunde in der europäischen Vorzeit*, Leipzig, 1936, p. 308—311 şi „Mannus", 7, 1915, p. 24—25.

97 M. Roska, *Az ősrégészet kézikönyve*, II, Cluj, 1927, p. 369.

98 *Adatok őskori állatplasztikánk déli kapcsolataihoz*, în AÉ, 2, 1959, p. 123—138 şi *op. cit.*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 10—16.

99 Pentru Orientul Apropiat cf. J. Kaplan, *Excavations at Benei Beraq*, în „Israel Exploration Journal", 4, XIII, 1963, p. 307, fig. 3; 7, 1, 3, 7—8; pl. 32 D. Asemenea piese se găsesc şi la *Turdaş*. Cf. Roska, *Turdaş*, pl. CIV, 6, 7, Idem, Az *ősrégészet kézikönyve*, II, p. 218—219, fig. 139.

100 M. Alpatov, *Istoria artei*, I, Bucureşti, 1962, p. 52—53.

101 Încadrarea feţei constituie, după unii cercetători, un indiciu sigur în această privinţă. Cf. J. Csalog, *op. cit.*, în AÉ, 2, 1957, p. 207.

102 Alpatov, *op. cit.*, p. 53.

103 În legătură cu folosirea măştilor din culturile neolitice dunărene, inclusiv diferite tipuri de măşti, cu exemplificări, cf. J. Csalog, *op. cit.*, în AÉ, 2, 1957, p. 207—211 şi Idem, *Rejtélyes diszitések újkökori idolokon*, în „Csongrádmegyei Tanulmányok", 1, 1959, p. 5—16.

104 *Ibidem*.

de pe vase [105]. Motivul ochilor, apărut încă în neolitic și foarte răspîndit în perioadele următoare, în unele regiuni ale Europei, reprezintă, probabil, dezvoltarea acestei idei [106]. Dintre reprezentările discutate de noi, în afară de cea de la Huși, mai putem considera ca înfățișînd măști antropomorfe și pe cele de Turdaș [107], Čoka [108], Patince [109], Griedel [110], Derenburg [111], Drauschwitz [112] și Luka Vrublevețkaia [113]. Este foarte semnificativ în această privință una din reprezentările de la Turdaș [114], cu fața triunghiulară, avînd în cele două colțuri superioare cîte-o mică anexă găurită, imitînd orificiile de fixare ale măștii.

Dacă semnificația feței umane de pe vase este păzirea simbolică a conținutului acestora, se pune problema, care va fi fost destinația originală a acestor vase. Unele indicații ne dă în această privință însăși forma vaselor. Așa cum ne indică vasele, respectiv fragmentele de la Stuttgart Cannstatt [115], Barleben [116], Zauschwitz [117] și Derenburg [118], dar după cum sugerează și fragmentul de la Huși [119], este vorba de vase cu gîtul înalt, strîmt și cu corpul mai mult sau mai puțin bombat (flaschenartige Gefäss), reprezentarea fiind plasată pe gît, imediat sub margine. Prin urmare, este forma tipică, păstrată pînă astăzi, a recipientelor pentru substanțe fluide. Într-adevăr, cercetătorii care s-au ocupat de această problemă, le consideră ca vase destinate jertfelor de substanțe lichide (libație) [120]. Remarcăm în acest sens faptul că reprezentarea de la Huși, ca și ceea de la Zauschwitz, sînt înfățișate cu *gura deschisă*, divinitatea apărînd în felul acesta în postura însușirii jertfei.

---

105 *op. cit.*, în AÉ, 2, 1957, p. 210.

106 Această concepție se poate urmări pînă în creștinism. Astfel, în iconografia creștină motivul ochiului este simbolul Dumnezeului-Tată, ochiul, înconjurat de o fascie de lumină; simbolul Dumnezeului („ochiul lui Dumnezeu"), un ochi, încadrat de un *triunghi*: simbolul providenței divine (sbl. noastră — A.L.); doi ochi într-o farfurie: atributul Sf. Lucia; doi ochi pe o carte sau pe o tavă: atributul Sf. Otilia. Cf. articolul *szem* (ochi), în *Müvészettörténeti ABC (Dicționar de istoria artelor)*, Budapest, Terra, 1961, p. 387.

107 Roska, *Turdaș*, pl. CIV, 4, CXIV, 6, CXLI, 1, CXLII, 19 și Idem, *Az ösrégészet kézikönyve*, II, fig. 170, 9.

108 J. Banner, *op. cit.*, în AAH, 1—4, XII, 1960, pl. XXII—XXIII, 3; H. Quitta, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, fig. 11 a.

109 M. Dušek, *op. cit.*, în AR, 6, XI, 1959, fig. 282, 2.

110 H. Quitta, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, fig. 11 b.

111 H. Behrens, *op. cit.*, în AuF, 1, IV, 1959, Taf. 2 a.

112 W. Coblenz, *op. cit.*, în AuF, 2, V, 1960, fig. 2.

113 Bibikov, *op. cit.*, fig. 7, 55 a, 73 a.

114 Roska, *Az ösrégészet kézikönyve*, II, fig. 170, 9.

115 H. Quitta, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, fig. 12.

116 H. Lies, *op. cit.*, în AuF, 1, VIII, 1963, p. 11, pl. 2-a.

117 W. Coblenz, *op. cit.*, în AuF, 2, V, 1960, p. 69, fig. 1.

118 H. Behrens, *op. cit.*, în AuF, 1, IV, 1959, p. 9, fig. 1, Taf. 2 a.

119 v. mai sus, p. 73, 85—86.

120 J. Banner, *op. cit.*, în „Germania", XXXVII, 1959, p. 23; S. Marinescu, *op. cit.*, în SCIV, 2, XII, 1961, p. 356; J. Makkay, *op. cit.*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 18.

Dacă aceste jertfe (gr. σπονδή, lat. *libatio)* au fost încă larg răspîndite în lumea greco-romană [121], ne putem da seama de marea lor însemnătate în viața societăților primitive. Jertfele au însoțit, probabil, orice eveniment important; în culturile agrare cea mai mare însemnătate avînd ritualul jertfirii primelor roade (gr. ἀκροθίνια, lat. *primitiae).* Această idee, păstrînd unele ecouri străvechi, este cît se poate limpede exprimată în Vechiul Testament: „Pîrga de la aria ta și de la teascul tău să nu întîrziezi să mi le aduci, iar pe întîiul născut dintre fii tăi să mi-l hărăzești mie. Cu vitele tale mari și cu vitele mici tot așa să faci ...." [122] Jertfele primelor roade [123] „au ca scop să conserve atît viața turmelor cît și fertilitatea ogoarelor ... Aceste jertfe constau de obicei într-o sărbătoare a primelor roade: se jertfește o parte din turmă și din recoltă pentru a păstra restul. După ce i s-a dat zeului ceea ce i se cuvine, cele rămase pot fi folosite fără teamă ca hrană: primele roade conțin spiritul speciei și ele trebuie eliberate pentru a renaște anul viitor. Este vorba deci de a ajuta spiritele la îmulțirea recoltelor" [124].

Acceptînd că vasul nostru este un vas de libație, rămîne deschisă problema, ce anume a constituit obiectul jertfelor depuse în aceste recipiente. În această privință, desigur, nu putem spune nimic precis. Dintre lichide anticii jertfeau vinul, apa, mierea, laptele și uleiul [125]. Dintre acestea, oamenii neolitici din regiunile noastre cunoșteau cu siguranță (în afara apei) laptele și mierea. Ne putem gîndi deci la jertfirea acestor produse precum și a apei, inclusiv a apei primelor ploi de toamnă și primăvară atît de importante pentru fertilitatea ogoarelor. Deocamdată este cu totul îndoielnic dacă omul neolitic din Europa temperată a cunoscut vița de vie, prin urmare, dacă putem să avem în vedere și jertfirea vinului [126]. Ar mai putea intra în discuție

---

121 În *Iliada*, de exemplu, orice eveniment (ospățul, călătoria, realizarea unei inițiative, încheierea unei înțelegeri, ceremonia funerară etc., și chiar consumarea unei cantități de băutură, este precedată de σπονδή. Cf. III, 295, VII, 480, IX, 177 —, XVI, 225 —, XXIV, 283 —, XXIV, 306 etc.

122 M o i s e, *Cartea II (Exodus)*, XXII, 29—30. Mai cf. și *Ibidem*, XIII, 2, 12; XXIII, 19, XXXIV, 19; *Cartea IV*, III, 13 etc.

123 Cf. în legătură cu această problemă Ch. H a i n c h e l i n, *op. cit.*, p. 103—114.

124 *Ibidem*, p. 104.

125 Cf. articolul *Sacrificium*, în D a r e m b e r g-S a g l i o, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, vol. IV, partea 2, Paris, 1908, p. 963—964 *(Grecia)* și 973 *(Roma)*.

126 Față de părerea negativă în această privință a lui J. G. D. C l a r c *(L'Europe préhistorique*, Paris, 1955, p. 180), R. J. B r a i d w o o d și B. H o w e consideră că vița de vie sălbatică a fost larg răspîndită în regiunile deluroase ale Europei, fructul ei fiind folosit încă de omul neolitic *(Prehistoric investigations in Iraqi Kurdistan*, SAOC, 31, Chicago, 1960, p. 116 — Citat după J. M a k k a y, JAMÉ, 3, 1963, p. 19, nota 70). O anumită indicație ne furnizează în această privință un vas special, descoperit la Rakamaz, (precum și acela, cu totul similar, de la Miskolc-Fütöház), aparținînd culturii ceramicii liniare. După părerea lui J. Makkay, aceste

și sîngele animalelor sacrificate dar în acest caz ar fi fost probabil semnalate și atributele zoomorfe ale divinității, cum este, de exemplu, în cazul vasului de la Gumelnița [127].

În afara jertfelor menționate, vasele cu reprezentările feței umane puteau să aibă și alte destinații. Astfel, vasul de la Barleben [128] poate fi pus în legătură cu cultul morților, iar „Venera din Gorzsa" [129], în care s-a descoperit un fragment de craniu uman calcinat (fără a da de urmele unei necropole de incinerație), cu unele jertfe de oameni, legate tot de riturile agrare.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AAH	„Acta Archaeologica Hungarica"
AÉ	„Archaeologiai Értesitö"
AR	„Archeologické Rozhledy"
AuF	„Ausgrabungen und Funde"
JAMÉ	„Jósa András Múzeum Évkönyve", Nyiregyháza
Materiale	„Materiale și cercetări arheologice"
PZ	„Prähistorische Zeitschrift"
Roska, *Turdaș*	M. Roska, *A Torma Zsófia Gyüjtemény* — Die Sammlung Zsófia von Torma, Cluj, 1941
SCIV	„Studii și cercetări de istorie veche"

vase au fost destinate pentru separarea substanței lichide de resturile solide, obținute printr-o operație în interiorul vasului. Lichidul se scurgea în afara vasului, în timp ce resturile rămîneau înăuntru. Nu se știe, deocamdată, care a fost scopul operației: obținerea substanței solide (brînza, de exemplu) sau a celei lichide, prin presarea unor boabe de fructe bogate în sucuri (struguri, mure etc.). Una din presupunerile autorului, în legătură cu vasul de la Rakamaz, este aceea că, cu ajutorul lui, s-au obținut sucuri de fructe, probabil, în scopul unei fermentări ulterioare. (Cf. J. Makkay, *op. cit.*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 7, 18—19, cu fig.).

127 S. Marinescu, *op. cit.*, în SCIV, 2, XII, 1961, p. 345 și urm. De fapt nu este imposibil ca vasul de la Huși să fi avut și un capac, cu atribute zoomorfe (coarne).

128 H. Lies, *op. cit.*, în AuF, 1, VIII, 1963, p. 9—16.

129 Gy. Gazdapusztai, *op. cit.*, în AÉ, 1, 1957, p. 3—13. Cf. și J. Csalog, *op. cit.*, în „Csongrádmegyei Tanulmányok", 1, 1959, p. 13—14.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES RELIEFS FIGURÉS SUR LA CÉRAMIQUE NÉOLITHIQUE DE LA ROUMANIE

Résumé

Dans la première partie de cet article, l'auteur présente un fragment céramique représentant le visage humain en relief, découvert par hasard à Huşi (Moldavie centrale). La pièce (fig. 1—2) fait partie du cou un peu concave et relativement étroit d'un vase. La représentation du visage est placée sous le bord du vase. La pâte, de couleur noire, est compacte, uniformément brûlée, avec des traces fines de balle dans sa composition. Tenant compte de l'aspect de la pâte, de l'exécution technique du relief, de même que des analogies, la pièce de Huşi appartient à la culture de la céramique linéaire ou Pré-Cucuteni, ou, éventuelement, Criş (Körös).

En ce qui concerne l'origine des représentations figurées en relief de la période de la culture Pré-Cucuteni (Tripolye A), l'auteur considère qu'elle s'explique par les importants éléments du type linéaire-céramique de cette culture. Ainsi comme le démontrent les nombreuses analogies, la culture de la céramique linéaire a été le facteur principal qui a contribué à la diffusion et à l'intégration de ces éléments d'origine méridionale (Starčevo-Vinča) dans les régions de l'est des Carpates, et non la culture Boian (comme on l'avait considéré parfois — cf. note 83), qui n'avait pas connu de telles représentations. En ce qui concerne les représentations figurées en relief de la phase Cucuteni A, en dehors de la continuité des traditions pré-cucuteniennes, il faut tenir compte aussi des influences méridionales, plus récentes (surtout Troia II et Gumelniţa). Il faut remarquer que les représentations anthropomorphes en relief ont disparu à la fin de la phase Cucuteni A, pour reparaître dans la phase Cucuteni A—B et B transposées en peinture (note 89).

En ce qui concerne la signification de la représentation figurée de Huşi, et aussi des autres représentations encadrées (cf. notes 107—113), l'auteur estime qu'il sagit de l'application des masques anthropomorphes. Celles-ci avaient le rôle de protection symbolique du contenu des vases, qui étaient probablement des vases de libation.

O STARE DE ALARMĂ PE LIMESUL DE VEST AL DACIEI ÎN JURUL ANULUI 200

DE

N. GOSTAR

Inscripția CIL, III, 1343, pe două coloane, aflată în secolul trecut la *Micia* (Vețel) [1], în vestul Daciei, atrage atenția prin faptul că înregistrează mai multe trupe auxiliare, prezente aici la o anumită dată, dintre care, majoritatea nu făceau parte din garnizoana acestui castru. Încă în momentul descoperirii, textul inscripției era atît de mutilat, încît de pe atunci nu i se putea da o lectură satisfăcătoare. Th. Mommsen a cunoscut inscripția numai din două copii, un ectypum trimis de C. Torma și o copie trimisă de A. Váradi (fig. 1), datorită cărora a propus următoarea întregire: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) pro [s]alu[te] d(ominorum) n(ostrorum) [Severi] et Anton(ini) [et Getae] ...... al(a) C[a]m(pagonum) sub cur(a) Iul(ii) Teret[i]an[i] pref(ecti) eq(uitum?) s(upra?) s(criptorum?); coh(ors) I Vind(elicorum); coh(ors) II Fl(avia) Comm(agenorum); coh(ors) I Alp(inorum); n(umerus) m(ilitum) Ti.....* [2].

Din cele două copii se poate vedea că textul nu se oprește la N.M.TI, iar în col. b r. 8 apare din nou COH, de unde se deduce că lista trupelor auxiliare a fost mai lungă decît cea reconstituită de Mommsen. În consecință, avem dovada că la Micia, în timpul lui Septimiu Sever, a fost o puternică concentrare de trupe auxiliare. Motivul acestei concentrări, pe granița de vest a Daciei, credem că a putut fi condiționat de o anumită situație de alarmă, despre care inscripția însă (atît cît se poate deduce din textul care prezintă oarecare siguranță) nu spune nimic [3].

---

[1] C. Torma, *Erdélyi Muzeum Egylet Évkönyvei*, I, 1860 p. 133.

[2] Th. Mommsen, CIL, III, p. 221, „Veczel rep. 1862. Extat Clausenburgi in museo". Informația este greșită, căci inscripția a fost aflată înainte de anul 1862 și nu a ajuns niciodată în Muzeul din Cluj. Inscripția probabil că a dispărut îndată după descoperire și singurii care au văzut-o au fost Torma și Váradi.

[3] P. Király, *Dacia provincia Augusti*, II, Becicherecul Mare, 1894, p. 16, în timpul lui Septimiu Sever, garnizoana de la Micia era formată din „ala Campagonum, coh. I Alpinorum, coh. I Vindelicorum, coh. II Fl. Commagenorum și numerus milit. Tit".; G. Téglás, *Hunyadvármegye földjének története*, I, Budapesta, 1902, p. 136, „străbătînd secolul al treilea soarta Daciei a devenit atît de nesigură, încît în această stațiune de frontieră, pe lîngă cohorta II Fl. Commagenorum, au apărut la Micia, împotriva barbarilor care deveniseră din ce în ce mai amenințători, mai multe unități auxiliare, cum au fost: coh. I Vindelicorum, coh. I Alpinorum și ala Campagonum și un numerus Tr., necunoscut", iar inscripția CIL, III, 1343, „atestă aceste

Monumentul fiind dispărut, sîntem nevoiţi să reluăm examinarea inscripţiei numai după cele două copii, cea a lui Torma şi cea a lui Váradi, singurele probe cu care se mai poate acum lucra. Menţionăm de la început că ectypum lui Torma este mai complet, deşi nu peste tot prezintă aceeaşi certitudine.

Pentru primele cinci rînduri nu este nimic deosebit de remarcat. Ar fi posibil însă ca în r. 4 col. a, în loc de ANTON să fi fost ANTONIN, scris cu ligaturi, care sînt frecvente în restul textului. R. 5 este clar că a fost martelat, iar după GETAE mai putea urma CAES sau NOB CAES, căci spaţiul permite o asemenea completare.

R. 6—7 sînt cele mai dificile. În mod normal, aici a putut urma numele împărătesei Iulia Domna. Cele două copii, care sînt atît de deosebite pentru aceste două rînduri, nu lasă însă să se întrevadă că ar fi un asemenea nume. R. 6 în copia lui Torma începe cu -CVIL, din care trăsăturile literelor CV erau puţin vizibile, sigure fiind numai literele IL. În eventualitatea că au existat aceste ultime două litere, s-ar putea atunci presupune existenţa cuvîntului *vex*IL, cerut şi de textul rîndurilor următoare, unde se înşiră un număr destul de mare de unităţi auxiliare, care puteau forma o *vexillatio*. Dar, de obicei, o *vexillatio* nu depăşea efectivul de 1000 de oameni [4], ceea ce, în cazul nostru, chiar dacă unităţile nu se găseau cu tot efectivul lor la Micia, numărul a fost totuşi depăşit. În cazul acesta, se poate presupune *a*CVIL, deci *[a]quil(ae)*, *[a]quil(is)* (?), mai puţin probabil *[a]quil(iferi)*. În copia lui Torma urma apoi ---DEP (ligatura D+E), iar în cea a lui Váradi MNER (ligatura (M+N), încît este foarte greu de presupus ce cuvînt a putut fi în inscripţie. Se exclude M*i*NER/VAE, cum s-ar deduce din copia lui Váradi. Dar, în acest al doilea cuvînt din r. 6 sigure par să fi fost numai ultimele litere EP sau ER, aşa cum reiese din ambele copii şi atunci se poate presupune *[signif]er(i)* (?), cu ligaturi care au putut duce la confuzia lecturilor. În cazul că admitem că în r. 6 ar fi fost dedicanţii, atunci ei puteau fi *[vex]il(larii) [et signif]er(i)* (?) sau *[imaginif]er(i)* (?), dar tot atît de bine, cît şi de nesigur, se poate la fel presupune *[e]qui[tes et] ped(ites) (?)*, după care, în rîndurile următoare, se înşirau unităţile auxiliare din care făceau parte.

Rîndului 7, de asemenea, este greu de a i se bănui conţinutul. Aici este preferabilă copia lui Váradi, VAE (în ligatură), atrasă fiind de cuvîntul AL din acelaşi rînd. Deci, grafia r. 7 a putut fi AAE=*a(l)ae* (?), scrisă în ligatură, care ar explica confuzia lui Váradi. Cuvîntul următor BAS, în ambele copii ar putea fi numele unei *alae* (?), în cazul nostru *Ba(tavorum)* (?) (poate că a existat ligatura A+T), iar litera S a putut fi semnul ∞ pentru *milliaria* (?). Dar, deşi această incer-

---

trupe în timpul domniei lui Septimiu Sever, Caracalla şi Geta, adică între anii 209—211"; C. Daicoviciu, *An, Com. Mon. ist., Tr.*, 1930—1931, p. 23, 33—34, „o inscripţie, de pe vremea lui Sept. Sever, mutilată şi, de aceea, cu greu utilizabilă fără rezerve, pomeneşte vreo cinci din acestea, ca unele ce au fost, pare-se în acelaşi timp, la Micia (CIL, III, 1343) [ala Campagonum, coh. I Vindelicorum, coh. II Fl. Commagenorum, coh. I Alpinorum şi un num(erus) m(ihtum) Ti(biscensium ?)]. Dar şi acestea, probabil nu cu tot efectivul lor, ci, mă gîndesc la posibilitatea împărţirii acestor trupe auxiliare, din acest punct central, în «stationes» şi castele învecinate"; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 193, pe la sfîrşitul sec. II, garnizoana de la Micia „se compunea dintr-o ala, trei cohorte şi un numerus (CIL, III, 1343)"; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakién von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 82—83, concentrarea acestor trupe este pusă în legătură cu o stare de alarmă în partea de vest a Daciei; J. Szilágyi, *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek — Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (Dissert. Pannonicae, II, 21), Budapesta, 1946, p. 8—9, crede că toate aceste trupe din CIL, III, 1343, făceau parte din garnizoana castrului de la Micia pe la începutul sec. III.

[4] R. Cagnat, *DA*, V, p. 776.

Torma

a.

I · O · M
PRO · /AV//
D · D · N · N
////· E · ANTON
//////
/ VIL · ///ÆP
//O · BAS A · CM
SVB · CVR · IVL
TERETN · PREF
E^c · SS · COH · I · VIND

b.

COH · TI · FL · COM
M · COH · T AP//
N · M · TIT////
/ERM//////
//ISTR///////
//S/////////
/MO///I//
///VS · COHI//
/////G////

Váradi

a.

TON
. . . .
. . . MNER
VÆ BAS A CM
SVB · CVR · IVL
ERIN · PREF
COSS · COH · VIND

b.

COH ITFL · COM
M · COH API
N · M · THR . . .
ERM
. . ISTR . . .

Fig. 1

care nu este decît rezultatul unei presupuneri, îndeajuns de forțată, în împrejurarea de față nu vedem însă o dezlegare mai izbutită. În continuare avem AL (ligatură) și CM la Torma, dar CAM (A+M) la Váradi, deci *al(a) Cam(pagonum)*.

R. 8—10, SVB. CVR. IVL / TERETN PREF / Ec. SS la Torma și SVB. CVR. IVL / ERIN. PREF / CoSS la Váradi, prezintă aceleași dificultăți. Atît TERETN (ligatura R+E) cît și ERIN credem că sînt greșite, deși Mommsen a reconstituit Teret[i]an[i], deoarece în inscripție ar fi A+N. Varianta Torma PREF / Ec. SS, Mommsen a citit-o *pref(ecti) eq(uitum?) s(upra?) s(criptorum?)*. Varianta CoSS pare să contribuie totuși cu ceva la clarificarea textului, în sensul că CoH (scris probabil cu ligatura O+H și cu O mai mic, cum se vede peste tot în restul inscripției) ar fi devenit CoS la Váradi și deci am avea aici CoH S (?). Unitatea următoare, *coh(ors) I Vind(elicorum)*, este transmisă în două variante, forma corectă fiind în copia lui Torma.

Col. b r. 1—2, cu neînsemnate variante, concordă în cele două copii. Relevăm aici lectura ALPI a lui Váradi, ca fiind mai completă și deci întregirea : *coh(ors) II Fl(avia) Com- / m(agenorum) coh(ors) I Alpi[n(orum)]*. R. 3, N. M. TIT la Torma și N. M. THR la Váradi, introduce lista unităților auxiliare *numeri* și, după cît a observat Mommsen din ectypum, lectura trebuie corectată în N. M. TII ---, de unde mai tîrziu s-a dedus N. M. TIB și deci, ținînd seama de spațiu, *n(umerus) M(aurorum) Tib[isc(ensium)]*[5], după care trebuia să urmeze din nou N, inițiala unui alt *numerus*. R. 4, —ERM la Torma, dar CERM la Váradi, legat de r. 3, se întregește fără dificultate prin *n(umerus) Germ[an(icianorum)]*, unitate cunoscută în Dacia[6]. R. 5. --ISTR (astfel în ambele copii), în mod neîndoielnic, face parte tot din numele unei unități auxiliare. Ne putem gîndi la *cohors III campestris*[7], lectură respinsă de Mommsen, care atrage atenția că literele ISTR sînt sigure în inscripție[8]. Însă cazuri unde litera E este înlocuită cu I se mai întîlnesc în provinciile dunărene[9], așa încît, nu vedem nici o dificultate pentru a reveni la lectura *camp*ISTR. Dar, acest rînd, ținînd seama de cel anterior, se poate completa prin *[n(umerus) camp]istr[or(um)]*, unitate de asemenea, cunoscută, ca fiind prezentă în Dacia romană[10]. Nu putem încerca nimic sigur pentru r. 6. Literele MO din r. 7 nu credem că fac parte din *coh. I Montanorum*, căci această unitate nu se găsea în Dacia în momentul redactării inscripției[11]. Urmînd succesiunea de mai sus, ar fi putut figura și aici tot un *numerus*. În Dacia se cunoaște un *numerus Maurorum Optatianensium*, care este abreviat prin sigla NMO[12], ceea ce ar putea duce la presupunerea că inscripția ar fi înregistrat și acest *numerus*. Dar, numai aceste două litere, atît de izolate, nu ne dau certitudinea că fac parte din numele acestei unități[13]. În același rînd, se mai vede litera sau cifra I, probabil de la o *cohors*, al cărei nume continua în rîndul următor. La fel de greu este de presupus ce ar putea ascunde în r. 8

---

5 Christescu, *op. cit.*, p. 198; T. Rowell, *RE*, XVII, 2546—2547; Wagner, *op. cit.*, p. 209—210, ar fi *Mauretanorum* în loc de *Maurorum*; cf. C. Daicoviciu, *Sargetia*, II, 1941, p. 120.

6 Christescu, *op. cit.*, p. 196; Wagner, *op. cit.*, p. 206.

7 Christescu, *op. cit.*. p. 184; Wagner, *op. cit.*, p. 116, unitatea se găsea în Dacia în anul 110; cf. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau* (Dissert. Bernenses, I, 3), Berna, 1951, p. 82—83.

8 Mommsen, CIL, III, p. 221.

9 H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, p. 60—63.

10 Christescu, *op. cit.*, p. 196; Rowell, *op. cit.*, 2544; Wagner, *op. cit.*, p. 205; cf. Kraft, *ibidem*.

11 G. Forni, *Athenaeum*, N. S. XXXVI, 1958, p. 193, nota 102.

12 Christescu, *op. cit.*, p. 198; Rowell, *op. cit.*, 2547; Wagner, *op. cit.*, p. 209.

13 În ectypum lui Torma nu se vede semnul punctuației între M și O, cum este cazul în r. 3 pentru N. M. TIT (vezi fig. 1).

literele VS. Să fie o *coh.----Augus(ta)?* Dar aici, în loc de VS, Mommsen a văzut VE în ectypum lui Torma [14] și în cazul acesta în inscripție ar fi putut fi VE*t* (probabil cu ligatura E+T), deci o *coh(ors) I-- / ---ve[t(erana)]* (?). Urma apoi din nou o COH I--, iar în ultimul rînd un singur G, despre care nu putem afirma dacă face parte sau nu din numele cohortei care începe în rîndul penultim.

Încheind această analiză, propunem următoarea întregire: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) / pro [s]alu[te] / d(ominorum) n(ostrorum) / [Severi] et Anton[in(i)] /* [5] *[et Getae Caes(aris)] / -------- / a[l]ae Ba[t(avorum] (milliariae) (?), al(ae) Cam(pagonum) / sub cur(a) Iul(ii) / TERETN pr(a)ef(ecti), /* [10] *coh(ortis) S (?), coh(ortis) I Vind(elicorum), // coh(ortis) II Fl(aviae) Com / m(agenorum), coh(ortis) I Alpi[n(orum)], / n(umeri) M(aurorum) Tib[isc(ensium), n(umeri)] / Germ[an(iciano-rum), n(umeri) ca /* [5] *mp]istr(orum) ------ / --S------- / -MO---I-- / ---VS, coh(ortis) I-- / -----G----.*

Altarul deci a fost pus de soldații (poate *equites et pedites)* ori gradații *(vexillarii et signiferi)* a mai multor unități auxiliare ale Daciei, dedicația făcîndu-se *sub cura* unui *praefectus alae I (Hispanorum) Campagonum*, ceea ce nu înseamnă că această armată, formată de unitățile din inscripție, se află sub comanda acestui *praefectus* [15]. Important este faptul că la Micia, în momentul ridicării altarului, se găseau următoarele unități:

1-*ala I Bat(avorum) (milliaria)?*
2-*ala I (Hispanorum) Cam(pagonum),*
3-*coh(ors) S ?,*
4-*coh(ors) I Vind(elicorum) (milliaria),*
5-*coh(ors) II Fl(avia) Comm(agenorum),*
6-*coh(ors) I Alpin(orum),*
7-*n(umerus) M(aurorum) Tibisc(ensium),*
8-*n(umerus) German(icianorum),*
9-*n(umerus) campistror(um),*
10-*coh(ors) I ----G----*

In total, două *alae*, cinci *cohortes* și trei *numeri*. S-ar putea ca în col. b r. 4—7 să fi fost trei *numeri*, dintre care unul a putut să fie *numerus Maurorum Miciensium* atestat la Micia în vremea lui Septimiu Sever [16], iar în r. 7—9 încă o cohortă. În felul acesta, numărul auxiliilor din inscripție s-ar fi putut ridica la maximum 14 unități. Din acest mare număr de unități auxiliare aflate la Micia, în momentul ridicării monumentului, numai *ala I (Hispanorum) Campagonum* și *cohors II Flavia Commagenorum (equitata sagittariorum)* făceau parte din garnizoana acestui castru [17], la care mai adăugăm și un *numerus Maurorum Miciensium*, al cărui nume îl bănuim că a fost scris în rîndurile devenite ilizibile.

Celelalte unități din inscripție, în mod sigur, nu au făcut parte niciodată din garnizoana Miciei. Astfel, în cazul că în col. a r. 7 a fost *ala I Batavorum*, această

---

[14] Mommsen, *ibidem*.

[15] Din inscripție am putea înțelege că *Iul.* TERETN era *praefectus alae I (Hispanorum) Campagonum* și dintre comandanți numai el este amintit, ca fiind mai mare în grad decît ceilalți *praefecti* ai cohortelor sau *praepositi* ai numerilor, din care cauză *sub cura* acestuia se dedică monumentul. Totuși nu s-ar exclude ca *Iul.* TERETN, să fi avut comanda temporară și provizorie a acestor auxilii, căci el era *praefectus* al unei ale ce stătea la Micia și deci unitatea se găsea aici cu efectivul complet.

[16] Christescu, *op. cit.*, p. 198; Rowell, *op. cit.*, 2547; Wagner, *op. cit.*, p. 208—209; Daicoviciu, *ibidem*.

[17] Christescu, *op. cit.*, p. 179, 185; Wagner, *op. cit.*, p. 49—50, 124—126.

unitate auxiliară de cavalerie își avea garnizoana la Războieni, la sud de *Potaissa* [18]. *Cohors I Vindelicorum* este de căutat, fie la *Tibiscum*, fie în altă parte [19], dar în nici un caz nu pare să fi staționat un timp prea îndelungat la Micia. Despre *cohors I Alpinorum* știm că stătea pe limesul răsăritean al Daciei, documentată epigrafic în castrele de la Înlăceni, Sărățeni și Călugăreni [20]. Celelalte unități de *numeri*, cum a fost *numerus Maurorum Tibiscensium*, după cum îl arată numele, stătea la *Tibiscum* [21], iar *numerus Germanicianorum* în castrul de la Orăștioara de Sus [22]. Nu avem încă nici o știre despre garnizoana acelui *numerus campistrorum* [23], dar sigur că nu făcea parte din garnizoana Miciei.

In eventualitatea că în col. a r. 10 a fost COH S, atunci s-ar putea ca aici să fie vorba despre *coh(ors) (I) s(agittariorum milliaria)* (?), cunoscută în sec. III numai la *Drobeta* [24].

Ar fi posibil ca tot în această vreme să se găsească la Micia și *ala I Bosporanorum*, cunoscută aici din două inscripții [25], a cărei castru permanent a fost însă la Cristești [26], în centrul Daciei.

Ceea ce devine însă foarte semnificativ, este că în inscripția CIL, III, 1343, nu vedem nici o unitate auxiliară de pe limesul vestic (cu excepția alei și cohortei care staționau la Micia) sau nord-vestic al Daciei. Cu alte cuvinte, lipsesc din lista inscripției unitățile Daciei Porolissensis. Mai observăm lipsa auxiliilor din Oltenia (dacă facem abstracție de *coh. I sagitt mill.* de la Drobeta, a cărei prezență în inscripție nu este de loc asigurată), precum și a celor din Banat, cu excepția acelui *n. Maur. Tibisc.* Putem deci afirma, de pe acum, că în lista inscripției figurau auxiliile Daciei Apulensis.

Ne întrebăm acum, care a putut să fie cauza acestei concentrări de trupe auxiliare, de pe limesul răsăritean și din interiorul provinciei, tocmai la Micia? Chiar dacă am admite că în inscripție se menționează o *vexillatio*, formată în scopul unor lucrări de caracter defensiv pe limesul de vest al Daciei, nu vedem totuși rostul unei concentrări atît de masive pentru efectuarea unor asemenea lucrări. Nici nu se poate constata azi ce s-ar fi putut construi la Micia, sau în împrejurimi, încît să fi cerut ajutorul unui număr atît de mare de oameni.

Cel de al doilea document, relativ la situația limesului apusean al Daciei în timpul lui Septimiu Sever, este inscripția CIL, III, 1393, aflată în apropiere de *Germisara* (Cigmău), localitate situată, ca și Micia, tot pe cursul mijlociu al Mureșului și nu departe de aceasta. Th. Mommsen publică inscripția, pe care el nu o văzuse, după copiile lui J. F. Neigebaur, A. Fodor, M. J. Ackner — J. Müller și C. Torma, toate cu unele însemnate deosebiri. După Mommsen, care urmează pe Torma, textul ar fi următorul: *Fortuna[e] / pro salute / (trium) Aug(ustorum) n(ostrorum) /*

---

[18] Christescu, *op. cit.*, p. 178; Wagner, *op. cit.*, p. 16—17.

[19] Christescu, *op. cit.*, p. 191; Wagner, *op. cit.*, p. 196—199; D. Protase, *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 58, în prima jumătate a sec. III probabil în partea orientală a Daciei superioare.

[20] Christescu, *op. cit.*, p. 182—183; Wagner, *op. cit.*, p. 82—83; Protase, *Acta Musei Napocensis*, II, 1965, p. 212—214.

[21] Christescu, *op. cit.*, p. 198; Rowell, *op. cit.*, 2546—2547; Wagner, *op. cit.*, p. 209—210.

[22] C. Daicoviciu, N. Gostar, H. Daicoviciu, *Materiale și cercetări arheologice*, VI, 1959, p. 350—353; C. Daicoviciu, *Atti del III Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Roma, 1959, p. 196.

[23] Christescu, *op. cit.*, p. 196; Rowell, *op. cit.*, 2544; Wagner, *op. cit.*, p. 206.

[24] Christescu, *op. cit.*, p. 190; D. Tudor, *Oltenia Romană* [2], București, 1958, p. 274.

[25] CIL, III, 1344; Daicoviciu, *An. Com. Mon. ist., Tr.*, 1930—1931, p. 38.

[26] Christescu, *op. cit.*, p. 178; Wagner, *op. cit.*, p. 17—20.

L. Octavius I[u] / [5] lianus co(n)s(ularis) II [I] / Dac(iarum) fieri [iu]ssit, / instante [Ae] l(io ?) Ge / m(ino ?) Ant(onio) [p]rae[f(ecto) à] lae / Astu[r(um)]......b. Inscripția se află în Muzeul regional din Deva și păstrează un text mult mai șters decît în veacul trecut cînd au copiat-o epigrafiștii menționați mai sus. Dacă primele cinci rînduri nu prezintă dificultăți, rîndurile următoare sînt neisgure și — chiar cu ajutorul copiilor, — cu greu s-ar mai putea reconstitui textul, pe care l-am crede, autentic.

Reproducem mai jos inscripția, așa cum se prezintă acum, după copia și fotografia noastră (fig. 2).

FORTVNA—
PRO SALVTE
AVGG— NN—
L OCTAVIVS I—
LIAN—— COS II—
DAC ——— VSS
INS————LCE
MN————AE
ASTV————B

Fig. 2

Suprafața scrisă a altarului a suferit o perforație, destul de adîncă, înainte de a se scrie textul și atunci în locul perforat s-a introdus o altă piatră din rocă de slabă consistență, din care cauză, curînd literele s-au șters. Astfel, în r. 6, după DAC, la Fodor apare ---O, la Neigebaur nimic, la Ackner-Müller ET-VSS-, la Torma FIERI I/SSIT, de unde Mommsen a dedus *fieri iussit*; în starea actuală a inscripției, după DAC nu se mai vede nimic și numai la sfîrșitul rîndului reapar destul de clar literele VSS. În r. 7, la Fodor ----AE, la Neigebaur NS---LC-, la Ackner — Müller INS-LGI, la Torma INSTANTE.LGE, cum a admis și Mommsen; acum, din acest rînd, se mai observă literele INS------LCE. În r. 8, la Fodor nimic, la Neigebaur V-C-----E-, la Ackner-Müller IVALN-ALAE, la Torma MANT *p*RAE*f* *a*LAE, admisă de Mommsen; acum se mai vede MN-------AE. În ultimul rînd, la Fodor nimic, la Neigebaur AS---B, la Ackner-Müller ASTVR-B, la Torma ASTV-- ------B și tot atît se mai vede și acum. După cum observăm, puțină siguranță pre-

zintă, pentru unele rînduri, întregirea textului din partea lui Mommsen, care s-a folosit peste tot de copia lui Torma. Singurul rînd dintre cele aduse în discuție, care nu lasă îndoială asupra lecturii, este r. 9, ASTV; deci, din r. 8—9 poate fi citit *al*AE / ASTV*r(um)*.

Ne oprim deocamdată la constatarea că din inscripție reiese prezența la Germisara al unui *praefectus alae Asturum*. Această *ala*, ca și în cazul unităților de la Micia, nu-și avea garnizoana la Germisara. Acum, *ala Asturum* se găsea fie la Hoghiz, fie undeva pe limesul răsăritean al Daciei [27]. Altarul, fiind dedicat divinității Fortuna tocmai la Germisara [28], din ordinul guvernatorului *(fieri iussit* — în cazul că restituirea lui Mommsen rămîne cea valabilă) și fiind de față un *praefectus alae Asturum*, pentru sănătatea lui Septimiu Sever și a celor doi fii, pare să prezinte o legătură cît se poate de evidentă cu inscripția CIL, III, 1343, de la Micia. Nu pare probabil ca ridicarea celor două altare să se fi făcut cu ocazia vizitei lui Septimiu Sever, din anul 202, în provinciile dunărene, mai ales că în itinerariul său nu figura provincia Dacia.

Izvoarele nu fac nici o aluzie la vreun eveniment de ordin extern care să fi dus la un conflict și în care să fi fost angajată armata Daciei. Este tot atît de greu să admitem eventualitatea că în timpul războaielor duse împotriva uzurpatorilor, o parte din armata Daciei nefiind în provincie, barbarii să-i fi atacat frontierele, mai cu seamă că ambele inscripții datează dintr-o vreme cînd aceste războaie se terminaseră.

Ecoul unui eveniment de ordin extern, care să fi luat proporția unui adevărat conflict pe limesul de vest al Daciei, nu-l vedem consemnat de nici un izvor literar. Dio Cassius vorbește într-un pasaj, cu caracter anecdotic, despre o mare mișcare a «sciților» [29], dar este greu de presupus ca prin acești sciți să se fi înțeles neamurile de la apus de limesul dacic. Al doilea izvor, ce ar putea face aici obiectul unei discuții, este informația din cronica lui Hieronymus, care, pentru anul *ab Abr. 2213*, care cade în timpul domniei lui Septimiu Sever, notează *Iudaicum et Samariticum bellum motum* [30]. Același eveniment este înregistrat de Orosius [31] și Michael Syrus [32] și apoi de cronicile iudeo-arabe din sec. XIII [33], toate pornind însă

[27] Christescu, *ibidem*; Wagner, *op. cit.*, p. 10; Gostar, *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 179.

[28] Nu credem că prezența lui L. Octavius Iulianus, guvernatorul Daciei, la Germisara s-ar putea pune în legătură cu vizita acestuia la stațiunea termală de la Geoagiu-Băi, căci inscripția a fost găsită cu totul în altă parte, spre nord-est de localitatea Geoagiu, pe dealul Pedeapsa, după cum informează J. F. Neigebaur (Téglás, *op. cit.*, p. 122). Nu avem informații ce a putut fi pe dealul Pedeapsa, unde s-a găsit altarul.

[29] Dio Cass., 75, 3, 1, ed. Boissevain, p. 340.

[30] R. Helm, *Eusebius Werke siebenter Band. Die Chronik des Hieronymus — Hieronymi Chronicon*, Berlin, 1956, p. 211; de aici informația a fost preluată de Prosper Tiro *(Monumenta Germ. histor., Auct. Ant. 9 Chronica*, I, 434, Berlin, 1877), *Severo IIII et Antonino bellum Iudaicum et Samariticum* și de Marianus Scotus, *Chronicon*, III, 207 (ed. Pertz Hannov, *Monumenta Germ. histor.*, VII, Berlin, 1844).

[31] Oros., 7, 17, 3, *Iudaeos et Samaritas rebellare conantes ferro cohercuit*.

[32] Michael Syrus, *Chronicon*, VI, 7 (ed. Chabot, I, p. 187), „en la première année de son règne, il y eut une guerre violente contre les Juifs et les Samaritains".

[33] Bar Hebraeus (Abul-Faradj), *Chron. syriac.* (ed. Bruns-Kisch, p. 60), „anno eius primo bellum gravissimum exortum est inter Iudaeos et Samaritanos", din eroare vorbește de un război între iudei și samariteni; cronica lui Mahbub, în *Patrologia Orientalis*, VII, 4, 67 (ed. R. Graffin și F. Nau, Paris, 1903), în anul al XIII-lea a lui Severus „des difficultés éclatèrent entre les Juifs et le Samaritains; ils se firent la guerre, et un grand nombre en fut tués des deux côtés" (J. Juster, *Les Juifs dans*

de la notița lui Hieronymus. S-a constatat însă că un *Iudaicum bellum* în timpul lui Septimiu Sever nu a avut loc, în realitate, fiind vorba de un fals strecurat în *vita Severi*, 16, 7 din Historia Augusta[34], de unde a fost preluat de Hieronymus[35]. În ce privește însă cuvîntul *samariticum*, el apare în manuscrisele cronicei lui Hieronymus în mai multe variante. Astfel, în codex Oxoniensis Bodleianus (datează din sec. V) este *sarmaticum*, în codex Lucensis (sec. VIII), *samaraticum*, iar în codex Bernensis 219 (sec. VIII) *samariticum*[36]. Să fie oare grafia autentică cea din codex Oxoniensis Bodleianus, care la rîndul lui este unul din cele mai vechi codice al textului cronicei lui Hieronymus? Dar chiar dacă ar sta lucrurile astfel, numai cu o asemenea emendare de lectură, lipsită de probe mai concrete (celelalte codice cunosc numai *samariticum*), cu greu s-ar face dovada unui *Sarmaticum bellum* pe timpul lui Septimiu Sever[37].

Cîteva tezaure de monede aflate în Transilvania și Banat, deși numărul lor nu este mare, ar putea totuși fi puse în legătură cu același eveniment. În 1904, în

l'Empire Romain. Leur condition juridique, économique et sociale, II, Paris, 1914, p. 195—196; J. Hasebroek, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*, Heidelberg, 1921, p. 70).

[34] SHA, *vita Severi*, 16, 7, *filio sane concessit, ut triumpharet; cui senatus Iudaicum triumphum decreverat, id circo quod et in Syria res bene gestae fuerant a Severo.*

[35] Hasebroek, *op. cit.*, p. 71, „aber in Wahrheit ist Sev. 16, 7 nur ein Phantasienprodukt des überarbeitenden Fälschers. Der «Iudaicus triumphus» ist Titus Triumph. Von ihn weiss der Fälscher aus Sueton Tit. 6 triumphavit cum patre, und Eutrop. 7, 20, hic cum filio Tito Hierosolymis triumphavit (vgl. Dio, 66, 7, 2)". După Th. Reinach, *Textes d'auteurs grecs et romains relatifs au judaisme, réunis, traduits et annotés*, Paris, 1895, p. 345, nota 1 și după H. Graetz, *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*², IV, Berlin 1906, p. 226, triumful iudaic se referă la represiunea briganzilor — ληστής, de sub conducerea unui oarecare *Claudius* (Dio Cass., 75, 2, 4), dar Juster, *op. cit.*, p. 196, admite că este vorba despre o revoltă comună a iudeilor și a samaritenilor. Totuși într-un papyrus, publicat în colecția *Pap. Oxyrh.*, IV, 705, 31 sqq, din anul 202 ni se spune că la *Oxyrhynchus* în acest an se sărbătorea victoria împotriva iudeilor; documentul mai vorbește despre o συμμαχία, pe care oxyrhynchiții au furnizat-o romanilor κατὰ τὸν Εἰουδαίους πόλεμον. Un *Iudaicum bellum* în anul 202 a fost totuși pus la îndoială. Astfel după P. Meyer, *Klio*, 7, 1907, p. 132 sqq. și W. Thiele, *De Severo Alexandro*, Leipzig, 1909, p. 77, sărbătoarea victoriei din papyrus s-ar referi la o represiune împotriva iudeilor din Egipt; după U. Wilcken, *Archiv für Papyrusforschung*, IV, 379, 2, și *Zum Alexandrinischen Antisemitismus*, Leipzig, 1909, p. 13, ca și E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*⁴, III, Leipzig, 1909, p. 48—49, ar fi o aluzie la războaiele lui Traian; mai apoi L. Mitteis-U. Wilcken, *Gründzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, I, Leipzig, 1912, p. 65, papyrusul s-ar referi la războaiele lui Hadrian (cf. Juster, *ibidem* și Hasebroek, *op. cit.*, p. 70—72). Relativ la politica și atitudinea binevoitoare a lui Septimiu Sever față de iudei a se vedea cele remarcate de Hasebroek, *op. cit.*, p. 71 și M. Fluss, *RE*, II, A, 1998—1999.

[36] Helm, *ibidem*.

[37] Dacă pentru *Iudaicum bellum* din cronica lui Hieronymus și *Iudaicum triumphum* din vita Severi s-a găsit o explicație, în schimb nu s-a putut limpezi *Samariticum bellum* din aceeași cronică ca și din cele de mai tîrziu. În felul cum apare informația lui Hieronymus se poate deduce că cronicarul a avut în vedere un singur război, împotriva iudeilor și a samaritenilor și, în ce privește aceștia din urmă, el s-a referit tot la o populație din Palestina și nici decum la sarmați. Pentru situația Samariei în vremea lui Septimiu Sever a se vedea din nou referințele și analizele lui Hasebroek, *op. cit.*, p. 72.

împrejurimile orașului Timișoara, s-a aflat un tezaur cu monede de la Vitellius pînă la Pertinax. La Băița, în regiunea minelor de aur din vecinătatea Miciei, s-a descoperit un tezaur cu monede de la Traian pînă la Septimiu Sever. De la Alecuș (raion Tîrnăveni), se cunoaște un tezaur cu monede de la Vespasian pînă la Septimiu Sever. Nu de mult s-a descoperit la Lujerdiu (raion Gherla) un tezaur de monede care începe cu Traian și sfîrșește tot cu Septimiu Sever [38]. Două tezaure, cel de lîngă Timișoara și cel de la Băița, îngropate în apropierea limesului de vest al Daciei, ar fi o dovadă că pericolul venea din această parte. Dar, numărul destul de redus de asemenea tezaure, în special în vestul Daciei, nu ne îndreptățește încă să presupunem că ele au fost îngropate cu ocazia unui eveniment datorit pericolului ce ar fi venit din afara Daciei.

Din inscripțiile Daciei, din vremea lui Septimiu Sever, nu se poate deduce nimic precis despre un conflict la frontierele provinciei. Menționăm însă că la Micia, în anul 204, a fost refăcut templul zeilor mauri [39] și tot aici a fost aflat altarul dedicat lui *Hercules invictus*, pentru sănătatea lui Septimiu Sever și a celor doi fii (anii 199—209) [40]. Că Micia, ca așezare civilă *(pagus)*, a avut de suferit de pe urma atacurilor venite din afara Daciei, s-ar putea dovedi prin două fragmente ale unei inscripții funerare, din care deslușim cuvintele *et in bellis corpo---* [41].

O stare de alarmă pe limesul dunărean, după cum se presupune, ar fi fost înregistrată de documentele epigrafice din cele două provincii pannonice, ceea ce ar fi prilejuit vizita din anul 202 a împăratului Septimiu Sever [42]. Dacă s-ar dovedi acest lucru, atunci n-ar putea fi exclusă o amenințare și înspre Dacia din partea sarmaților iazygi, care, pînă în cele din urmă, să fi dus la un conflict cu caracter local. În felul acesta, putem explica concentrarea mai multor unități auxiliare la Micia, tocmai în locul pe unde se putea pătrunde mai ușor în provincia Dacia. Desigur însă că întreaga noastră argumentare suferă mult din cauza condițiilor cu totul nesatisfăcătoare de conservare a celor două documente epigrafice, discutate mai sus. În cazul că altarul de la Micia a fost dedicat de soldații (gradații sau ofiterii) alelor, cohortelor și numerilor din inscripție, atunci unitățile se găseau la Micia cu partea cea mai mare a efectivului, care atingeau proporția unei armate de maximum 7 000—8 000 de oameni. Dar, foarte probabil, efectivul nu s-a ridicat la o asemenea cifră.

Singura concluzie ce se desprinde din cele discutate mai sus este că numărul de 10 pînă la 14 unități auxiliare concentrate la Micia, pledează pentru situația unei stări de război în vestul Daciei. De asemenea, numele guvernatorului C. Octavius Iulianus în inscripția de la Germisara ne face să bănuim că frontiera dacică era într-adevăr amenințată în acest sector.

Cu toate rezervele, pe de o parte, dar și cu argumente, pe de altă parte, se poate deci susține un conflict cu caracter local pe limesul apusean al Daciei. Inscripția CIL, III, 1343, arată că acest conflict a putut avea loc între anii 198—208 [43]. Atacul barbarilor pe limesul pannonic ar fi avut loc între anii 196—201 [44]. Tezaurul de lîngă Timișoara se încheie cu o monedă din anul 193, iar cel de la Lujerdiu cu o monedă din 194. Starea accentuată de uzură a ultimei monede dovedește că tezau-

---

[38] E. Chirilă, *Studii și cercet. de numism.*, III, 1960, p. 405—431.

[39] C. Daicoviciu, *Sargetia*, II, 1941, p. 117—125.

[40] CIL, III, 1340.

[41] CIL, III, 1391.

[42] J. Fitz, *Acta Arch.*, XI, 1959, p. 253 sqq.

[43] În CIL, III, 1343, numai Septimiu Sever și Caracalla sînt *domini nostri*, adică *Augusti*, iar Geta este numai *Caesar*. Septimiu Sever și Caracalla sînt *imperatores* și *Augusti* între anii 198—208, cînd Geta era numai *Caesar*.

[44] Fitz, *op. cit.*, p. 255.

rul de la Lujerdiu a fost îngropat la cîțiva ani mai tîrziu [45]. Mișcarea «sciților» amintită de Dio Cassius ar fi avut loc la anul 196 [46]. O dată mai precisă s-ar putea deduce din inscripția CIL, III, 1393, de la Germisara, care se datează între anii 200—201, cînd L. Octavius Iulianus a stat la cîrma provinciei [47], ceea ce ne obligă să admitem că evenimentul a avut loc în unul din acești doi ani. Poate datorită unor asemenea evenimente se explică și graba lui Septimiu Sever de a reveni din Orient, cînd este prezent la *Sirmium* în ziua de 18 martie 202 [48].

Pe drumul de pe valea Mureșului, pe unde se intra în Dacia venind dinspre Cîmpia Tisei, acolo au fost deci concentrate unitățile auxiliare de cavalerie: *ala I Asturum, ala I Batavorum (milliaria) (?), ala I Bosporanum, ala I Hispanorum Campagonum*; unitățile auxiliare de infanterie: *coh. I Alpinorum, coh. II Fl. Commagenorum, coh. I Vindelicorum (milliaria)* și altele, precum și *n. campistrorum, n. Germanicianorum, n. Maurorum Tibiscensium.* Deși nu figurează în cele două texte epigrafice, nu au putut lipsi de la această acțiune: *numerus Maurorum Miciensium* (stătea tocmai la Micia), *numerus peditum singularium Britannicorum* (stătea la Germisara), propabil și *numerus Maurorum* HISP (undeva prin Munții Apuseni). Comanda acestor trupe, care, după cum afirmam, formau armata Daciei Apulensis, o avea *L. Octavius Iulianus consularis III Daciarum*, căruia îi va fi revenit și conducerea operațiilor.

Neliniștea și frămîntarea care ar fi cuprins populațiile din vecinătatea Daciei și provinciilor pannonice în anii domniei lui Septimiu Sever, după unii istorici maghiari, ar fi fost cauzată de pătrunderile înspre aceste regiuni a neamurilor gotice. Această explicație este în general admisă, deși înaintarea spre sud a goților în această vreme se făcea cu totul în altă direcție. Mai curînd ar fi să presupunem deplasările neamurilor gepide în direcția frontierei de nord și de vest a Daciei, cu care romanii au putut ajunge în contact încă în anii domniei lui Commodus. Astfel în cronica lui Malalas (dacă se exclude posibilitatea unui anacronism din partea cronicarului bizantin) se amintește că în anul 184 Clodius Albinus, pe atunci guvernatorul Daciei sau comandantul unei legiuni din Dacia, a luptat împotriva gepizilor [49].

---

[45] Chirilă, *op. cit.*, p. 430.

[46] După cronologia stabilită de U. Ph. Boissevain, *Cassii Dionis Cocceiani historiarum Romanarum quae supersunt*, III, Berlin, 1901, p. 340. Deși poate că n-ar mai fi cazul să revenim, mai adăogăm aici că *Iudaicum et Samariticum bellum*, după cronica lui Hieronymus, a avut loc la 197 (Helm, *op. cit.*, p. 211); la Orosius, 7, 17, 3, *Iudaeos et Samaritas rebellare* după victoria repurtată asupra lui Niger și înaintea războiului cu parții; la Prosper Tiro *bellum Iudaicum et Samariticum* este precizat *Severo IIII et Antonino*, adică în anul 202; la Michael Syrus și la Bar Hebraeus războiul a avut loc în primul an al domniei lui Septimiu Sever, adică în anul 193; în cronica lui Mahbub în anul al 13-lea a domniei, adică în anul 205; în vita Severi, 16, 7, *Iudaicum triumphum* este înainte de fraza *data virili toga filio maiori secum eum consulem designavit*, care a avut loc în anul 202 (E. Hohl, *Scriptores historiae Augustae*, I, Leipzig-Teubner, 1927, p. 149).

[47] Guvernarea lui L. Octavius Iulianus a fost dedusă din inscripția CIL, III, 1308, din anul 201, după care A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien* (Dissert. Pannonicae, I, 20), Budapesta, 1944, p. 58—59, propune anii 200—201. În inscripția CIL, III, 1395, de la Germisara, deși apare AVGG[G] NN[N], totuși Geta nu este decît *Caesar* și deci guvernarea lui L. Octavius Iulianus în nici un caz nu putea dura pînă în anii 209—211, cînd Geta devine și el *Augustus*.

[48] Codex Iustinianus, II. 32, 1; Hasebroek, *op. cit.*, p. 127; Fitz, *op. cit.*, p. 239.

[49] Malalas, *Chron.*, XII, ed. Dindorf, p. 291; cf. C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, p. 19; D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568 u.Z.)*, Budapesta, 1961, p. 10. Dio Cass., 72, 8, 1, Clodius Albinus și Pescenius Niger luptă împotriva barbarilor de dincolo de frontierele Daciei; cf. Stein, *op. cit.*, p. 50—51.

RĂSCOALA DIN ANUL 1653 DIN MOLDOVA

DE

C. CIHODARU

Vechea noastră istoriografie a prezentat răsturnarea lui Vasile Lupu ca un război preventiv al vecinilor care se temeau de domnul din Moldova mai ales după alianța sa cu cazacii. Mulți au văzut în ea o inițiativă a principelui transilvănean Gheorghe Rákóczi al II-lea, care urmărea să-și asigure suzeranitatea asupra Moldovei. Alții au considerat-o ca rezultatul luptei întregului popor împotriva unui domn străin și urît, înconjurat de boieri greci. Îndeosebi această teză este susținută de I. Tanoviceanu. În studiul său *Răsturnarea lui Vasile Lupu*, singurul care s-a consacrat acestui eveniment pînă acum, autorul scoate în relief multe din laturile negative ale politicii interne și externe desfășurată de acest domn. Fără a folosi întregul material care privește evenimentul în cauză și fără a-i da interpretarea științifică, el nu poate să-l înteleagă și prezintă denaturat anumite aspecte ale luptei poporului moldovean de atunci.

Domnia lui Vasile Vodă era dar putredă — spune el — „fiindcă nu se întemeia pe țară adică pe boierii, negustorii și țăranii moldoveni, ci pe un pumn de străini, venetici ca și dînsul, care la vreme de primejdie nu-i puteau folosi la nimic" [1]. Răsturnarea se datora deci — după dînsul — luptei dusă de țara întreagă împotriva elementului levantin.

Numai în Tratatul de *Istoria României* se arată că țăranii s-au folosit acum de răzmerița boierimii și s-au răsculat. S-au subliniat tot acolo afirmațiile unui cronicar turc care a notat că poporul s-a răsculat atunci în Moldova împreună cu boierii și s-a *pus în evidență* o însemnare de pe un manuscris în care se arată că mișcarea a pornit din „Toată țara" [2]. Materialul acesta este însă prea redus pentru ca să-și poată face cineva idee de amploarea pe care a luat-o atunci lupta maselor populare din Moldova. Asupra acestui eveniment trebuie deci să se revină.

În cronica sa, Miron Costin înfățișează domnia lui Vasile Lupu ca o perioadă de mare înflorire a țării și de liniște deplină. „Fericită — spune el — domnia lui Vasile Vodă, în care de au fost cîndva această țară în tot binele și bivșug și plină de avuție, cu mare fericire și trăgănată pînă la 19 ani, în zilele acestei domnii au fost" [3]. După cronicar, Vasile Vodă a avut „fericite vremi de domnie, în pace din

---

[1] I. Tanoviceanu, *Răsturnarea lui Vasile Lupu, Studiu istoric*, în An. Acad. Rom., Mem. Sec. Ist., s. II, t. XXIV, p. 120.

[2] *Istoria României*, III, p. 120.

[3] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc. 1958, p. 108.

toate părţile, căci ţara nu era nici cu o datorie îngreuiată, fără nici o dodeială despre turci care aveau atunci începută svada cu perşii"[4]. Din această cauză aceste părţi „la mari paci şi linişte şi mare fericii era"[5].

Aprecierile lui Miron Costin corespund realităţii numai dacă le raportăm la clasa socială din care el însuşi face parte. „Bine" şi „belşug'" au existat atunci în Moldova numai pentru puţini oameni, marea majoritate a populaţiei fiind pusă la o extrem de aspră fiscalitate şi la necurmate abuzuri. Ca şi Matei Basarab în Ţara Românească, Vasile Lupu a introdus încă de la începutul domniei, în urma convocării sfatului de obşte, un nou sistem fiscal, în care impozitele plătite în bani deţineau întîietatea. Populaţia a fost împărţită cu această ocazie în unităţi fiscale mărunte, denumite „nume de bir". În cadrul lor, oamenii mai puţin avuţi erau puşi alături de unii mai înstăriţi în aşa fel ca încasarea dărilor să fie pe deplin asigurată. Acestea se plăteau cu zloţi, lei, galbeni, orţi sau în natură, pentru fiecare fel de monedă existînd o anumită categorie de agenţi încasatori[6].

Datorită acestui nou sistem fiscal şi a noilor biruri introduse, domnul putea să realizeze venituri anuale care se ridicau pînă la 400.000 de taleri. Prin astfel de metode Vasile a reuşit să adune spre sfîrşitul domniei un uriaş tezaur care ar fi cuprins după mărturia unor contemporani suma de peste 2 milioane de galbeni[7]. În afară de acest tezaur ţinut la Cetatea Neamţ şi apoi la Suceava, domnul mai depozitase mari sume de bani la bancherii din Constantinopol, Veneţia, Amsterdam şi Gdansk. Sume mari de bani se cheltuiau de curte cu intrigile ţesute la Constantinopol împotriva lui Matei Basarab, cu ocazia căsătoriei fiicelor voievodului, a construcţiilor pe care le-a lăsat, îndeosebi cu ridicarea palatului, precum şi pentru susţinerea şi înzestrarea a numeroase instituţii religioase din Orient printre care un loc de frunte ocupau patriarhia din Constantinopol şi cea din Alexandria. Se mai poate presupune că în 1634, Vasile a obţinut domnia numai în urma unei majorări a haraciului. Pentru a satisface cererile de bani ale Porţii şi pentru acoperirea acestei majorări a tributului, domnul a supus la dajde şi „şi pe vladici, boieri, mazili, popi şi călăraşi şi pre toată ţara"[8]. Această aspră fiscalitate lovea îndeosebi ţărănimea.

„Belşugul" pomenit de Miron Costin umplea numai casele boiereşti şi se realiza prin înăsprirea exploatării ţăranilor. La asuprire ţărănimea răspundea însă prin înăsprirea luptei de clasă. Numeroase documente din timpul acestei „fericite" domnii înregistrează fuga ţăranilor de pe domeniile boiereşti şi mănăstireşti[9]. Pentru a veni în ajutorul boierimii şi pentru a-şi spori veniturile, Vasile Lupu a dat mai multe aşezăminte privind urmărirea ţăranilor vecini, fugari de pe moşiile boierilor şi mănăstirilor. La 16 iulie 1634 fixa numai la cinci ani prescripţia pentru urmărirea şi readucerea fugarilor[10]. La 1644, puteau fi aduşi însă toţi ţăranii care fugiseră din timpul domniei lui Ieremia Movilă încoace[11]. Prescripţia era ridicată acum de la 5 pînă la 45—50 ani şi puteau fi readuşi deci toţi ţăranii capabili să muncească. Nu fugeau numai ţăranii ci şi călăraşii ruinaţi de greaua dajde călărăşească. Aşa s-a întîmplat cu călăraşii din tîrgul Fălciu, care au fugit în Imperiul Otoman[12]. Nemulţumită era de asemenea o mare parte din boierime şi orăşenii din cauza concurenţei pe care le-o făceau boierii şi neguştorii levantini. La începutul domniei, Vasile Lupu se înconjurase numai de boieri de ţară, din rîndurile sfet-

---

[4] *Ibidem*, p. 113.

[5] *Ibidem*, p. 108.

[6] Arh. St. Buc., Ep. Roman, IV-58 (11 ian. 1636).

[7] Raportul agentului Dell'Haye către dogele Veneţiei, în *Hurmuzachi*, V-2, p. 6 (1653 dec. 15).

[8] Arh. St. Buc., Ep. Roman, IV-58.

[9] Acad. R.S.R., VIII-7, VIII-211, XLIII-174, LXXXIV-160, CX-135, CLX-143, CCXXXIX-7, CCLXV-14, Arh. St. Buc., Bîrnova, VI-2. Sf. Sava Iaşi, XXXV-17, Doljeşti, VII-26.

[10] Arh. St. Buc., M-rea Pîngăraţi, III-124; Acad. R.S.R., CCLXV-14.

[11] Acad. R.S.R., CLX-143.

[12] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 270—271.

nicilor săi, avînd grijă să elimine pe logofătul Ionașcu Gheanghea și pe Ionașcu Cehan, partizani ai Movileștilor. A rezervat totuși pentru frații săi Gavril și Gheorghe funcțiile de hatman și de paharnic. Peste cîțiva ani au pătruns în sfat dintre greci, Iordache și Toma Cantacuzino și apoi Dumitrașcu Erali. Cu primii domnul se înrudea. Au mai intrat mai tîrziu Iorga Cantacuzino în calitate de postelnic și văr al domnului, avînd și însemnatul post de capuchehaie la Poartă, apoi Gheorghe Ghica mare vornic, Iane mare sulger, Ianache mare pitar, Grama stolnic, Iorga mare cămăraș și alții. Spre sfîrșitul domniei majoritatea dregătorilor de la curte erau greci. Ei se înrudeau totuși cu cele mai puternice familii boierești din țară, dispuneau de o cultură superioară și-și exploatau mai bine domeniile. Deși moșteniseră de la rudele lor, boierii moldoveni, o zestre de sate considerabilă, ei o înmulțiseră dispunînd de o mai mare putere economică. Îndeosebi, legăturile lor comerciale cu Imperiul Otoman le aduc mari venituri. Practicau cămătăria și prin ea ruinau pe mazili și pe curteni, cărora le cotropeau averile. Pe aceste căi reușise Toma Cantacuzino să realizeze o avere însumînd 60 de sate. Gheorghe Hatmanul dăduse ginerelui său Ursache 18 sate iar Iordache Cantacuzino a dat de zestre fiicei sale Catrina, mama cronicarului Neculce, 30 de sate. Mai avea încă cinci copii cărora le rezerva un număr de moșii corespunzător [13].

În privința favorizării rubedeniilor, Gheorghe Ștefan, adversarul lui Vasile Lupu a procedat la fel. Hatmanul Patrașco Moreanul îi era cumnat [14]; Vasile Ceaurul, tot hatman după moartea primului, îi era frate [15]; Ștefan Boul, mare vornic de țara de jos îi era cumnat [16]; Neculai Mogîldea, mare paharnic îi era unchi [17]; Stamate, marele stolnic se căsătorise cu o fată crescută de domn [18]; Grigore Rusul, spătar era finul său [19]. O intensificare a cercetărilor ar putea descoperi și alte legături. Contradicțiile din sînul boierimii nu erau prin urmare prea puternice. Un clan boieresc se pregătea să răstoarne pe altul și să-i ia locul.

Gheorghe Ștefan nu avea însă legături la Constantinopol spre a obține de acolo prin intrigi și bani mazilirea rivalului său. De aceea a ales calea complotului, chemarea oștilor străine în țară și răscoala mazililor și curtenilor. Nu se aștepta ca răscoala să ia proporțiile pe care le-a avut.

Mai puternică era nemulțumirea care domnea în rîndurile negustorilor români din orașe și ale curtenilor de prin sate. În orașe și mai ales în capitală un mare număr de negustori greci cumpăraseră prăvălii. O mare parte din viile de la Șorogari, Copou și Bucium de lîngă Iași încăpuseră în mîinile lor. Alții își investeau banii cumpărînd ocinile curtenilor ruinați de o fiscalitate insuportabilă [20]. În documentele unor boieri ca Iordache Cantacuzino, de pildă, apar ca martori mulți gealepi purtînd nume grecești și semnînd cu caractere grecești [21]. Levantinii continuă să ia în arendă încasarea impozitelor și vămile [22]. Unele mănăstiri din capitală ca Trei Ierarhi, Sfîntul

---

[13] I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 122.

[14] Mai înainte fusese vornic de poartă, Acad. R.S.R., XLIII — 107 (doc. din 20 mai 1648); XLIV — 2(doc. din 10 dec. 1652) N. Iorga îl confunda cu Patrașco Ciogolea, *Studii și doc.* III, p. 31, IV, p. 273, 274. Arh. St. Buc., M-rea Cașin, IV — 4; cu funcția de postelnic, *Studii și doc.* IV, p. CCXVIII, nota 2.

[15] Arh. St. Iași. CDXII — 11.

[16] Acad. R.S.R., XLIII — 107.

[17] Miron Costin, *Opere complete*, ed. P. P. Panaitescu, Buc. 1958, p. 140.

[18] Acad. R.S.R., XLIII — 107.

[19] Arh. St. Iași, CCCXXI — 11.

[20] Acad. R.S.R., VII — 9, 16-XLVI-7; Arh. St., Ms. 628, f. 477-v-478. Achiziții Noi, MMDCCV-17, M-rea Neamț, CXL-19, M-rea Văratec, XVI-6,7, M-rea Cetățuia XI-5, 7, 8; Arh. St. Iași, XXXV-2.

[21] Acad. R.S.R., CDLXXIX-47, 61; Acad. R.S.R., Filiala Iași, Fondul Spiridonie, VI-173, 195, XLV-48.

[22] Acad. R.S.R., CX-134, CDLXXIX-61; Arh. St. Buc. Ms. 628, f. 477-v-478; Arh. St. Iași, XXXV-2.

Sava, Galata și Golia sau din apropiere ca Hlincea și Aroneanu pline de călugări greci au cumpărat în primele decenii ale secolului al XVII-lea un număr de prăvălii în Iași și viile din apropiere. Prin camătă, mai ales Sfîntul Sava și Galata, ruinează pe proprietarii mărunți și le cotropesc ocinile.

Furia unei mari părți din populația țării împotriva guvernării despotice a lui Vasile Lupu era ațîțată și de desfrîul care domnea la curte. Făcînd aluzie la imoralitatea domnului și a rudelor sale, Miron Costin spune că „singur... Vasile Vodă cu sila a cîteva case de boieri le-a luat fetele peste voia părinților la țiitorie. Iară oamenii de casa lui, nepoții lui Vasile Vodă că mai mare sila făcea luînd băeții oamenilor cu sila" [23]. Tot ca un desfrînat prezintă Paul din Alep pe Vasile Lupu. El arată că domnul își cănia barba și părul și ca să nu i se vadă părul rărit și sur nu-și scotea calpacul de pe cap nici în biserică [24]. Scriitorul sirian arată precis că un alt motiv al unirii moldovenilor împotriva domnului era desfrîul care domnea în familia sa. Pe seama nepotului său Ștefăniță se puneau nu mai puțin de 4000 de violuri [25].

În haremul domnesc, femeile nu erau ținute prea mult. Erau plasate repede ca soții unor boieri mai mari sau mai mici. O astfel de rușine a pățit familia boierilor Costăchești din țara de jos. Actul încheiat între Gavril Costache, marele vornic al țării de jos și sora sa Tudosca Joroaie la 8 sept. 1679 cu ocazia împărțirii moșiilor moștenite spune: „așijderea noi fratelui nostru Antioh (Costache), fiind sterp și fără feciori, parte nu i-am făcut (din) ce au rămas de la noi, tîmplîndu-se de i-au făcut Vasile Vodă silă cu o femeie din casa lui, fără voia lui și cu acea femeie a făcut un fecior fără cununie, noi parte de moșii nu i-am făcut căci fără voia noastră a tuturor a fost" [26]. Tot printr-o astfel de întîmplare a reușit comisul Grigore Talpa să întemeieze puternicul neam al Micleștilor.

Ca o pedeapsă naturală pentru stricăciunea lor vedea Miron Costin uciderea nepoților lui Vasile Vodă de către Gheorghe Ștefan. „A privi era aevea — scrie el — și stîngerea casei lui Vasile Vodă și cîndai osînda-i osîndea și pre oamenii din casa lui, ales nepoții lui Vasile Vodă, pentru multe doară cît au făcut și ei în vremurile sale sile și scîrnăvii. Și mai întîi pe Ștefăniță paharnicul, fecior lui Gheorghe hatmanul, încă la Suceava i-au tăiat capul, apoi pe Alexandru paharnecul și pe Enache comisul, feciorii lui Gavriila hatmanul, nepoții lui Vasile Vodă, cu mare munci i-au omorît în Buciulești" [27].

Iată atîtea și atîtea cauze de nemulțumiri care au putut mîna populația la răscoală. Trebuie să facem deosebire între răscoala boierimii și a slujitorilor îndreptată împotriva domnului și a unor boieri, între răscoala populației din orașe care era îndreptată împotriva negustorilor greci și răscoala țăranilor vecini îndreptată împotriva boierilor de tot felul.

Multe documente se mărginesc să dea numai niște informații foarte vagi despre „jafuri" și „răscoale". Jefuiau țăranii, jefuiau ostașii și chiar boierii dintr-o tabără pe cei din cealaltă. Astfel un act din 1 iulie 1659 se referă la fapte din vremea „cînd au fost jecuind pe greci" [28]. Un altul din 22 iunie 1661, vorbește despre pierderi care s-au produs „cînd jacurile" (cînd au fost jafurile) [29]. Gheorghe Ștefan a fost uns ca domn al Moldovei de vladica de Huși în lipsa mitropolitului Varlaam refugiat în munți „o dată cu răscoala" [30]. Aceasta înseamnă că populația din Iași a început să jefuiască și să distrugă curțile boierești imediat după ieșirea lui Vasile Lupu din oraș și nu a așteptat numai decît momentul intrării oștilor lui Gheorghe Ștefan în

23 Miron Costin, *op. cit.*, p. 120.

24 Em. Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie în Țările Române*, Buc., 1900, p. 42.

25 *Ibidem*, p. 42.

26 N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 34.

27 Miron Costin, *op. cit.*, p. 168.

28 Arh. St. Iași, 1765, op. 2014, dos. 11, f. 48, 48 v.

29 Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 10.

30 N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCXLV.

oraş [31]. Un document din 10 noiembrie vorbeşte de bani luaţi „înainte de răscoală". Datornicul Apostol Durac a trecut probabil în timpul tulburărilor din 1653 în Polonia fără a-i mai plăti [32].

Referinţe tot atît de vagi dau şi unii informatori de peste hotare. Într-o scrisoare fără adresă şi fără semnătură se menţionează doar atît că „in der Walachey sollen die Unterhanen rebelieren wieder den Hospodar Wlasski" [33]. Rapoartele trimise de agentul Dell'Haye din Constantinopol urmăresc mai ales diferite faze ale luptei dusă de logofătul rebel ajutat de munteni şi transilvăneni împotriva lui Vasile Lupu. Arată că după întoarcerea sa în Iaşi acesta ar fi pedepsit pe unele căpetenii ale rebeliunii, dar amănunte nu dă [34]. În alte rapoarte din iulie şi septembrie înfăţişează situaţia în acelaşi mod vag prin expresia că „la rebellione di Moldavia va sempre continuando" sau „continuo la rebellione de Moldavi contra il loro principe" [35].

O scrisoare a lui Potocki către arhiepiscopul din Gnezno din 2 mai 1653 are ceva mai multe informaţii, dar le prezintă într-un mod destul de confuz. El ştia că ajutoarele muntene şi transilvănene ale lui Gheorghe Ştefan se retrăseseră din ţară după ce o jefuiseră ducînd cu ele multe vite şi o mare pradă. Nu a putut afla nimic despre lupta de la Popricani, dar ştia că noul domn nu intrase încă în capitală, aşteptînd sprijin din partea gloatelor. În acest timp moldovenii se amestecă talmeş-balmeş, se atacă prin surprindere, se prigonesc unii pe alţii şi se măcelăresc îndestul [36]. E greu de stabilit cine sînt unii şi cine sînt alţii în această expunere.

Descrierea evenimentelor de la sfîrşitul domniei lui Vasile Lupu şi unele acte conţin afirmaţii care ar lăsa impresia că întreaga mişcare ar fi fost îndreptată numai împotriva grecilor. Diaconul amintit arată că după ieşirea lui Vasile Lupu din Iaşi în rîndurile negustorilor şi cetăţenilor de frunte din oraş s-a produs consternare, căci cea mai mare parte dintre orăşeni deveniseră hoţi şi înşelători. Cei bogaţi s-au strîns în cete şi şi-au transportat lucrurile lor de valoare prin mănăstiri. Zidurile acestora li se păreau neînstare să-i apere şi au făcut întărituri de care în afara lor. Au adunat de asemenea provizii pentru a rezista acolo unui asediu mai îndelungat [37]. În continuare nu ne arată cum s-a desfăşurat lupta. Se prea poate să fi fost ucişi unii dintre greci, dar au rămas destui. După revenirea în ţară, Vasile Vodă a mai putut recruta un detaşament de negustori greci cu care a încercat să ţină piept oştilor lui Matei Basarab [38].

După înfrîngerea de la Finta, spaima cuprinsese din nou populaţia avută din Iaşi [39]. Din rîndurile ei, Vasile Lupu recrutase la oaste un mare număr de negustori greci care formau floarea armatei sale. Detaşamentul acesta, adus să lupte la Sîrca, este apreciat ca la 4000 de oameni [40].

Lupta din oraş a luat un caracter mai aspru după înfrîngerea de la Sîrca. Paul de Alep arată cum că moldovenii după ce spovedeau şi împărtăşeau pe greci îi duceau la spînzurătoare.

Nici în ţară nu era altă situaţie. Autorul ne arată ca patriarhul Macarie nu se putea deplasa nici spre Ţara Căzăcească, nici înapoi spre Tîrgovişte, căci locuitorii deveniseră tîlhari sau ucigaşi. O întreagă caravană de negustori greci probabil cei scăpaţi din lupta de la Sîrca a fost atacată de ţărani şi bunurile celor care făceau parte din ea jefuite. În oraşe se vedeau numai scene de teroare. Mulţi negustori

---

31 Aşa în *Tratatul de istoria României*, III, p. 175.

32 Acad. R.S.R., CDLI — 12.

33 N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 199.

34 *Hurmuzaki*, v-2, p. 2.

35 *Ibidem*, p. 4.

36 N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 219.

37 Em. Cioran, *op. cit.*, p. 43.

38 *Ibidem*, p. 48.

39 *Ibidem*, p. 56—57.

40 *Ibidem*, p. 61—62.

greci erau bătuți, iar unora li se tăiau chiar și urechile. Numărul, exagerat de el, a celor care au murit în timpul răscoalei, ar fi fost 100.000. Tot el arată că pieriseră nu numai greci, ci și moldoveni, munteni, transilvăneni [41].

Paul de Alep mai arată că Vasile Lupu stăpînea mai sus de Tecuci un sat pe care-l populase cu greci aduși din Rumelia. Averile lor fiind jefuite de ostași și de țăranii din satele vecine, ei au fost siliți să se împrăștie în toate părțile [42].

Grecii au suferit pierderi grave în diferite părți ale țării. Printre cei ce și-au sporit averile „cînd au fost jecuind pre greci" se numără și popa Dima din Vrancea. Unii dintre boieri ca Ștefan stolnicul, vameș din Focșani își depuseseră însemnate cantități de bijuterii și bani la negustorii grecii. Popa a acceptat să ascundă astfel de averi, dar la urmă a tăgăduit că le-ar fi primit. În timpul domniei lui Gheorghe Ghica a fost condamnat însă să le restituie [43].

În 1660, însuși Vasile Lupu intervenea din Constantinopol pe lîngă fiul ajuns domn în Moldova să facă dreptate unor proprietari greci ca Necula, fratele lui Iane sulgerul din Bubuiugi pentru prădăciunile suferite cu ocazia venirii lui Gheorghe Ștefan în scaun [44].

Faptul că nu au fost jefuiți numai boierii și negustorii greci, ci și români și nu din ordinul noului domn sau de ostașii lui, ne arată că din antilevantină, cum fusese proiectată, răscoala a căpătat în scurt timp un caracter social. Cazuri de urmărire a jefuitorilor sînt destul de rare, întrucît Gheorghe Ștefan nu le-a permis.

Procese pentru despăgubire s-au intentat numai în timpul domniei lui Gheorghe Ghica și în aceea a lui Ștefăniță Lupu. Printre aceste cazuri cităm pe acela al paharnicului Grigore Talpă din Miclești care se plîngea la 22 iunie 1661 că niște țărani anume Mierăuță, Iurașcu și Vasile „i-au prădat casa și cîtava samă de bucate", i-au vînat un heleșteu și i-au luat doi cai cînd jacurile" [45]. Paharnicul Grigore nu era grec dar era urît de țăranii din regiune. Se ridicase de jos luînd în căsătorie o tînără din haremul lui Vodă, urcase din dregătorie în dregătorie de la cele mai mărunte pînă la cea de paharnic și se dovedise a fi un sîrguincios cotropitor al pămînturilor răzășești.

La 8 octombrie 1660, același domn ordona pîrcălabilor din Bacău să facă cercetări și să stabilească cu ajutorul martorilor cantitatea de „pîine" (cereale) și fîn luată de Pintilie și Țigan de la Rusu și Drăgoi din Gherma cu aceeași ocazie și să-i constrîngă să restituie cele luate [46]. Se vedea că nici Rusu, nici Drăgoi nu erau greci. La 16 septembrie, același an, Ștefăniță poruncea unor răzeși din Nisporești să restituie „pîinea" (cereale) și fînul luat de la soția stolnicului Seachil [47]. E posibil însă că aceste tulburări să se fi produs cu ocazia izbucnirii răscoalei antiotomane din 1658.

Mențiuni în acte despre țărani constrînși în anii care au urmat căderii lui Vasile Lupu să restituie bunurile jefuite sînt rare întrucît însuși Gheorghe Ștefan ordonase după potolirea răscoalei ca ele să fie redate păgubașilor în cazul cînd nu fuseseră aduse domniei. Numai acelor care pînă în timpul domniei lui Gheorghe Ghica și a lui Ștefan Lupu nu au putut restitui cele luate, li s-au confiscat ocinile și cu această ocazie s-au dat acte proprietarilor despăgubiți pe această cale. Nici aceste acte nu s-au păstrat toate și nu s-au descoperit toate.

Țăranii răzvrătiți nu au jefuit numai averile boierilor greci sau români. Ei au atacat toate cetele de ostași care rătăceau prin țară prădînd-o. Modul acesta de luptă folosit de țărani pentru a-și păstra gospodăriile era foare vechi.

În legătură cu evenimentele de care ne ocupăm, transilvăneanul Ștefan Sulyok scria bistrițenilor că ostașii cazaci care însoțiseră pe Vasile Lupu la Finta fuseseră

---

41 *Ibidem*, p. 71.

42 *Ibidem*, p. 128.

43 Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2014, dos. 11, f. 290—292 v.

44 C. I. Andreescu, și C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei*, Buc. 1938, p. 40, nota 7.

45 *Ibidem*, p. 116—117.

46 *Ibidem*, p. 117.

47 *Ibidem*, p. 109.

atacați după despărțirea lor de Timuș și distruși în cursul retragerii spre Nistru de curtenii din ținuturile Orhei și Lăpușna [48]. Tot astfel s-a întîmplat și după lupta de la Popricani. Aici țăranii după înfrîngerea oștirii lui Gheorghe Ștefan de către cazaci au atacat resturile ei în retragere conduse de hatmanul Patrașco Moreanul, cumnatul domnului [49]. Au participat la această acțiune țărani din mai multe sate și desigur și din satul Moreni, așezat pe malul stîng al Prutului în apropierea locului unde s-a dat lupta. Din același sat era și hatmanul care a fost ucis în timpul acestui atac. Întrucît el nu era grec putem să bănuim ce motive aveau să-l omoare.

Ca unii care se arătaseră dușmănoși noii domnii, țăranii aceștia au fost înrolați în oștirea lui Vasile Lupu și împreună cu alți ostași, puși sub comanda lui Grigore paharnicul, au fost trimiși la Fărăoani să oprească înaintarea spre nord a oștilor lui Gheorghe Ștefan. Fiind făcuți prizonieri, în parte au fost uciși, în parte s-au ales cu nasurile și urechile tăiate [50].

Miron Costin mai povestește, de asemenea, că după înscăunarea lui Gheorghe Ștefan la Iași, oștile lui Rakóczi s-au retras spre țară. La trecerea lor prin munți au fost atacate de șalgăii de la Tg. Ocna și în parte măcelărite [51]. Același lucru s-a întîmplat și cu ostașii lui Vasile Lupu după înfrîngerea de la Sîrca. Acei dintre ei care au încercat să fugă spre munte au fost prinși de țărani și uciși. Informația o dă însuși principele Transilvaniei într-o scrisoare către Palffy, palatinul Ungariei [52].

Într-o altă scrisoare a prepozitului de Lelesz, datînd din 10 octombrie 1653, se arată că după cucerirea Sucevei de către oștile lui Gheorghe Ștefan și după primirea caftanului de domnie trimis de sultan acestuia, moldovenii neputîndu-le suporta obrăznicia, au atacat pe maghiarii și pe secuii care sub conducerea lui Petki Istvan participaseră la faptul de arme amintit. Pe mulți dintre cei făcuți prizonieri i-au ucis și le-au tăiat nasurile și urechile [53]. Desigur nu ostașii lui Gheorghe Ștefan au făcut această rușine mercenarilor lui Rákóczi, aliatul domnului moldovean.

Tulburările au continuat în partea de nord a Moldovei și în anii următori. Miron Costin spune că în vremea cînd Gheorghe Ștefan plecase în Țara Românească spre a participa la înăbușirea răscoalei seimenilor, „se ridicase.... un tîlhar anume Ditinca carele a vederea, fără sială, umbla în ținutul Hotinului și Cernăuțului și poruncea satelor. Ce au trimis Ștefan Vodă pre Bucioc stolnicul cu o samă de slujitori și l-au spart și toți oamenii lui i-au risipit" [54]. Că Ditinca nu era un simplu șef de bandă pe care pîrcălabii de Hotin să-l poată ușor aduce la ascultare, ci șeful unui mare număr de *răzvrătiți* se vede din faptul că domnul a trimis împotriva lui o întreagă oștire.

În partea de nord a țării se rezvrătiseră și orășenii din Hotin. Miron Costin arată că ei au jefuit carele boierilor care însoțeau pe Vasile Lupu, cînd a fugit în Polonia în vara anului 1653. „Multe haine scumpe, argintării au apucat —spune el — cît de atunci știu îmbogățiți pe cîțiva hotinceni" [55].

Iată care au fost proporțiile și caracterul mișcării populare din vara anului 1653 din Moldova. E vorba mai mult de tulburări locale, de jafuri, care nu ajung să se transforme într-o mișcare generală organizată, cu o direcție precisă, ca să nu mai vorbim de program. Totul este spontan și nicăieri nu se organizează o conducere în afară de nordul Moldovei unde se ridicase Ditinca.

---

48 *Hurmuzaki*, XV-2, p. 1225.
49 Miron Costin, *op. cit.*, p. 156.
50 Miron Costin, *op. cit.*, p. 155.
51 *Ibidem.*
52 *Hurmuzaki*, V-1, p. 15 (19 iulie 1953).
53 *Ibidem*, p. 21 (10 oct. 1653).
54 Miron Costin, *op. cit.*, p. 174.
55 *Ibidem*, p. 143.

STABILIREA CAPITALEI MOLDOVEI LA IAŞI

DE

V. NEAMŢU

După marea expediţie din 1538 a sultanului Soliman Magnificul, provocată de anumite grupări ale marii boierimi moldoveneşti şi de poloni, asistăm la o treptată accentuare a dependenţei Moldovei faţă de Imperiul otoman. Amestecul turcilor în treburile interne ale ţării este tot mai vizibil, impunînd, nu rareori, domni care să le reprezinte interesele şi asupra cărora exercită uneori un control destul de sever.

În vederea diminuării capacităţii de apărare a Moldovei, turcii au impus lui Alexandru Lăpuşneanu să distrugă principalele cetăţi, printre care şi Suceava. În felul acesta, din punct de vedere militar, Suceava şi-a pierdut, pentru cîteva decenii, rolul pe care l-a avut mai înainte.

Obligaţiile impuse de către turci, după 1538, au devenit tot mai numeroase şi mai grele, contribuind la frînarea dezvoltării economice a Moldovei. Dirijarea tot mai vizibilă a comerţului acestei ţări spre Constantinopol a avut ca urmare o anumită stagnare a dezvoltării oraşelor din nord. S-au dezvoltat, în schimb, într-un ritm mai rapid ca înainte, oraşele situate în partea sudică şi centrală a Moldovei, printre care şi Iaşul. Acesta este considerat, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, „un oraş prosper", un „mare oraş".

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se produc modificări importante în sistemul de conducere a statului, în mare parte determinate de noile realităţi economice, sociale şi politice ale societăţii moldoveneşti. În legătură cu complexele transformări pe care le-am amintit s-a pus în istoriografia noastră şi problema stabilirii capitalei Moldovei la Iaşi.

Fără să analizeze în mod amănunţit această problemă, B. P. Hasdeu afirmă că Ion Vodă a mutat capitala Moldovei de la Suceava la Iaşi [1]. Acest punct de vedere a rămas însă fără ecou în istoriografia noastră.

Pornind de la informaţiile oferite de cronici, N. A. Bogdan afirma că Alexandru Lăpuşneanu „socoti... că e foarte cuminte a strămuta pentru totdeauna scaunul domniei în mijlocul ţării, la Iaşi, unde era în mai mare siguranţă" [2].

A. D. Xenopol consideră şi el că „strămutarea capitalei de la Suceava la Iaşi" s-a făcut în timpul lui Alexandru Lăpuşneanu. El adaugă, însă, că acest eveniment s-a produs sub presiunea turcilor, din a căror ordin s-au dărîmat şi cetăţile Moldovei [3].

---

[1] *Ionu Vodă cellu Cumplitu,* Bucureşti, 1865. p. 33—35.

[2] *Oraşul Iaşi,* M.C.M., XIII, p. 99.

[3] *Istoria românilor în Dacia Traiană,* V. ed. III-a (I. Vlădescu), p. 83

Fără să inițieze cercetări speciale, mulți cercetători au admis că Alexandru Lăpușneanu a mutat, în cursul celei de a doua domnii, „scaunul domniei" sau „capitala" la Iași [4].

La N. Iorga se observă unele fluctuații în această problemă. Astfel, în 1925 el scria că Alexandru Lăpușneanu, părăsind *„statornic"* (sublinierea noastră) Suceava „pe care o detesta", s-a mutat la Iași [5]. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1928, el arată că „în secolul al XVI-lea domnul era de cele mai multe ori un drumeț și se strămuta din loc în loc ca să dea sentințe. Astfel, domnii noștri, avînd case domnești pretutindeni, fiind datori să se prezinte cînd într-un loc, cînd într-altul pentru a împărți dreptatea, nu se poate vorbi la început de o capitală statornică" [6]. N. Iorga nu a încercat să precizeze cînd încetează aceste peregrinări ale domniei și deci cînd se poate vorbi de o capitală a Moldovei, în adevăratul înțeles al cuvîntului. În lucrarea sa de sinteză asupra istoriei românilor, apărută în 1937, el revine însă la punctul de vedere exprimat în 1925 scriind că, „detestînd Suceava lui Despot, bătrînul domn (Alexandru Lăpușneanu — n.n.) și-a fixat reședința" la Iași [7].

Fără să consacre un studiu special acestei probleme, C. C. Giurescu admite ideea peregrinării domniei, exprimată de N. Iorga în 1925, și arată că din a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu Iașul ajunge „reședința.... preferată" a acestuia [8].

I. Minea are meritul de a fi aprofundat problema stabilirii scaunului domnesc la Iași, acordînd multă atenție și documentelor interne. Ținînd seama de informațiile oferite de cronici și de unele documente externe, ca și de faptul că în cea de a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu majoritatea documentelor sale interne sînt date la Iași, I. Minea conchide că acest domn „și-a luat reședința statornică" în acest oraș. Fără, însă, să cerceteze în continuare aceste prețioase materiale, el afirma că după dînsul „scaunul de domnie..... rămîne oficial la Iași".

I. Minea punea în legătură mutarea „statornică" a lui Alexandru Lăpușneanu în acest oraș cu dărîmarea cetății Suceava, cu înrăutățirea raporturilor moldo-polone și cu faptul că Iașul era „mai aproape de turcii din serhaturi și de tătari" [9].

Mai recent, D. Ciurea a reluat această problemă și, supunînd unei analize atente diferitele ei laturi, folosind mai ales izvoarele externe, ajunge la concluzia că, întocmai ca Siretul și Baia, Suceava n-a fost capitală și că domnii peregrinau permanent cu cancelariile, vistieria și anturajul curții. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea a existat un „dualism Suceava-Iași". Se ajungea la concluzia că de abia „spre mijlocul secolului al XVII-lea, datorită abandonării sistemului feudal al deplasărilor curții domnești, dualismului și datorită poziției centrale pe care o ocupau în cadrul statului.... Iașii devin capitala Moldovei". Pînă atunci, în cadrul dualismului amintit, Iașul deținuse rolul unei reședințe secundare [10].

Este ușor de observat că se admite, pentru perioada de pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, ideea mai veche a peregrinărilor continui ale domniei și curții.

---

[4] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 235—236; M. D. Matei și Al. Andronic, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, București, 1965, p. 38; R. Popa, *Mănăstirea Golia*, București, 1966, p. 6; G. Băileanu, *Iașul în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", anul XXXVI, nr. 5—6 mai-iunie, 1960, p. 376.

[5] *Istoria comerțului românesc, epoca veche*, București, 1925, p. 187.

[6] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, ed. II-a, 1928, p. 111

[7] Idem, *Istoria românilor*, V, București, 1927 p. 89.

[8] *Istoria românilor*, II, partea întîi, ed. a patra, București, 1943, p. 374 și 205.

[9] *Alexandru Lăpușneanu și Iașii*, în „Însemnări ieșene", anul III, vol. VI, nr. 4—6, p. 304—310.

[10] *Iașii în secolul XVII*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", anul XXXIII, nr. 8—9, august—septembrie 1957, p. 648 și urm.

dar trebuie să subliniem că pentru prima dată se pune în discuţie problema „dualismului Suceava-Iaşi" şi a transformării acestui din urmă oraş într-o adevărată capitală de abia la jumătatea secolului al XVII-lea.

În perioada feudală, domnii Moldovei au trebuit să rezolve probleme deosebit de complexe. Cea mai mare parte a documentelor elaborate de cancelaria domnească sînt acte interne. Tratate statistic, în funcţie de locul lor de emitere, documentele interne, alături de cele externe şi de relatările cronicarilor, permit să se stabilească, cu destulă precizie, principalele etape ale ascensiunii Iaşului pînă la rolul de capitală a Moldovei.

Se ştie că încă din vremea lui Petru Muşat, Suceava a devenit principala reşedinţă a domnilor moldoveni. Cronicile noastre arată că aici era „cetatea de scaun" [11]. În unele izvoare externe se spune că Suceava era „capitala" Moldovei [12]. Este evident că noţiunea de capitală nu avea, în acest caz, conţinutul pe care i-l atribuim noi astăzi.

Suceava, devenită un însemnat centru orăşenesc, a fost pregătită încă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea pentru rolul de principală reşedinţă domnească. Petru Muşat a construit aici două puternice cetăţi de piatră, ridicîndu-i astfel şi importanţa militară [13]. „Cetatea de scaun", întărită mult în timpul lui Ştefan cel Mare, a devenit aproape inexpugnabilă. Ea a fost amenajată în aşa fel, încît putea îngădui domnilor să locuiască în incinta ei [14]. Încă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea domnii au avut la dispoziţie şi o curte situată în perimetrul oraşului Suceava. Cercetările arheologice efectuate aici au dus la concluzia că această curte a fost folosită şi în secolul următor [15].

Domnii au construit însă curţi şi în numeroase alte localităţi din Moldova. Aşa, ei au ridicat curţi domneşti la Siret, Hîrlău, Vaslui, Bacău, Piatra Neamţ, Bădeuţi, etc. Curtea domnească din Vaslui, construită probabil de Alexandru cel Bun, a devenit, după moartea acestuia, în timpul cînd ţara era sfîşiată de lupte feudale interne, reşedinţa lui Ştefan, unul dintre fii acestui domn [16]. Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, a rezidat şi el, după cît se pare, în curtea de la Bacău [17].

---

[11] *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI publicate de Ion Bogdan* (ed. P. P. Panaitescu), p. 18, 62, etc.

[12] E. Hurmuzaki, *Documente*, II_1 p. 193, 206; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 23; *Arhiva istorică a României*, Tom. II, p. 31; M. Guboglu şi M. Mustafa, *Cronici turceşti privind ţările române*. Extrase, vol. I, sec. XV—mijlocul sec. XVII, Bucureşti, 1966, p. 269, 295, 353, 480.

[13] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, I, Ed. Acad. R.P.R., 1959, p. 289—293; Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 69, 70, 92; M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 111 şi urm.

[14] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 650.

[15] SCIV, an. V (1954) nr. 1—2, p. 290—297; *Ibidem*, an. VI (1955), nr. 3—4, p. 768—777; *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 282.

[16] *Istoria României*, II, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1962, p. 419.

[17] C. Nicolescu, *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 324—325.

De curțile domnești depindeau numeroase sate, constituite în ocoale [18] și locuitorii lor aveau sarcini de natură feudală față de domni. Aceștia se deplasau, împreună cu dregătorii, în diferite părți ale țării și se opreau pe la curțile lor, uneori chiar la cele ale boierilor sau la mănăstiri. În cursul acestor peregrinări, mai ales începînd din ultimul deceniu al domniei lui Ștefan cel Mare, domnii desfășoară o bogată activitate politică și administrativă. Se poate observa cu destulă ușurință că în intervalul cuprins între anii 1495—1564, paralel cu o scădere pronunțată a procentului documentelor interne date din Suceava, crește, în aceeași măsură, cel al actelor elaborate în alte localități în care se găseau curți domnești [19].

În afară de Suceava, în această etapă istorică, domnii au dat documente interne din Iași, Hîrlău, Huși, Vaslui, Bîrlad, Baia, Neamț, Roman, Cotnari, Badeuți, precum și de la mănăstirile Putna și Slatina [20]. Trebuie să precizăm, însă, că din ultimele cinci localități și de la cele două mănăstiri amintite s-au dat foarte puține acte. Dacă ținem seama de această situație ajungem la concluzia că, vreme de aproape șaptezeci de ani, cea mai mare parte a documentelor interne ale domniei au fost scrise în cinci localități: Iași, Hîrlău, Huși, Vaslui și Bîrlad, situate în partea centrală a Moldovei.

Firește, se pot observa la domnii din această vreme anumite preferințe. Astfel, se poate admite că Ștefan cel Mare a preferat Vasluiul, Bogdan cel Orb, Hușul, iar Ștefăniță, Hîrlăul. În prima sa domnie, Petru Rareș desfășoară o intensă activitate la Vaslui și Huși, iar în cea de a doua mai ales la Huși. Ceilalți domni ne-au lăsat documente numeroase din Huși și Iași [21].

Din examinarea documentelor interne ce ne-au rămas se observă, pentru această vreme, o anumită periodicitate în emiterea lor. Astfel, se poate constata că, cu o singură excepție [22], toate documentele domnești interne scrise la Vaslui, Huși și Bîrlad între 1495—1564 sînt numai din primele șase luni ale anului [23].

Mai interesante sînt, însă, constatările dacă analizăm, din acest punct de vedere, documentele în raport cu diferite domnii înscrise în aceste aproape șapte decenii. Astfel, se știe că Ștefan cel Mare a venit în orașele amintite în anii 1495, 1497 și 1502 și a dat numeroase documente. Se poate ușor observa că, cu excepția documentului din 3 mai 1495, păstrat însă în regest [24], toate celelalte acte domnești emise din aceste orașe sînt numai din lunile ianuarie-martie [25].

Fără nici o excepție, toate documentele date de Bogdan cel Orb din Vaslui și Huși sînt din lunile februarie-aprilie [26]. În cursul unei asemenea deplasări la Huși

---

[18] D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova* (sec. XIV—XVIII), în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", II, 1965, p. 194 și urm.

[19] În calculele noastre am inclus documentele interne pentru care se specifică locul de unde au fost emise și le-am redat în anexe, în procente, în funcție de domnii și localități. Ne-am folosit de colecția *Documente privind istoria României*, seria A Moldova (pe viitor vom cita DIR) și de volumul **Молдавия в эпоху феодализма**, Tom. I, Chișinău, 1961 (sub redacția L.N. Cerepnin).

[20] Vezi anexa 1.

[21] *Ibidem.*

[22] DIR, veacul XVI, A. vol. III, p. 100 (document dat din Bîrlad la 8 noiembrie 1557).

[23] Pentru aceasta, a se vedea DIR, veacul XV, A. vol. II, p. 208 și urm.; *Ibidem*, veacul XVI, A. vol. I și II; **Молдавия в эпоху феодализма**, Tom. I, Chișinău, 1961 (sub redacția L.N. Cerepnin).

[24] DIR, veacul XV. A. vol. II, p. 253.

[25] Vezi mai sus nota 23.

[26] *Ibidem,*

îşi sfîrşeşte domnul viaţa, la 18 aprilie 1517 [27]. Se poate constata cu uşurinţă că, spre deosebire de tatăl său, Bogdan nu mai vine la Vaslui şi Huşi în luna ianuarie, dar, în schimb, îşi prelungeşte şederea aici şi în luna aprilie.

Ştefăniţă a dat puţine documente interne din Vaslui şi Huşi; toate însă se încadrează în cursul lunii ianuarie [28].

Se ştie că, în prima sa domnie, Petru Rareş a dat foarte multe documente interne din aceste oraşe. Cu excepţia unui singur act din 28 mai 1528, păstrat însă în copie românească [29], toate celelalte documente domneşti date din Vaslui şi Huşi sînt din lunile ianuarie-aprilie [30]. Exceptînd ultimul an al celei de a doua domnii, cînd Petru Rareş îşi prelungeşte activitatea la Huşi şi în lunile mai-iunie, domnul dă documente din aceste oraşe numai în lunile ianuarie-aprilie [31].

Ilie şi Ştefan Rareş ne-au lăsat acte redactate la Vaslui şi Huşi numai din lunile ianuarie-aprilie [32].

Cu excepţia a două documente, unul redactat la Bîrlad la 8 noiembrie 1557 [33] şi al doilea la Vaslui, la 20 iunie 1561 [34], toate actele interne ale lui Alexandru Lăpuşneanu date din oraşele Vaslui, Huşi şi Bîrlad, în prima domnie, sînt din lunile martie-mai [35].

În fine, toate documentele interne ale lui Despot emise din Huşi (cele din Bîrlad nu au indicată luna) sînt numai din luna mai [36].

Concluzia care se degajă din această analiză e că a existat un „program" pentru deplasările domniei în centrele amintite, de la care abaterile au fost rare. Documentele nu permit însă să se presupună existenţa unui program similar în cazul Hîrlăului şi Iaşului.

Pentru problema ce urmărim este important de precizat măsura în care, pînă la 1564, cancelaria domnească şi-a desfăşurat activitatea în Iaşi. Se poate constata cu uşurinţă că s-au păstrat foarte puţine documente interne date din acest oraş pînă la 1495. Au ajuns pînă la noi doar un document de la Ştefan al II-lea [37], două de la Alexandrel [38] şi două de la Ştefan cel Mare [39].

După 1495, cu excepţia lui Ştefan Lăcustă, de la care însă s-au păstrat puţine documente, avem dovada că, pînă la 1564, toţi domnii moldoveni au dat documente din Iaşi. Trebuie, totuşi, să precizăm faptul că pînă la moartea lui Petru Rareş cancelaria domnească nu a desfăşurat o activitate prea intensă în acest oraş. O schimbare sensibilă se produce de abia o dată cu domnia lui Ilie Rareş. Din documentele interne ale lui Ilie şi Ştefan Rareş, Alexandru Lăpuşneanu şi Despot, pentru care se cunoaşte locul de emitere, un procent ridicat poartă înscris pe ele numele Iaşului [40]. Acest fapt dovedeşte că oraşul începe să se bucure, mai ales după 1546, de multă atenţie din partea domnilor moldoveni.

Menţionarea, e drept sporadică, în timpul lui Ştefan Rareş, a pîrcălabilor de Iaşi, în cadrul sfatului domnesc [41], dovedeşte, de asemenea, o grijă sporită pentru soarta acestui oraş. Se poate presupune că şi vechea curte domnească din vremea

---

27 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 133.
28 Vezi mai sus nota 23.
29 DIR, veacul XVI, A, vol. I, p. 297.
30 Vezi mai sus nota 23.
31 *Ibidem.*
32 *Ibidem.*
33 DIR, veacul XVI, A, vol. II, p. 100.
34 *Ibidem*, p. 157.
35 Vezi mai sus nota 23.
36 *Ibidem.*
37 DIR, veacul XIV—XV, A, vol. I, p. 111.
38 *Ibidem*, p. 243 şi 273—274.
39 *Ibidem*, p. 306; Ibidem, veacul XV, A, vol. II, p. 2.
40 Vezi Anexa 1.
41 DIR, veacul XVI, vol. II, p. 11, 13, 14, 15, 17 etc.

lui Alexandru cel Bun, care a suferit numeroase distrugeri și reamenajări [42], întrunea acum condiții optime pentru adăpostirea domnului.

Se poate conchide deci că importanța politică a Iașului a crescut, în mod constant, după moartea lui Petru Rareș. Nici un document nu contestă, totuși, Sucevei, pînă la 1564, rolul de reședință principală a domnilor moldoveni.

După 1564 se constată însă schimbări importante în sistemul politico-administrativ al Moldovei. Se poate observa că, după această dată, domnii nu mai dau documente interne din Bîrlad. Mai semnificativ ni se pare faptul că în orașele Vaslui, Huși și Hîrlău, de unde multe decenii domnii dăduseră sute de documente, după 1564 se desfășoară o activitate diplomatică foarte ștearsă. Astfel, pînă în 1624, deci în șase decenii, nu mai întîlnim decît patru documente interne domnești care poartă înscris pe ele numele Vasluiului (toate de la Petru Șchiopul) [43]. Din aceeași perioadă se cunosc doar două asemenea documente date din Huși (de la Petru Șchiopul) [44], și numai patru din Hîrlău (unul de la Alexandru Lăpușneanu, două de la Iancu Sasul și unul de la Ieremia Movilă) [45].

Este necesar să precizăm că *prezența domnilor amintiți în aceste localități a fost determinată, în anumite cazuri, de situații anormale*. Este foarte probabil că Petru Șchiopul a fost silit de ciuma care făcea ravagii în Iași [46] să călătorească la Vaslui, Huși și în alte localități. În același fel se explică și peregrinările temporare ale lui Ieremia Movilă. La 28 noiembrie 1603, acesta scria unor polonezi că în Moldova bîntuie ciuma „și eu rătăcesc peste cîmpuri și păduri cu toată casa mea, pentru a evita molipsirea" [47]. Nu este de loc exclus ca deplasările lui Radu Mihnea, în prima sa domnie moldovenească, să fi avut aceleași cauze.

Dacă ținem seama de aceste situații, trebuie să admitem că anul 1564 a marcat o cotitură dintre cele mai importante în sistemul de conducere a statului feudal Moldova. Domnii au considerat *necesară* și *posibilă* abandonarea sistemului de conducere a statului prin deplasări periodice la diferite curți domnești.

S-a ridicat și s-a menținut Iașul la rangul de capitală a Moldovei, sau a rămas pînă la jumătatea secolului al XVII-lea o reședință secundară, în raport cu cea principală de la Suceava? Sînt întrebări esențiale, la care considerăm că nu s-a dat încă un răspuns satisfăcător.

În condițiile în care celelalte curți domnești pierd aproape orice importanță, este mai ușor de urmărit evoluția pozițiilor deținute de Suceava și Iași. În special documentele interne, care reflectă într-o largă măsură activitatea domniei legată de conducerea treburilor statului, pot da acum unele deslușiri prețioase pentru rezolvarea acestei probleme.

Trebuie de la bun început să admitem o schimbare a poziției Iașului în timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu. La aceasta ne obligă chiar izvoarele istorice ce ni s-au păstrat. Cronicarul Ion Neculce scria în *O samă de*

---

[42] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan* (ed. P. P. Panaitescu), p. 182; Gr. Ureche, *op cit.*, p. 99—100, 132; M. Guboglu și M. Mehmed, *op. cit.*, p. 268, 269, 352—353 etc.

[43] DIR, veacul XVI, A, vol. III, p. 397, 415, 457.

[44] *Ibidem*, p. 398—399.

[45] *Ibidem*, vol. II, p. 170; Vol. III, p. 148; *Ibidem*, veacul XVII, A. vol. V, p. 117.

[46] Iezuitul Rafaele Skrzynecki relatează că în anul 1588, cînd iezuiții trimiși de papă sosiseră în Moldova, au găsit pe Petru Șchiopul în cîmp, în Cotnari, din cauza ciumei ce bîntuia în Iași. cf. „Arhiva istorică", an. I, nr. 22, București, 16 ian. 1865, p. 175.

[47] I. Bogdan. *Hurmuzaki — Documente*, II, p. 319 și 322; D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVII*, în Studii și cercetări științifice, istorie, anul VIII (1957), fasc. 2, p. 334.

cuvinte că „de la a doua domnie a lui Alexandru-vodă Lăpuşneanul au început domnii a se aşedza mai cu temei în scaon în Iaşi"[48]. Despre o mutare a scaunului domnesc al lui Alexandru Lăpuşneanu găsim informaţii şi la unii scriitori străini. Astfel, de pildă, polonezul Matei Strykowski scria prin 1575 că „după moartea lui Despot.... capitala" Moldovei s-a mutat la Iaşi[49].

Din însemnările lui Ion Neculce reiese că în amintirile contemporanilor a stăruit ideea unei anumite instabilităţi a scaunului domnesc nu numai înainte de a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu, ci şi după aceea.

Din această din urmă domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu ne-au rămas relativ puţine documente interne. Ele sînt totuşi suficiente pentru a înţelege mai bine natura schimbărilor care s-au produs la 1564. Aproximativ 60% din documentele interne, pentru care se cunoaşte locul de emitere, poartă înscris pe ele numele Iaşului şi numai 30% pe cel al Sucevei. O situaţie aproape similară se constată şi în timpul lui Bogdan Lăpuşneanu[50]. Dintr-o analiză mai atentă a acestor documente rezultă, într-adevăr, o pendulare a domniei între aceste două oraşe sau, cum s-a mai spus, existenţa unui dualism Suceava-Iaşi[51]. Trebuie să precizăm însă că atît izvoarele narative cît şi documentele interne susţin ideea trecerii Iaşului pe primul plan. Iaşul nu este încă o capitală, dar nu se poate contesta faptul că el fusese ridicat la rangul de reşedinţă principală a domniei, în vreme ce Suceava devenea reşedinţă secundară. Aceasta este esenţa transformărilor care s-au produs o dată cu începutul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu.

Pînă în timpul domniei lui Iancu Sasul, poziţiile Iaşului s-au întărit continuu. Festivităţile prilejuite de instalarea lui Ion Vodă, în 1572, au avut loc, desigur nu întîmplător, la Iaşi[52]. Referindu-se la evenimentele din anul 1574, cronicarul polon Bielski arată limpede că la Iaşi, era acum „scaunul Moldovei"[53]. Că acest oraş continuă să deţină şi în vremea lui Ion Vodă o poziţie dominantă, ne-o dovedeşte şi faptul că aproape întreaga activitate a cancelariei domneşti, aşa cum ne este astăzi reflectată de documente, s-a desfăşurat aici. Din cele 22 documente interne ale acestui domn, care au menţionat locul de emitere, nu mai puţin de 21 sînt scrise la Iaşi[54] şi doar unul la Suceava[55]. În orice caz, din octombrie 1572 şi pînă la sfîrşitul zbuciumatei domnii a lui Ion Vodă toate documentele sale interne, care au ajuns pînă la noi, poartă înscris pe ele numele Iaşului[56]. Aceasta arată că domnul a avut aici o reşedinţă statornică.

Ceva mai complicată pare, la prima vedere, situaţia din vremea cînd a domnit în Moldova Petru Şchiopul. Ureche ne spune că, după moartea lui Ion Vodă, domnul adus de turci „au trimis pe Bilăi vornicul, de prinse scaunul Sucevei"[57]. De aici nu rezultă că acest oraş a recăpătat poziţiile avute mai înainte. Cronicile noastre spun uneori deschis, alteori lasă doar să se înţeleagă că Iaşul avea o poziţie dominantă. Astfel, în toamna anului 1577 Potcoavă, care se socotea

48 I. Neculce, *op. cit.*, p. 111.
49 *Arhiva istorică*, II, p. 10; cf. şi Engel, *Geschichte der Moldau*, p. 214.
50 Vezi Anexa 2.
51 D. Ciurea, *Iaşii în secolul XVII*, în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, anul XXXIII, nr. 8—9, august—septembrie 1957, p. 648 şi urm.
52 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 183.
53 *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski* (trad. G. Năstase), în *Cercetări istorice*, an. I, nr. 1, 1925, p. 142.
54 DIR, veacul XVI, A, vol. III, p. 536 şi anexa 2.
55 DIR, veacul XVI, A, vol. III, p. 8. Este probabil că Ion vodă a venit la Suceava pentru a duce tratative cu polonii în problema Hotinului şi a restituirii averii lui Tomşa. Pentru această problemă cf. Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, Ed. ştiinţifică, 1963, p. 58—59.
56 DIR, veacul XVI, vol. III, p. 8—36.
57 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 192.

frate al lui Ion Vodă, a venit la Iași „și au apucat scaunul" Moldovei[58]. Obținînd sprijin străin, Petru Șchiopul „s-au pornit spre Iași", pentru a-și redobîndi pozițiile pierdute[59]. Învingător la Docolina, Potcoavă „s-au întorsu la Iași"[60], de unde, de altfel, este dat și singurul său document intern pe care-l cunoaștem[61]. După retragerea lui Potcoavă, Petru Șchiopul „au venit la Iași și să așeză la scaun al doilea rîndu"[62].

Vigoarea cu care se desfășoară luptele pentru stăpînirea Iașului pune cît se poate de clar în evidență poziția lui în ierarhia orașelor moldovenești, importanța sa din punct de vedere politic.

Încercarea lui Alexandru, fratele lui Potcoavă, de a ocupa tronul Moldovei, în primele luni ale anului 1578, a avut un puternic ecou în țară și peste hotare. În mediul polonez se afirma că acest pretendent ar fi ocupat, cu sprijin căzăcesc, Suceava „città principale de la Moldavia", unde apoi a ajuns să fie asediat de dușmani[63].

Trebuie însă să se observe că această știre reflectă foarte denaturat realitatea. Ne-a rămas o interesantă descriere a acestor evenimente într-o scrisoare adresată lui Ștefan Bathory de către Daud, beiul de Silistra, *care a participat la aceste lupte*. Daud arată precis că *Alexandru a fost asediat la Iași, nu la Suceava*[64]. Că beiul din Silistra a participat, într-adevăr, la aceste evenimente și că ele au avut loc la Iași o știm și din scrisorile lui David Ungnad și Ioachim de Sizendorff trimise împăratului Austriei la 14 și 27 aprilie 1587[65]. Sultanul Murad al III-lea care, fără îndoială, era bine informat, scria din Constantinopol, la 10 martie 1578, lui Ștefan Bathory că fratele lui Ion Vodă și cazacii au ocupat Iașul „scaunul domnilor moldoveni" (sedem Palatinarum Moldaviensium ocupasse)[66]. La rîndul său, Ureche știa că Alexandru, alungîndu-l pe Petru Șchiopul, „au intrat în Iași și au șăzut în scaun, februarie 8 (1578)[67]. Aici, în curtea domnească, el a fost apoi asediat de către turci[68].

Aceste informații, din surse foarte sigure și variate, exclud ideea asedierii lui Alexandru în Suceava. În același timp, ne aduc noi date în sprijinul ideii că Iașul ocupa o poziție dominantă, în raport cu Suceava. De altfel, Petru Șchiopul poate fi surprins în acest din urmă oraș *numai* între 3 și 5 aprilie 1578, cînd pretendentul Alexandru se găsea asediat în Iași. În aceste împrejurări, Petru Șchiopul a dat documente și din Suceava. Se cunosc astăzi doar trei asemenea exemplare[69], ceea ce, raportat la numărul însemnat de documente rămase de la acest domn, reprezintă foarte puțin[70].

Așadar, Petru Șchiopul a dat documente în afara Iașului, mai ales în vreme de războaie. Suceava n-a depășit, în această vreme, funcția de reședință secundară a domniei.

---

58 *Ibidem*, p. 195.

59 *Ibidem*, p. 196.

60 *Ibidem*.

61 DIR, veacul XVI, A, vol. III, p. 91.

62 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 197.

63 I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. Documente politice, 1526—1788*, II, București, 1914, p. 22—23.

64 V. Motogna, *Ceva nou despre Alexandru Vodă, fratele lui Ioan Potcoavă (1578)*, în „Revista istorică", anul XII, nr. 1—3, 1926, p. 2—4.

65 E. Hurmuzaki, *Documente...*, *III*, p. 13.

66 *Ibidem*, p. 10.

67 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 197.

68 *Ibidem*, p. 198.

69 DIR, veacul XVI, A, vol. III, p. 93—94.

70 Vezi anexa 2.

În scurta domnie a lui Iancu Sasul (1579—1582) se produc însă unele schimbări importante, greu de explicat în toate laturile lor. Într-o primă etapă, cuprinsă între 30 mai şi 28 iunie 1581, se revine la sistemul inaugurat de Alexandru Lăpuşneanu. El oscilează între Iaşi, de unde dă majoritatea documentelor sale, şi Suceava [71]. Începînd din 28 iunie 1581 şi pînă la sfîrşitul domniei toate cele 23 documente interne ale lui Iancu Sasul, pentru care se cunoaşte locul de emitere, au fost redactate numai la Suceava [72]. În această ultimă etapă, Suceava a avut un rol dominant.

Abandonarea Iaşului de către acest domn coincide, din punct de vedere cronologic, cu răscoala lăpuşnenilor care au ridicat domn pe Ion Vodă Lungul [73]. Este foarte probabil că între aceste două evenimente poate fi o strînsă legătură. Este, de asemenea, probabil că stabilirea lui Iancu Sasul la Suceava poate fi pusă în legătură cu planurile sale de a fugi în Ungaria superioară, aflată sub stăpînirea austriacă. Preuner, trimisul împăratului Austriei la Constantinopol, scria că domnul moldovean se afla în corespondenţă cu Johann Rüeber şi că şi-a cumpărat moşii în Zips şi Kesmark. Merită să fie subliniat faptul semnificativ că această scrisoare datează din 11 noiembrie 1581, cînd domnul se stabilise deja la Suceava [74]. Intenţia sa de a fugi nu era străină nici polonilor, care o făceau cunoscută şi sultanului la 12 ianuarie 1582 [75].

După ce Iancu Sasul a părăsit ţara, turcii au redat domnia lui Petru Şchiopul. Ca şi în prima domnie, acesta a rezidat destul de statornic la Iaşi. Oraşul recapătă poziţia dominantă avută înainte de domnia lui Iancu Sasul. În 1585, François de Pavie scria că Iaşul este principalul centru al Moldovei şi că aici îşi „are tronul domnul" [76]. În cursul anului 1589, soseşte în Moldova englezul Harrie Cavendish care fusese trimis la Constantinopol. Servitorul său, Fox, a lăsat un interesant jurnal de călătorie. El scrie că la 20 iulie a ajuns la Iaşi „care este capitala Moldovei şi reşedinţa de scaun a domnului". La curtea domnească din acest oraş, solul englez s-a bucurat de o primire foarte cordială [77]. Rolul dominant al Iaşului rezultă, în această vreme, şi din unele acte redactate în cancelaria domnească. Astfel, la 12 octombrie 1584 Petru Şchiopul însuşi scria veneţienilor, „ex curia mea Iassiensi Metropoli Valachiae Moldaviae" [78]. La 13 februarie 1585 domnul ierta de dări pe preoţii şi diaconii ieşeni, „fiindcă sînt în acest tîrg al Iaşilor, unde este scaunul mai nou al domnilor moldoveni" [79].

În această domnie Petru Şchiopul a dat un mare număr de documente interne. Foarte puţine exemplare sînt din Suceava, Ţuţora, Vaslui, Huşi, Cotnari, Tecuci, Fălciu, Purceleşti şi Petricău [80]. Aceste peregrinări ale domnului au fost însă determinate de ciuma care a bîntuit şi în acea vreme în Moldova [81]. Ţinînd seama de relatările călătorilor străini, de afirmaţiile domniei şi de faptul că, în pofida ciumei care a bîntuit în Moldova, marea majoritate a documentelor interne ale lui Petru Şchiopul au fost redactate la Iaşi, se poate

71 *Ibidem.*
72 *Ibidem.*
73 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 199.
74 E. Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 67.
75 *Ibidem*, p. 70—71 şi 73.
76 N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, Bucureşti, 1895, p. 37—38.
77 A. C. Wood, *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Canstantinopole 1589*, by Fox his servent, edited by, în *Camden Miscellany*, vol. XVII, London, 1940, p. 18—19.
78 E. Hurmuzaki, *op. cit.*, IV, partea II-a, p. 124.
79 DIR, veacul XVI, A, vol. III, p. 268—269.
80 Vezi anexa 2.
81 „Arhiva istorică", an. I, nr. 22, Bucureşti, 16 ian., 1865, p. 175.

admite că acest oraş a fost o reşedinţă statornică a domniei. Suceava joacă un rol foarte modest.

După ce Petru Şchiopul a părăsit tronul şi a fugit peste graniţe, turcii au dat domnia lui Aron Vodă. Din relatările lui Grigore Ureche rezultă că noul domn şi-a avut reşedinţa la Iaşi[82]. Acest lucru reiese clar şi din numeroasele scrisori ale domnului. Ele sînt emise „in praecipua principalli nostra civitate Iasuasarina"[83]. Cu excepţia unui exemplar dat la Ţuţora, la 12 mai 1594[84], toate actele interne ale acestui domn, pentru care se cunoaşte locul de emitere, au fost scrise la Iaşi[85]. Nu se cunoaşte, în schimb, nici un singur document domnesc intern emis din Suceava. Concluzia care se degajă din examinarea materialelor informative existente e că în cursul acestei domnii Iaşul a avut caracterul unei reşedinţe permanente şi că, în nici un caz, acest rol nu-i poate fi contestat de Suceava.

Se ştie că Aron Vodă a fost prins de garda sa ungurească şi dus în Transilvania[86], iar curtea domnească a fost jefuită[87]. În locul lui, Sigismund Bathory a ridicat pe tron pe Ştefan Răzvan, un om mult mai docil. În scurta domnie a acestuia, Iaşul şi-a păstrat poziţiile avute în timpul lui Aron Vodă. Aceasta rezultă, cu destulă claritate, din faptul că toate documentele interne ale acestui domn, care au ajuns pînă la noi şi pentru care se cunoaşte locul de emitere, au fost redactate la Iaşi.

Ca şi Aron Vodă, Ştefan Răzvan fusese un membru al „Ligii sfinte". Adversar hotărît al acestei coaliţii, Jan Zamoyski a hotărît să atragă Moldova în sfera de influenţă a Poloniei. Cu armele, el l-a instalat ca domn pe Ieremia Movilă[88]. Ameninţat de către aliaţii din „Liga sfîntă", noul domn nu se putea simţi în siguranţă departe de protectorii săi. În aceste condiţii, se impunea stabilirea sa la Suceava. Numeroase izvoare atestă că pînă în vara anului 1600 acest oraş a avut o situaţie net dominantă, în raport cu Iaşul. Astfel, în 1595, Magni scria că la Suceava este scaunul voievodului[89]. Oraşul este arătat ca reşedinţă a voievodului („rezidenza del Voivoda") Moldovei, la 7 iulie 1596[90] şi apoi la 2 octombrie 1599, cînd solii veneţieni raportau senatului că polonii trimit arme la Suceava, „reşedinţă a domnului Moldovei" („rezidenza del Principe di Moldova")[91]. Tot aşa, Botero ştia că domnul Moldovei îşi are reşedinţa la Suceava[92]. La rîndul său, Quirini scria că Suceava, unde locuieşte Ieremia, este o „metropolă" a ţării[93]. La adăpostul cetăţii reclădite prin grija lui Jan Zamoyski[94] şi a garnizoanei trimise de acesta, Ieremia Movilă, care dobîndise cetăţenia polonă[95], a rezolvat din Suceava aproape toate problemele

---

[82] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 207 şi 210.

[83] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 177; A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 58, 88, 91, 92, 94—95 etc.

[84] *DIR*, veacul XVI, vol. IV, p. 107—108.

[85] *Ibidem*, p. 35—118 şi Anexa 2.

[86] N. Iorga, *Hurmuzaki — Documente*, XII, p. 26; E. Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 499; M. Costin, *op. cit.*, p. 43.

[87] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 499; N. Iorga, *op. cit.*, p. 26.

[88] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 137.

[89] N. Iorga, *O descriere a ţărilor noastre pe vremea lui Mihai Viteazul*, în „Revista istorică", 4—6, 1925, p. 113.

[90] V. Vasiliu, *Miscellanea di piccolo notizi riguardati la storia romana dei secoli XVI e XVII*, în „Diplomatarium", I, 1925, p. 236.

[91] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, IV, partea II-a, p. 72.

[92] Botero, *Relazioni universali*, Venezia, 1599, p. 94, în „Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", nr. 11—12, 1894, p. 668 (extrase).

[93] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 545.

[94] *Ibidem*, p. 221.

[95] *Ibidem*, vol. III, p. 545.

politico-administrative ale ţării. Marea majoritate a documentelor sale au fost date, în această vreme, din Suceava [96].

În vara anului 1600, Mihai Viteazul a cucerit Moldova şi Ieremia Movilă a trebuit să caute un refugiu în Polonia. Centrul cîrmuirii lui Mihai, în ţara recent cucerită, a devenit Iaşul [97]. Din acest oraş sînt date toate documentele interne moldoveneşti ale lui Mihai [98].

Refugiul polonez al lui Ieremia Movilă a fost de scurtă durată. În cursul lunii septembrie 1600, oştile muntene au trebuit să se retragă din faţa celor polone, mai numeroase şi mai bine înarmate [99]. În aceste condiţii, Ieremia Movilă şi-a putut recăpăta tronul. Pe măsură ce puterea lui Mihai Viteazul intra în declin, creştea şi curajul domnului pus de poloni. El se stabileşte acum la Iaşi şi va rămîne aici pînă în cursul lunii mai a anului 1603. Oraşul de pe malul Bahluiului îşi recapătă astfel preponderenţa pe care o pierduse între 1595 şi 1600. De aici sînt date aproape toate documentele interne ale lui Ieremia Movilă, pentru care cunoaştem locul de unde au fost emise [100].

Foarte sensibil la ameninţările din afară, Ieremia Movilă se reinstalează la Suceava, după ce tronul muntean ajunge în mîinile lui Radu Şerban [101]. Suceava joacă acum rolul pe care-l avusese Iaşul în a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu. Domnul oscilează continuu între cele două oraşe, Suceava fiind considerată reşedinţă principală [102].

Încheierea, la 5 august 1605, a tratatului de alianţă între prietenul Movileştilor, Ştefan Bocskay, şi Radu Şerban a contribuit şi la normalizarea raporturilor dintre acesta din urmă şi Ieremia Movilă [103]. În aceste condiţii, domnul Moldovei se poate stabili din nou şi temeinic la Iaşi. Începînd din ianuarie 1606 şi pînă la sfîrşitul vieţii sale, Ieremia Movilă emite documente numai din Iaşi [104]. Aici vor rezida statornic şi toţi urmaşii săi pînă în 1624. Este semnificativ faptul că în această vreme, cînd se emit sute de documente interne domneşti, numai trei exemplare (două din 1 iunie 1613 şi unul din 23 septembrie 1616) [105] au fost redactate la Suceava.

Îndîrjirea cu care se luptă urmaşii lui Ieremia Movilă pentru stăpînirea Iaşului [106] arată, de asemenea, importanţa deosebită pe care o avea oraşul în această vreme. De altfel, şi izvoarele externe subliniază rolul dominant al acestuia. Astfel, de pildă, la 6 august 1616, bailul Veneţiei, Almoro Nani, scria dogelui că polonii au plecat din Iaşi „care este metropola Moldovei" („che è la Metropoli di Bogdania") [107]. În acelaşi fel este caracterizat acum oraşul şi în izvoarele poloneze [108]. În unele surse documentare străine se arată că Iaşul este

---

[96] Vezi anexa 2.

[97] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 228 şi urm.

[98] Vezi anexa 2.

[99] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 228 şi urm.

[100] Vezi anexa 2.

[101] Pentru raporturile dintre Radu Şerban şi Movileşti vezi *Istoria României*, II, Ed. Acad. R.P.R., 1962, p. 1004—1005.

[102] Vezi anexa 2.

[103] C. C. Giurescu, *op. cit.*, III_1, ed. II-a, Bucureşti, 1944, p. 6.

[104] Vezi anexa 2.

[105] DIR, veacul XVII, A. vol. III, p. 139, 140, vol. IV, p. 47.

[106] M. Costin, *op. cit.*, p. 57, 62, 64, 68, etc.

[107] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, IV, partea II-a, p. 364.

[108] V. Vasiliu, *Il principato moldavo e la curia papalé fra il 1606—1620*, în „Diplomatarium italicum", II, p. 41.

reședința domnilor moldoveni și „cel mai important" din toate orașele acestei țări [109].

Cea de a doua domnie moldovenească a lui Radu Mihnea a început, în mod obișnuit, cu instalarea sa la Iași. De aici dă domnul toate documentele sale pînă la sfîrșitul lunii martie 1624, cînd a avut loc arderea curților domnești, menționată și de Miron Costin [110]. *Determinat de această întîmplare*, domnul s-a mutat temporar la Suceava, de unde s-a îngrijit de refacerea curților domnești din Hîrlău. Foarte probabil că în legătură cu lucrările de refacere a curții se semnalează prezența sa în acest oraș la 8 noiembrie și 20 decembrie 1624 [111]. În primăvara anului 1625 curțile de la Hîrlău erau gata și domnul s-a stabilit aici. Cu excepția a două acte (unul din 2 iulie și altul din 12 decembrie 1625), toate documentele interne ale lui Radu Mihnea de după 10 aprilie 1625 sînt date numai din Hîrlău [112]. Nu este exclus ca domnul să fi intenționat să pregătească acest oraș pentru rolul pe care, pînă atunci, îl avusese Iașul. Miron Costin scrie că Radu Mihnea „așea îndrăgise locul la Hîrlău, cît în toate veri, la Hîrlău ședea cu toată curtea, că tocmise și curțile cele domnești și biserici cîteva făcute acolo în Hîrlău de dînsul" [113]. Documentele emise de acest domn nu sînt datate însă numai în lunile de vară, ci și în celelalte anotimpuri [114], ceea ce arată o stabilire aici mai statornică decît o afirmase Miron Costin.

Stabilirea lui Radu Mihnea la Hîrlău a marcat, după 1606 și pînă la jumătatea secolului al XVII-lea, singura întrerupere a unei îndelungate dominații a Iașului. Urmașii acestui domn revin la Iași și rezidă aici în mod statornic. În rapoartele diferiților misionari catolici continuă să se afirme clar că domnii își au reședința în Iași, care este orașul principal („città principale") al țării [115], o metropolă a Moldovei („Metropoli della Bogdania") [116].

Suceava, pe care, desigur, domnii o mai vizitau uneori, și unde Vasile Lupu construise curți domnești [117], era considerată reședință secundară [118], dar de multă vreme nu mai juca un rol important în conducerea statului.

La capătul acestei analize se poate conchide că drumul parcurs de orașul Iași pînă la ridicarea sa la rangul de capitală a Moldovei a fost destul de lung și sinuos. El ajunge în rîndul celor mai importante reședințe domnești de-abia după moartea lui Petru Rareș.

În timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, s-a introdus în Moldova un sistem de conducere cu două reședințe domnești — „dualismul Suceava-Iași". Acest sistem se aplică de asemenea în cursul domniei lui Bogdan Lăpușneanu și, temporar, în cursul domniei lui Iancu Sasul (30 mai—28 iunie 1581) și Ieremia Movilă (20 mai 1603—9 noiembrie 1605). În cadrul acestui sistem, Iașul capătă și-și menține rolul de reședință principală a domnilor moldoveni în cursul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, a fiului său Bogdan și în etapa amin-

---

109 *Ibidem*, p. 46; B a r e t, *Histoire des troubles de Moldavie...*, în *Tezauru de monumente istorice pentru România*, Tom. II, București 1863, p. 15—16; G. C ă l i n e s c u, *Altre notizie sui missionari cattolici nei poesi romeni*, în „Diplomatarium italicum", II, p. 331.

110 *Op. cit.*, p. 91.

111 DIR, veacul XVII, A, vol. V, p. 304, 312; M. C o s t i n, *op. cit.*, p. 91.

112 DIR, veacul XVII, A, vol. V, p. 333—377.

113 *Op. cit.*, p. 91.

114 *Ibidem.*

115 G. C ă l i n e s c u, *op. cit.*, p. 331—334.

116 E. H u r m u z a k i, *op. cit.*, p. 355.

117 N. I o r g a, *Hurmuzaki — Documente*, XV_2, p. 1014.

118 V. A. U r e c h i a, *Codex Bandinus*, în „Analele Academiei Române", Tom. XVI, 1893—1894, p. 246, 249.

tită din domnia lui Iancu Sasul. Între 20 mai 1603 şi 9 noiembrie 1605 acest rol revine, însă, Sucevii.

Exceptînd aceste scurte etape, trebuie să admitem că încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea domnia rezolvă aproape toate problemele legate de conducerea statului dintr-o singură reşedinţă. Unii domni şi-au emis toate documentele interne din acelaşi oraş. În unele cazuri, cînd întîlnim excepţii de la această regulă, ele sînt determinate de molime şi războaie. În aceste condiţii se poate afirma că, cu unele intermitenţe, Moldova a avut o capitală, în înţelesul ştiinţific al cuvîntului, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Exceptînd scurte etape din domniile lui Iancu Sasul (28 iunie 1581—octombrie 1582) şi Ieremia Movilă (octombrie 1595—mai 1600), cînd din motive de siguranţă aceştia au rezidat *statornic* la Suceava, şi, fireşte, etapele cînd s-a aplicat sistemul „dualismului" Suceava-Iaşi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea *Iaşul* a jucat rolul de capitală a Moldovei. Acest rol şi-l menţine apoi, aproape fără întrerupere, şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea, excepţie făcînd doar cel aproximativ doi ani din a doua domnie a lui Radu Mihnea, cînd, în urma arderii curţilor din Iaşi, domnul se stabileşte întîi la Suceava şi apoi, mai statornic, la Hîrlău.

ANEXA 1

Domnii	Numărul documentelor interne pentru care se cunoaşte locul de emitere			
		Suceava	Iaşi	Hîrlău
Ştefan cel Mare (între 1495—1504)	110	27,27	12,72	9,09
Bogdan cel Orb (1504 - 1517)	41	19,51	9,75	14,63
Ştafăniţă (1517—1527)	72	29,16	7	55,55
Petru Rareş (1527—1538)	117	7,69	7,69	5,12
Ştefan Lăcustă (1538—1540)	9	25	—	75
Petru Rareş (1541—1546)	96	2,08	8,33	7,30
Ilie Rareş (1546—1551)	38	—	31,60	13,15
Ştefan Rareş (1551—1552)	23	4,35	34,80	17,39
Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561)	90	6,66	25,55	13,33
Despot (1561—1563)	9	11,11	22,22	—

ANEXA 2

Domnii	Nr. documente domneşti interne pt. care se cunoaşte locul emiterii	Localităţile de unde au fost						
		Suceava	Iaşi	Hîrlău	Vaslui	Huşi	Priseaca	Trotuş
Al. Lăpuşneanu (1564—1568)	10	30	60	10	—	—	—	—
Bogdan Lăpuşneanu (1568—1572)	54	29,63	68,52	—	—	—	2	—
Ion Vodă (1572—1574)	24	4,16	95,83	—	—	—	—	—
Petru Şchiopul (1574—1579)	82	3,65	95,15	—	1,20	—	—	—
Nicoară Potcoavă (1577)	1	—	100	—	—	—	—	—
Iancu Sasul — pînă la 28. VI.1581	39	33,33	56,41	5,12	—	—	—	5,12
— de la 28.VI.1581—IX.1582	24	100	—	—	—	—	—	—
Petru Şchiopul (1582—1591)	220	3,18	87,72	—	2,73	0,90	—	—
Aron Vodă (1591—1595)	50	—	98	—	—	—	—	—
Ştefan Răzvan (1595)	9	—	100	—	—	—	—	—
Ieremia Movilă (1595—1600)	120	95	4,16	—	—	—	—	—
Mihai Viteazul (1600)	7	—	100	—	—	—	—	—
Ieremia Movilă-12.XI.1600-31.IV.1603	94	5,30	94,70	—	—	—	—	—
— 20.V.1605 — 9.XI.1605	132	52	33	0,75	—	—	—	—
— 12.I.1606 — 22.VI.1606	28	—	100	—	—	—	—	—

Localitățile de unde au fost emise documente domnești interne numărul acestora exprimat în procente								
Huși	Vaslui	Bîrlad	Bacău	Neamț	Roman	Cotnari	Bădeuți	Mănăstirea Slatina
0,90	45,45	0,90	—	—	—	—	3,63	—
49	7,31	—	—	—	—	—	—	—
4,16	4,16	—	—	—	—	—	—	—
40,17	39,30	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—
64,58	7,30	10,41	—	—	—	—	—	—
34,20	15,80	—	2,53	2,63	—	—	—	—
43,50	—	—	—	—	—	—	—	—
24,44	7,77	17,77	2,22	1,11	—	—	—	1,11
33,33	—	11,11	—	—	11,11	11,11	—	—

emise documentele domnești interne și numărul acestora exprimat în procente																	
Țuțora	Cotnari	Tecuci	Fălciu	Purcelești	Petricău	Roman	Verișcani	Bîrteni	Avereşti	Iugani	Rezina	Văsiiani	Băiceni	Hărmănești	Mitești pe Moldova	Buciulești	Davideni
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3,63	0,45	0,45	0,45	0,45	0,45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	0,83	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	4,54	3	0,75	0 75	0,75
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

PĂDURILE ŞI INDUSTRIA FORESTIERĂ A ROMÂNIEI ÎNTRE ANII 1922—1928

DE

I. SAIZU şi C. BOTEZ

Încheierea procesului de desăvîrşire a unităţii naţionale a poporului român — „operă a maselor largi din întreaga ţară, a întregului nostru popor — a realizat cadrul naţional şi social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forţelor de producţie; înmănuncherea laolaltă a energiilor şi capacităţilor creatoare ale poporului nostru a creat condiţii favorabile activităţii forţelor progresiste ale societăţii, mişcării muncitoreşti revoluţionare" [1]. În urma acestui act, fondul forestier, între alte bogăţii, a crescut cu 4 704 368 ha, din care 3 951 759 ha numai în Transilvania, adică 39,2% din suprafaţa ei [2]. România, care dispunea în 1917 de 2 497 632 ha păduri sau 18,1% din teritoriul ei [3], a ajuns să cuprindă, în urma desăvîrşirii unităţii naţionale a poporului nostru, o întindere de 7 202 000 ha păduri, deci aproximativ o pătrime din întreaga ei suprafaţă [4]. De asemenea, a sporit numărul întreprinderilor de prelucrare a lemnului, dotate cu utilaj, forţă motrice, căi ferate etc. Numărul întreprinderilor forestiere a crescut de la 155 cîte existau în 1913 la 502 în 1919.

Valorificînd treptat condiţiile favorabile dobîndite prin realizarea noului cadru naţional şi social-economic, rezolvînd problemele refacerii postbelice prin trecerea poverii ei asupra maselor populare, profitînd de conjunctura politică a refluxului revoluţionar pe plan internaţional, marea burghezie română a putut să-şi întărească puterea economică în perioada următoare, 1923—1928. Menţinînd în cursul perioadei de stabilizare relativă a capitalismului, cu o întrerupere de 15 luni în anii 1926/1927, o garnitură liberală la conducerea statului, capitalul naţional, îndeosebi cel liberal, şi-a putut crea cadrul juridic pentru întărirea dominaţiei lui. „Între anii 1923—1929 industria românească — arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — cunoaşte un avînt însemnat şi se diversifică, deşi ca structură continuă să predomine industria bunurilor de consum şi industria extractivă. Sporeşte volumul capitalului investit, se îmbunătăţeşte înzestrarea tehnică a întreprinderilor; ca urmare, se ridică ponderea industriei în produsul social şi în venitul naţional. În acelaşi timp această perioadă se caracterizează prin intensificarea procesului de concentrare şi centralizare a capitalului şi

---

[1] Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Editura politică, Buc., 1966, p. 21.

[2] Marin Popescu-Spineni, *Pădurea României*, Cluj, 1938, p. 26.

[3] *Ibidem*, p. 24.

[4] Const. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de ieri şi în România de mîine*, Buc., 1919, p. 20—21, 38; M. Tănăsescu, *Politica noastră forestieră*, în „Revista pădurilor", an. XXXII, nr. 10—12 (octombrie—decembrie) 1920, p. 329.

prin accentuarea opoziţiei marii burghezii autohtone împotriva capitalului străin, prin întărirea poziţiei sale într-o serie de ramuri ale industriei şi circulaţiei; în acelaşi timp, monopolurile internaţionale deţin o pondere importantă în economia României. Cu toată creşterea înregistrată în economie în această perioadă, România continua să rămînă o ţară slab dezvoltată din punct de vedere industrial"[5].

Programul economic al marii burghezii desfăşurat sub lozinca „prin noi înşine" a asigurat în perioada stabilizării relative a capitalismului dezvoltarea forţelor de producţie, ascensiunea pe o nouă treaptă a istoriei. În acest cadru ne propunem să prezentăm în comunicarea de faţă, datorită importanţei pe care o are în economia naţională, în comerţul interior şi exterior al ţării, în obţinerea venitului naţional, situaţia pădurilor României şi a industriei forestiere din anii 1922—1928, probleme necercetate încă de istoriografia zilelor noastre.

Constituind una din bogăţiile naturale însemnate ale ţării[6], importantă pentru industrie, construcţii, transporturi, agricultură şi alte ramuri de activitate, pădurea a devenit un sector asupra căruia clasele dominante şi-au îndreptat cu deosebire atenţia[7]. Pentru o bună utilizare a fondului forestier, marea burghezie a creat mai întîi cadrul juridic necesar. Pentru a opri ritmul anormal, dezordonat al tăierilor de păduri, făcut pînă atunci[8], statul a elaborat o legislaţie care să ocrotească şi să determine o chibzuită exploatare a aurului verde. Pînă la 17 iunie 1923, cînd s-a promulgat Legea pentru aplicarea Codului Silvic în tot cuprinsul României[9] s-au mai elaborat Regulamentul din 6 iulie 1921 pentru aplicarea legii din 25 iunie 1919, care a limitat tăierile în pădurile de molid şi în acelea în care această specie domina, ca şi legea pentru reglementarea cumpărărilor de păduri destinate exploatării, potrivit căreia se limita la maximum 5.000 ha întinderea de suprafeţe păduroase ce puteau fi achiziţionate de societăţi, altele decît cooperativele şi particularii industriali. În cazul complexelor de păduri mai mari de 5.000 ha care nu se puteau exploata decît împreună, legea a ridicat această limită la 8.000 ha. Legea din 1921 a lui Nicolae Titulescu privitoare la contribuţiile directe a avut un efect pozitiv şi asupra economiei forestiere, prin aceea că atît marii proprietari de păduri, cît şi acei care se ocupau de exploatarea şi industrializarea lemnului au fost supuşi la impozite, cu scopul de a determina creşterea veniturilor statului[10]. Măsurile adoptate pînă la unificarea legislaţiei silvice au fost apreciate de unii specialişti ca purtînd amprenta hotărîrilor caracteristice perioadelor de tranziţie, apreciindu-le ca „improvizaţii"[11].

---

[5] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 26—27.

[6] Cu această bogăţie, România se situa pe locul 13 în rîndul statelor europene (Mitiţă Constantinescu, *Politica economică aplicată*, vol. III, Buc. 1943, p. 74).

[7] Vezi în acest scop, C. Botez, Gh. Balica, *Arhivele, izvor bogat de informare privind istoricul exploatărilor forestiere din Moldova*, în „Revista arhivelor", nr. 2/1966.

[8] Numeroase întreprinderi, instituţii şi particulari au putut cumpăra cu preţuri infime suprafeţe de păduri, mijloc prin care statul, ca vînzător, căuta să sporească veniturile bugetare (M. Tănăsescu, *op. cit.*, p. 329).

[9] C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. XIII—XIV, p. 576—577.

[10] Gh. Elian, *Legalitatea socialistă mijloc important de realizare a funcţiilor statului*, în *Dezvoltarea suprastructurii socialiste în România*, Editura politică, Buc. 1966, p. 91—94.

[11] Legea din 25 iunie 1919 (C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. IX, p. 96—97), prin care s-a dispus revizuirea în termen de un an a tuturor amenajamentelor şi regulamentelor de exploatare din vechiul regat, ca şi modificarea prin legea din 16 septembrie 1920 (*Ibidem*, p. 472—474) a Codului Silvic adoptat în 1910 au dus — arătau unii autori contemporani — „la scopuri opuse, la o dezordine în exploatări, la un haos economic, în care nu se puteau disciplina tăierile, aşa cum

În afară de abolirea regimurilor silvice moştenite, legea din 17 iunie 1923, pe lîngă alte dispoziţii, a majorat de zece ori amenzile, despăgubirile şi valorile materialelor lemnoase prevăzute în Codul Silvic din 1910. Extinderea acestui cod asupra pădurilor din întreg teritoriul României s-a făcut împotriva opiniei unor specialişti care au reclamat nu lărgirea legislaţiei vechi, ci elaborarea unei noi legislaţii [12]. În scopul dezvoltării şi exploatării fondului forestier, marea burghezie a adoptat măsuri în ce priveşte administraţia forestieră, care s-a lărgit treptat, mai cu seamă în direcţia valorificării la maximum a pădurilor. Au fost adoptate, de asemenea, unele măsuri avînd drept scop formarea şi organizarea corpului silvic [13], protecţia pădurilor, împădurirea şi reîmpădurirea suprafeţelor exploatate sau degradate.

Deşi legislaţia elaborată a căutat în primul rînd să treacă în proprietatea statului întinse suprafeţe păduroase [14], să ocrotească şi exploateze raţional pădurea, să asigure fondului forestier cadre inginereşti, silvicultura a înregistrat progrese în perioada 1922—1928 numai în anumite compartimente [15]. Împiedicarea progresului silviculturii s-a datorat mai multor factori. În primul rînd, faptul că cea mai mare pondere a industriei forestiere se afla în mîinile capitaliştilor străini de la Milano, Geneva, Budapesta ş.a., care dirijau operaţiunile de exploatare a pădurilor noastre de răşinoase, găsind soluţiile necesare ca să poată tăia oricît, fără a ţine seama de capacitatea normală de producţie a pădurilor din România [16]. Codrii României, renumiţi din timpuri străvechi pentru întinderea şi frumuseţea lor au fost supuşi practic unui intens proces de exploatare. În baza regulamentelor de exploatare elaborate, pădurile au putut fi tăiate la intervale scurte de timp, mărindu-se perioada de aşteptare pînă la maturitazarea lor [17]. Existenţa mai multor exploatări forestiere în regiunile accesibile, în comparaţie cu capacitatea de producţie a pădurilor, a

---

s-a intenţionat să se facă" (Vasile Sabău, *Evoluţia economiei forestiere în România*, 1946, p. 374). Însăşi legea din 16 septembrie 1920 „în loc să stăvilească şi să corecteze greşelile primei legi, mai mult le-a amplificat" (*Ibidem*, p. 375).

[12] Vasile Sabău, *op. cit.*, p. 393.

[13] C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XIII—XIV, p. 652—662.

[14] *Legea minelor cu expunere de motive*, Buc., 1924, p. 351.

[15] Căutînd să explice această situaţie, unii autori au arătat că în România „nu s-a putut şi din nenorocire nu se poate face încă silvicultură... din cauză că mulţi din acei care au condus destinele acestei ţări nu au fost pătrunşi de răul pe care l-au făcut ţării, dezinteresîndu-se complet de păduri şi de corpul silvic, căruia de formă... i-au încredinţat soarta acestei avuţii naţionale, fără însă a-l pune la adăpostul fluctuaţiunilor politice, fără a-i da mijloace şi fără a-l asculta vreodată" (Coman Marinescu, *Observaţiuni asupra practicei silviculturei şi gospodăriei silvice în ţara noastră*, în „Revista pădurilor", an. XXXV, nr. 2 (februarie), 1923, p. 81). Chiar în *Enciclopedia României* găsim inserată aprecierea că „eficacitatea legilor silvice româneşti a fost şi este discutabilă în mare măsură" din cauza nerespectării lor şi a lipsei unei administraţii silvice corespunzătoare (*Enciclopedia României*, vol. III, p. 167).

[16] Vezi *Contribuţii la istoria capitalului străin în România de la sfîrşitul primului război mondial pînă la ieşirea din criza economică din 1929—1933*, Ed. Acad. R. S. România, Buc. 1960, p. 157; D. Şandru, *Despre pătrunderea imperialismului italian în economia statelor balcanice şi a României între anii 1924—1926*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, nr. 2/1962, p. 188; V. C. Filip, *Debuşeurile lemnului românesc*, în „Revista pădurilor", nr. 2/1937.

[17] Este suficient să arătăm că, de pildă, în 1928 din totalul de 6.486.471 ha, aproape o treime, adică 2.133.194 ha, arborete sau 32,9% era cuprinsă în vîrsta de 0—20 ani, şi că cu cît clasele de vîrstă sînt mai mari cu atît suprafaţa acelor păduri este mai mică, cu excepţia arboretului care a trecut de 100 ani (1.221.175 ha sau 18,8% între 21—40 ani; 862.259 ha sau 13,3% între 41—60 ani; 726.957 ha sau 11,2% între 61—80 ani; 685.614 ha sau 10,6% între 81—100 ani şi 857.272 ha sau 13,0% peste 100 ani). *Anuarul statistic al României 1928*, Buc. 1929, p. 79.

determinat forţarea continuă a exploatărilor, şi, ca urmare, reducerea fondului forestier în acele zone. Veridicitatea acestor afirmaţii este documentată de numeroase date care atestă creşterea dezechilibrului în cadrul fondului forestier din regiunile accesibile, între capacitatea de exploatare a pădurilor şi puterea lor de regenerare. Forţarea capacităţii de exploatare a pădurilor îşi are originea — arată unii autori burghezi — în regimul de favoare acordat cercurilor industriale, acestea reuşind „pe motiv de asanare să orienteze producţia lemnoasă nu după interesele pădurilor, ci după potenţialul de prelucrare a industriei" [18].

Fondul forestier a fost influenţat în anii 1922—1928 şi de modul în care clasele dominante au înţeles să aplice reforma agrară de după primul război mondial. Căutînd să salveze pe cît posibil suprafeţele arabile ale marii proprietăţi în timpul aplicării acestei reforme, cercurile guvernante au hotărît defrişarea a întinse suprafeţe de păduri spre a se putea obţine astfel terenuri de cultură pentru o parte din ţăranii cu drept de împroprietărire. Ca urmare, legea de reformă agrară, ca şi legea păşunelor comunale, au adus însemnate ciuntiri domeniului forestier naţional, provocînd totodată schimbări în structura proprietăţii forestiere. Numai în Transilvania, potrivit dispoziţiilor legii agrare, au fost defrişate aproape 800.000 ha păduri [19]. Pe întreaga ţară numărul acestora s-a ridicat la 1.200.000 ha. [20].

Cu toate cauzele amintite, la care adăugăm şi structura diferită a proprietăţii forestiere, fapt ce a determinat o administraţie diferenţiată, fondul forestier naţional şi-a menţinut, cu unele excepţii, intinderea [21], dar a suferit schimbări însemnate, aşa cum am pomenit mai sus, în structura pe clase de vîrstă. La refacerea acestui fond în urma defrişărilor şi exploatărilor făcute au contribuit lucrările de împădurire executate între 1922—1928 [22] (vezi p. 132—133).

Rezultă din tabelul de mai sus că în anii stabilizării relative a capitalismului a fost împădurită o suprafaţă de 82 443,08 ha din care 49 449,66 ha pădure aparţinînd statului. Ca material de împădurire a fost folosit 132 905 kg şi 36 829 hl seminţe şi 254 129 buc. puieţi.

În ansamblul său fondul forestier s-a caracterizat în perioada 1922—1928 prin creşterea treptată a proprietăţii de stat, datorită faptului că în unele regiuni, în virtutea legilor pentru reforma agrară, aproape toate pădurile au fost trecute în patrimoniul statului [23], prin sporirea suprafeţei păduroase aparţinînd comunelor şi jude-

---

[18] Vasile S a b ă u, *Organizarea producţiei forestiere în cadrul unei politici economice naţionale*, Buc., 1937, p. 39.

[19] Vasile S a b ă u, *Evoluţia economiei forestiere în România*... p. 382—383.

[20] Marin P o p e s c u-S p i n e n i, *op. cit.*, p. 37.

[21] Iată, doar pentru cîţiva ani, evoluţia în cifre absolute şi relative a pădurilor României: (*Anuarul statistic al României 1924*, Buc., 1925, p. 48—49; *Idem* pe anul 1926, Buc., 1927, p. 55; *Idem* pe anul 1928, Buc., 1929, p. 77).

Anul	Suprafaţa împădurită		Poieni şi goluri		Total	
	ha	%	ha	%	ha	%
1923	6 483 676	21,97	723 442	2,45	7 207 118	24,77
1926	6 524 753	22,12	724 235	2,45	7 248 985	24,57
1928	6 486 471	22,00	741 848	2,50	7 228 319	24,50

[22] *Anuarul statistic al României 1929*, Buc., 1931, p. 101.

[23] Vasile S a b ă u, *Evoluţia economiei forestiere în România*..., p. 389.

ţelor şi prin reducerea suprafeţelor aparţinînd particularilor şi instituţiilor publice. Iată, de altfel, în tabelul de mai jos evoluţia structurii proprietăţii forestiere [24].

	1920	1929
Total (ha)	7 308 689	7 134 200
(% din suprafaţa ţării	24,8	21,7
Aparţinînd statului (ha)	1 762 847	2 053 691
(% din supraf. păduri)	24.1	28,79
Aparţinînd comunelor şi judeţ lor (ha)	1 226 520	1 921 530
(% din supraf. păduri)	16,8	26,93*
Aparţinînd stabilimentelor publice (ha)	720 520	217 880
(% din supraf. păduri)	9,9	3,05**
Aparţinînd particularilor (ha)	3 598 802	2 941 099
(% din supraf. păduri)	49,2	41,22***

Pădurile aparţinînd statului au crescut, prin urmare, de la 24,1% în 1920 din fondul total forestier la 28,79% în 1929, în vreme ce pădurile aparţinînd particularilor au scăzut de la 49,2% în 1920 la 41,22% în 1929.

Căutînd să arătăm gradul de industrializare a fondului forestier al României în anii stabilizării relative a capitalismului trebuie să subliniem că, deşi ţara noastră dispunea de însemnate resurse energetice şi valoroase păduri, fapt care permitea crearea şi dezvoltarea unei puternice industrii forestiere, această ramură a fost insuficient dezvoltată, nu atît din punct de vedere al numărului unităţilor de prelucrare a lemnului, cît al valorificării lui superioare. În anii 1922—1928 a crescut mai mult exploatarea pădurilor decît activitatea de prelucrare a lemnului, dar şi mai puţin la prelucrarea superioară a acestuia. Scăzuţi erau indicii de valorificare a fagului şi stejarului, deşi aceste specii deosebit de preţioase deţineau o pondere însemnată în fondul forestier al ţării [25].

---

[24] *Anuarul statistic al României 1922,* Buc. 1923, p. 59; Idem pe anul 1934, Bucureşti 1935, p. 124. Idem pe anul 1929, Buc. 1931, p. 87, 89; V. N. Stinghe, D. A. Sburlan, *Agenda forestieră a României*, Buc. 1941, p. 6.

* Păduri particulare administrate de stat.

** Pădurile instituţiilor publice (afară de stat).

*** Păduri particulare cu administraţie proprie.

[25] Iată pentru ilustrare structura pe specii a pădurilor României în anii 1926 şi 1928 (*Anuarul statistic al României 1926*. Buc. 1927, p. 56; Idem, pe anul 1928, Buc., 1929, p. 78).

	1926		1928	
	ha	%	**ha**	%
Răşinoase	1 585 036	24,29	1 593 326	24,6
Fag	2 455 689	37,63	2 445 808	37,7
Stejar	1 377 967	21,12	1 347 553	20,8
Ulm-frasin-paltin	70 391	1,08	69 564	1,1
Total foioase tari	4 352 714	66,71	4 751 647	73,3
Total foioase moi	587 003	9,0	141 498	2,1
Total general	6 524 753	100,0	6 486 471	100,0

LUCRĂRILE DE ÎMPĂDURIRE EXE

Anul	Suprafaţa împădurită (ha)					
	În tăieri rare şi neregulate şi poieni		Completări de masive		Refaceri de păduri degradate suprafaţa efectivă	
	*	**	*	**	*	**
1922	641,38	1 080,72	131,23	—	34,70	—
1923	1 215,40	1 242,23	618,55	139,93	234,35	—
1924	4 693,00	2 605,01	911,12	765,80	929,86	20,50
1925	7 589,82	4 300,00	775,58	1 306,26	749,71	146,05
1926	9 793,42	6 144,22	1 668,27	1 139,41	1 317,13	342,95
1927	7 606,84	5 472,41	1 883,93	1 147,17	622,66	92,50
1928	5 513,40	5 531,54	2 338,14	1 454,32	181,08	62,40
Total	37 053,35	26 376,13	8 326,82	5 952,89	4 069,49	664,40

*** La pădurile statului.**
**** La pădurile instituţiilor publice şi persoanele morale administrate de stat (Tran**

Înzestrarea în ramura forestieră s-a oprit cu precădere la primele faze de prelucrare a lemnului. Privită în ansamblul ei, industria forestieră s-a caracterizat printr-un număr mare de întreprinderi, situîndu-se din acest punct de vedere pe locul doi, după industria alimentară [26]. Iată cum a evoluat numărul întreprinderilor din această ramură, capitalul, forţa motrice, numărul personalului ocupat, valoarea materiilor prime, a combustibilului şi a producţiei între anii 1922—1928 [27].

EVOLUŢIA INDUSTRIEI LEM

Anul	Nr. întreprinderilor	Capitalul investit (lei)	Forţa motrice H. P.	
				Tehnico-administrativ
1922	617		60 149	4 069
1924	870	95 543 000*	72 824	4 130
1925	848	87 230 600*	74 714	4 020
1926	825	82 693 157*	72 047	3 202
1927	832	42 16 775 119	72 038	3 678
1928	780	36 57 613 000	71 727	3 937

* În lei aur.

[26] „Economia naţională", Buc., nr. 10/1928, p. 377.

[27] Întocmit pe baza datelor culese din *Anuarul statistic al României 1922*, Buc., 1923, p. 200—203; Idem pe anul 1924, Buc., 1925, p. 151; Idem pe anul 1925, Buc., 1926, p. 155; Idem pe anul 1928, Buc., 1929, p. 176—177; Idem pe anul 1929, Buc., 1930, p. 186—197; „Economia naţională", nr. 10/1928, p. 378—379; „Buletinul industriei", an. I, nr. 4/1926, p. 305—307; Idem, nr. 10—11/1926, p. 1034—1035.

CUTATE ÎNTRE ANII 1922–1928

Total		Material de împădurire					
		Seminţe				Puieţi	
		De molid, salcîm etc. (kg)		Ghindă de stejar (hl)			
*	**	*	**	*	**	*	**
807,31	1 080,72	741	490	—	—	2 881	3 269
2 068,30	1 382,16	1 346	1 170	—	—	5 855	2 285
6 534,07	3 391,31	1 411	1 222	9 250	1 528	13 352	6 849
9 115,11	5 752,31	13 264	2 785	7 942	1 502	25 843	16 767
12 778,82	7 626,58	6 175	1 923	11 728	3 378	32 208	21 410
10 113,43	6 712,08	87 897	3 942	—	—	39 453	25 477
8 032,62	7 048,26	9 455	1 084	—	1 501	31 628	26 852
49 449,66	32 993,42	120 289	12 616	28 920	7 909	151 220	102 909

silvania şi Bucovina).

În perioada stabilizării relative a capitalismului, numărul întreprinderilor forestiere creşte, cu toate că în acei ani, spre deosebire de toate celelalte ramuri, industria forestieră a trecut printr-o stare de declin, mai ales după 1926, cînd atît forţa motrice cît şi numărul muncitorilor şi producţia se aflau în scădere. Anul 1926 este de fapt punctul maxim în ce priveşte producţia atinsă de această industrie. Capacitatea de prelucrare a lemnului era în acel an de aproximativ două ori mai mare decît capacitatea normală de producţie a pădurilor[28]. Trebuie subliniat că în spiritul politicii „prin noi înşine", statul, în scopul de a îngrădi participarea masivă a capitalului străin în industria forestieră, a intervenit pentru reglementarea exploatărilor, pentru mărirea fondului forestier, pentru alimentarea cu fonduri a unităţilor de

NULUI ÎNTRE ANII 1922—1928

Personal		Valoarea (lei)		
Lucrători	Total	Materiilor prime	Combustibilului	Producţiei
43 722	47 791	2 401 104 990	80 264 790	3 212 113 300
53 008	57 138	3 221 612 000	66 588 000	5 063 977 000
56 618	60 638	3 279 028 000	88 776 000	5 231 730 000
47 033	50 235	3 437 452 435	114 154 914	5 842 929 560
37 792	41 470	2 848 395 421	107 273 793	4 952 162 770
35 805	39 742	2 905 006 000	104 590 000	5 247 702 000

[28] J. Filipovici şi C. Lăzărescu, *Probleme de economie forestieră*, Buc. 1956, p. 95.

exploatare. În acelaşi spirit societăţile forestiere au fost obligate să respecte ca 3/4 din membrii consiliului de administraţie să fie cetăţeni români, iar 2/3 din acţiuni să fie, de asemenea, în posesia cetăţenilor români. La unele societăţi au fost numiţi chiar comisari ai guvernului care aveau menirea să apere interesele capitalului naţional[29]. Din acelaşi interes, Societatea Naţională de Credit Industrial şi-a sporit plasamentul în această industrie de la 98 000 000 lei în 1924, la 136 000 000 lei în 1928[30].

Măsurile luate n-au putut îngrădi decît într-o anumită măsură activitatea capitalului străin în industria forestieră şi aceasta cu atît mai mult cu cît nota caracteristică a societăţilor forestiere o constituia utilizarea cu precădere a capitalului împrumutat decît a celui social. În 1928 capitalul împrumutat folosit în societăţile cu capital străin depăşea de peste şase ori pe cel social în totalitatea lui, iar în unele unităţi atingea proporţii şi mai mari.

Între anii 1923—1926, datorită cererii avantajoase, are loc un avînt continuu al producţiei forestiere, după care se produce o scădere a ei. Punctul culminant în ce priveşte defrişările l-a constituit anul 1924[31]. Cu tot avîntul industriei forestiere din acei ani, capacitatea de producţie a fost folosită într-o proporţie ce varia numai între 30—50%[32]. După 1926, numărul întreprinderilor, capitalul, forţa motrice, numărul personalului, valoarea materiilor prime, a combustibilului şi a producţiei înregistrează scăderi[33]. Pregnant apare acest fenomen în rîndul personalului, mai ales al muncitorilor. Într-un interval de 4 ani (1925—1928) numărul muncitorilor a scăzut cu 20 813, siliţi să şomeze, în vreme ce personalul tehnico-administrativ a fost comprimat în acelaşi interval cu numai 83 cadre.

La scăderea producţiei a contribuit într-o foarte largă măsură reducerea cu 30% la export a preţurilor produselor lemnoase. Criza din transporturi, taxele de export şi tariful pe C.F.R., oscilaţia permanentă a leului pe piaţa internă şi externă au contribuit şi mai mult la reducerea producţiei forestiere, la adîncirea crizei din această ramură. Industria forestieră, ca şi celelalte ramuri, a fost dominată de dificultăţi financiare, mai cu seamă după 1925. În acest an, de pildă, industria lemnului a cerut credite în valoare de 817.000.000 lei, dar i s-a aprobat doar 153 milioane lei din care a primit numai 124 milioane[34]. Ca urmare, numai în intervalul octombrie 1926 — mai 1927, după statisticile oficiale, au dat faliment 10% din întreprinderile forestiere[35]. Situaţia a devenit deosebit de alarmantă în Valea Mureşului, unde 25% din numărul întreprinderilor şi-au încetat

---

[29] „Argus", Buc., 25 ianuarie 1926.

[30] Gh. Brînzescu, *Problema creditului industrial. Consideraţiuni teoretice şi realizări practice privind România*, Buc., 1936, p. 193.

[31] *Contribuţii la istoria capitalului străin în România...*, p. 153.

[32] „Revista Pădurilor" nr. 9/1928, p. 16.

[33] Scăderea producţiei la unele produse s-a manifestat şi pînă atunci cu tot avîntul înregistrat de industria forestieră între anii 1923—1926. Producţia de cherestea, de pildă, a scăzut de la 5 222 000 m³ în 1923, la 3 815 000 m³ în 1925 („Buletinul industriei", Buc., nr. 1/1926, p. 46). „Industria forestieră — se arăta într-o revistă a vremii nu înregistrează pe anul 1924 nici un progres. Comerţul intern rămîne staţionar, iar preţurile mondiale cu mici variaţiuni se menţin la nivel". („Economia naţională", Buc., nr. 1/1925, p. 20). Faptul a atras după sine şi o puternică scădere a exportului, care era între altele şi o consecinţă a taxelor de export şi a tarifului C.F.R., asupra cărora a influenţat în mod defavorabil. În vederea reanimării acestei industrii era necesară o imperioasă revizuire a politicii tarifare şi a tuturor taxelor de export „în scopul de a descongestiona stocurile enorme rămase nevîndute" („Economia naţională", Buc., nr. 1/1925, p. 20).

[34] „Argus", 7 ianuarie 1926.

[35] „Dimineaţa", Bucureşti, 27 mai 1927.

activitatea, concediind un mare număr de muncitori [36]. Anul forestier 1927 a înregistrat o scădere simțitoare a producției de cherestea. Pe Valea Bistriței, peste 10 fabrici se aflau în inactivitate, în Bucovina aproape 40% din întreprinderile forestiere și-au suspendat activitatea [37]. Influența prețului mondial a jucat, între alți factori, un rol însemnat în scăderea producției.

În ce privește repartizarea industriei forestiere, remarcăm că aceasta a fost amplasată îndeosebi în regiunile ușor accesibile. Datorită repartizării întreprinderilor după criteriul amintit, cele mai multe din ele erau de proporții mici, în care lucrau un număr redus de salariați. Concentrarea exploatării în bazinele forestiere ușor accesibile a determinat și concentrarea nerațională a mijloacelor de prelucrare și transport, majoritatea acestora fiind amplasate pe văile bogate mai ales în păduri rășinoase.

Deși numeroase, aceste întreprinderi nu produceau o gamă variată de produse. Analiza industriei forestiere pe grupe de întreprinderi, adică după profilul lor de producție, scoate în relief caracterul restrîns al procesului de producție în cele mai multe întreprinderi. Activitatea industrială se menținea într-o largă măsură la nivelul producției semifabricatelor. Societățile forestiere nu erau interesate în lărgirea gamei de produse, întrucît crearea unor unități specializate în fabricate superioare și în produse finite necesita mari investiții.

În industria de prelucrare a lemnului, după cum ne arată datele statistice, preponderență aveau fabricile de cherestea, care dețineau în fapt și cea mai mare parte din forța motrice, din capital, din valoarea combustibilului, a materiilor prime și a personalului. Cele mai multe întreprinderi erau neînsemnate, fără o concentrare a capitalului și a lucrătorilor. Chiar întreprinderile de cherestea, care erau cele mai multe și mai mari în comparație cu celelalte grupe din aceeași ramură, nu realizau o medie de concentrare a muncitorilor mai mare de 60—70 lucrători pe fiecare unitate.

Nivelul tehnic al fabricilor de cherestea era scăzut. Utilajul adus de peste hotare avînd o uzură avansată, constituia în majoritatea cazurilor zestrea tehnică a unităților respective. În plus, gaterele și circularele — utilaje de bază în acest compartiment — se transferau de regulă de la o unitate la alta, deși erau învechite și uzate. Construcția gaterelor era atît de simplă, încît numărul lor a continuat să crească chiar în perioadele de punere în funcțiune a fabricilor cu utilaje acționate de mașini cu aburi. Numărul gaterelor evoluează de la 1 100 în 1919 la 1654 (maximum) în 1926 [38]. Trebuie subliniat, pe de o parte, că în structura fabricilor de cherestea cel mai bun randament îl dădeau întreprinderile cu 3—5 gatere [39], iar pe de altă parte, că cea mai mare pondere din numărul de gatere aparținea fabricilor de cherestea de rășinoase. În 1926 fabricile cu 1—5 gatere dădeau o producție mai mare pe număr de gatere decît fabricile cu peste 5 gatere. În acel an existau 350 fabrici cu 1—2 gatere; 168 cu 3—5 gatere; 42 cu 6—10 gatere și 16 cu peste 10 gatere. Societățile anonime pe acțiuni dețineau în 1926 în industria cherestelei 33% din numărul fabricilor, 64% din capitalul investit, utilizînd 66% din forța motrice, 50% din numărul gaterelor și 69% din numărul lucrătorilor. Producția de cherestea a fabricilor deținute de societățile anonime pe acțiuni se ridica la 37% din întreaga producție de cherestea a țării. Societățile în nume colectiv posedau 9% din numărul întreprinderilor, cooperativele 4%, iar statul numai 4%, dintre care

---

36 J. Benditer și D. Șandru, *Contribuții la cunoașterea situației interne a României spre sfîrșitul stabilizării relative a capitalismului*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, nr. 1/1961, p. 11; „Dimineața", Buc., 28 mai 1927.

37 „Argus", Buc., 7 ianuarie 1928.

38 J. Filipovici și C. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 95; V. N. Stinghe, D. A. Sburlan, *op. cit.*, p. 14; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 933.

39 J. Filipovici și C. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 97.

1/4 erau exploatate în regie. Majoritatea întreprinderilor, 50%, aparțineau proprietății private [40].

Al doilea loc ca importanță și activitate economică în cadrul industriei forestiere îl ocupă fabricile de mobilă. În 1922 se numărau în România 146 fabrici de mobilă cu o putere instalată de 5 800 H.P. [41]. După acest an numărul lor se reduce, ajungîndu-se în 1928 la 96 fabrici cu o forță motrice de 4 097 H.P.

Pe al treilea loc se situau unitățile de tîmplărie, al căror număr, capital, forță motrice, forță de muncă și producție întruneau indici scăzuți [42]. În structura industriei forestiere intrau și fabricile producătoare de vehicule, ambalaje, perii, pensule, calapoade, cuie de lemn, dopuri de plută și altele, care însă nu ocupau o pondere însemnată [43]. Parte din cerințe erau satisfăcute de atelierele meșteșugărești.

Un aspect deosebit de important în cunoașterea industriei forestiere în anii 1922—1928 îl constituie studierea gradului de concentrare și centralizare a capitalului, de includere a ei în formele monopoliste de exploatare și desfacere, ca și a gradului de participare a capitalului străin în această ramură. Procesul de concentrare și centralizare a capitalului, la nivelul întreprinderilor la care s-a realizat, a fost înlesnit de creșterea participării băncilor la activitatea industrială. La sfîrșitul stabilizării relative a capitalismului, anul 1928, 3 dintre cele mai puternice bănci din țara noastră (Banca Românească, Banca Marmorosch Blank & Co și Banca de Credit Român) participau în proporție de 80,3% din capitalul social total la 9 întreprinderi forestiere: „P. & C. Goetz", „Tarcău", „Întreprinderile forestiere române București", „Întreprinderile forestiere române Cluj", „Bucovina", „Transilvania", „Stroești", „Valea Lungă", „Oltul" [44]. Totodată societățile forestiere din România au participat la crearea unor societăți similare în străinătate.

Organizarea în monopol a marilor societăți forestiere este ilustrată în perioada 1922—1928 prin reînnoirea în 1925, din inițiativa grupului „Foresta" a *Cartelului Accordo* [45] în care intrau, pe lîngă întreprinderile concernului *Foresta Italiană* din Cehoslovacia, Polonia, Jugoslavia și România, și o serie de societăți controlate de „Foresta" sau de cele aflate sub influența ei, ca: „Goetz", „Ceahlăul", „Putna", „Union". Crearea *Accordo-ului* a fost determinată de necesitatea apărării în fața concurenței crescînde a trusturilor forestiere scandinave pe piața țărilor mediteraniene, unde aceste societăți își desfăceau majoritatea produselor. În 1928 s-a organizat un *Cartel al exportatorilor de lemn din România*, în care pe lîngă „Foresta" mai erau atrase și marile societăți forestiere „Bucovina", „Carpatina", „Lomaș", „Feltrinelli" și „Moldova". Scopul acestei organizații era înlăturarea concurenței prin fixarea cotelor de export, a prețurilor comune și a sortimentelor care trebuiau să se producă.

În scopul obținerii profiturilor ridicate, alături de *Accordo* și de *Cartelul exportatorilor de lemn din România*, au fost înființate o serie de alte organizații: Cartelul fabricilor de parchete, care cuprindea 9 întreprinderi; Cartelul fabricilor de mobilă curbată; Cartelul internațional de vînzarea lemnului de foc în Ungaria, în care intrau mari societăți forestiere din România, Jugoslavia și Cehoslovacia. Pe baza acestui cartel întreprinderile din România aveau o cotă de 40% din totalul exportului în Ungaria [46].

Caracteristica organizațiilor monopoliste create în acea perioadă era aceea că ele aveau o durată scurtă de existență din cauza luptelor acerbe care se dădeau

---

[40] *Ibidem*.

[41] *Ibidem*, p. 95.

[42] Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, vol. III, p. 363; V. N. Stinghe și D. A. Sburlan, *op. cit.*, p. 14; *Anuarul statistic al României, 1922*, Buc., 1923, p. 200—201; Idem pe anul 1929, Buc. 1931, p. 191.

[43] *Ibidem*.

[44] *Contribuții la istoria capitalului străin în România...*, Schema D.

[45] „Argus", Buc., 9 iulie 1925.

[46] N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Buc., 1962, p. 37—38.

în interiorul organizaţiilor pentru cote mai mari de desfacere, pentru condiţii mai avantajoase de vînzare. Asemenea forme monopoliste se întîlnesc frecvent în industria de cherestea. Ele nu durează mai mult de 1—3 ani [47]. Unul din acestea, de pildă, la care au participat şi fabricile similare din Austria, a eşuat la mijlocul anului 1928, imediat după constituirea lui [48].

Cu privire la participarea capitalului străin în industria forestieră în anii stabilizării relative a capitalismului trebuie arătat că locul finanţei austro-ungare, care deţinea 64% din totalul capitalului investit în această ramură a fost luat în principal în perioada de după primul război mondial de capitalul italian, care se număra printre cele mai active capitaluri. El s-a îndreptat cu predilecţie spre această industrie. Deosebit de întreprinzător a fost Camillo Castiglioni, unul din conducătorii băncii Societa Italiana di Credito Commerciale din Milano, care a pus stăpînire pe societatea forestieră „Tişiţa". Castiglioni prin societatea „Foresta" desfăşoară o amplă acţiune pentru ca aceasta să funcţioneze în România, unde creează „Foresta Română" ca reprezentantă a sa. Paralel cu subordonarea şi controlarea unor societăţi, Castiglioni a reuşit să „naţionalizeze" în favoarea Italiei capitalul „inamic" din industria lemnului într-un ritm mult mai rapid şi mai deplin decît a reuşit în vre-o ramură burghezia română [49]. Foresta reuşeşte, ca urmare, să stăpînească 16 fabrici de cherestea, fabrici de mobilă şi altele, precum şi 360 km de cale ferată îngustă, 38 locomotive pentru aceleaşi căi, 14 locomotive de cale ferată normală, suprafeţe păduroase, etc. La sfîrşitul anului 1928 capitalul italian deţinea cea mai mare pondere dintre capitalurile străine, (aproape 23% din capitalul social total al ramurei). Această creştere a penetraţiei lui a fost făcută prin grupările „Foresta" din Milano şi Feltrinelli din Fiume.

Industria forestieră cunoaşte în anii 1922—1928 şi o participare a capitalului elveţian prin concernele Ofa-Holzindustrie A. G. şi Holding International de Bois de Monaco. Cele două firme elveţiene reuşesc să pună sub controlul lor o serie de societăţi forestiere, între care: Industria de lemn Mandus şi Berlova-Armenis S. A., care nu era în fapt decît o sucursală a firmei similare din Zürich. Capitalul maghiar deţinea prin societăţile „Patria", „Lomaş", „Topliţa", „Ungaro-Română", „Ferăstrăul arădean", „Nadrag" 4% din capitalul social întrebuinţat în această ramură. Cel austriac controla firmele I.S.B. pentru exploatarea de păduri, Industria şi comerţul lemnului, Prima fabrică română mecanică de butoaie, Societatea Oituz şi altele. Industria forestieră cunoaşte şi participarea capitalurilor franceze, engleze şi cehoslovace, care însă aveau o participare mai redusă [50].

Coeficientul redus de industrializare a lemnului a determinat ca România, deşi avea un procent mai mic ca alte ţări în ce priveşte gradul de împădurire, să dispună de lemn de export. Cel puţin 70% din producţia forestieră era destinată exportului [51]. Valorificarea bogăţiei forestiere s-a făcut într-o însemnată măsură, pe plan intern, sub formă de material de construcţii şi combustibil, iar pe plan extern, în cea mai mare parte sub forma sa brută, „de obicei butuci sau cherestea care, ca şi celelalte materii prime erau vîndute la preţuri derizorii" [52]. Este suficient să amintim că pentru 927.661 tone cherestea din răşinoase exportate în 1926 statul a primit suma de 4.000.924 lei [53].

Exportul de lemne s-a dezvoltat repede în anii imediaţi de după primul război mondial, atingînd în 1924—1925 o medie de 2,5 milioane tone şi reprezentînd cca. 20%

---

[47] *Ibidem*, p. 38.

[48] „Argus", Buc., 17 iunie 1928.

[49] *Contribuţii la istoria capitalului străin în România...*, p. 89—91.

[50] *Ibidem*, p. 154—157.

[51] „Argus", Buc., 13 noiembrie 1926.

[52] N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 247.

[53] „Analele economice şi statistice", an. X, nr. 1—2 (ianuarie — februarie), 1927, p. 135.

din valoarea exportului. Lemnul şi derivatele sale au constituit alături de cereale, animale şi produse animaliere, petrol, baza exportului României. Pînă în 1924 petrolul a avut o pondere mai mică (de la 22,5% în 1921, la 11,9% în 1924) în structura exportului românesc, dar începînd cu 1925 exportul de petrol creşte puternic, devenind centrul de greutate a întregului export. Exportul de lemn în schimb a avut o dezvoltare rapidă, culminînd cu anul 1925, cînd valoarea acestuia a ajuns să reprezinte 22% din valoarea întregului export. Din punct de vedere cantitativ însă, punctul culminant al exportului de lemne în perioada stabilizării relative a capitalismului îl constituie anul 1924. Exportul mare — arată Virgil Madgearu — nu reflectă însă un proces normal de exploatare raţională a pădurilor ci era simptomul unei exploatări prădalnice [54]. „Piaţa românească — remarca în 1925 revista „Holzmark" — oferă mai mult interes, graţie bunei recolte... Italia, Franţa meridională, Anglia şi în utlimul timp Germania de sud şi Persia sînt actualmente cei mai buni clienţi ai României. Aşa se explică de ce piaţa românească înregistrează cea mai mare cifră de afaceri, faţă de ceilalţi concurenţi" [55].

În anii 1926—1927 exportul lemnului românesc pe piaţa internaţională cunoaşte o scădere: 15% din totalul exportului în 1926 şi 12% în anul următor, datorită, între altele, costului urcat al transporturilor pe C.F.R., dobînzilor ridicate aplicate asupra împrumuturilor contractate, ca şi concurenţei străine făcută mai ales pe piaţa Palestinei, Egiptului, Greciei şi Siriei [56]. Scăderea preţurilor produselor lemnoase cu 30% la export a cauzat o comprimare a producţiei şi a exportului. Greutăţile din transporturi au împiedicat ca România să păstreze pieţele de desfacere în Egipt, Grecia, Italia, Franţa şi alte state.

În 1928 are loc un salt substanţial al lemnului (18%) în totalul exportului [57], fapt care readuce România pe un loc important printre ţările producătoare ale Europei. Iată, de altfel, cum a evoluat comerţul cu lemne al României în perioada 1922—1928 [58]:

Anii	Cantităţi (mii tone)		Valori (în milioane lei)		
	Import	Export	Import	Export	La % din total export
1922	11	1 969	111	2 600	18
1923	12	2 225	135	4 091	17
1924	26	2 541	211	5 541	20
1925	33	2 505	288	6 380	22
1926	29	2 220	531	5 897	15
1927	84	1 817	402	4 610	12
1928	9	1 786	50	4 650	18

Cu toate că exportul lemnului a atins pînă la 22% din totalul exportului românesc, contribuţia acestei bogăţii la realizarea venitului naţional n-a întrunit un procent ridicat datorită preţurilor derizorii care se dădeau materiilor prime româneşti pe piaţa mondială. „Am doborît — scria un autor contemporan — masi-

54 Virgil Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, 1940, p. 278.

55 „Argus", Buc., 25 octombrie 1925.

56 Idem, 9 decembrie 1927.

57 V. N. Stinghe, D. A. Sburlan, *op. cit.*, p. 15; „Argus", Buc., 12 septembrie, 1928.

58 V. N. Stinghe, D. A. Sburlan, *op. cit.*, p. 15.

vele păduroase de fagi şi de brazi spre a aproviziona fără nici un discernămînt toate pieţele lumii, bucurîndu-ne că putem importa în schimb articole de lux şi de ostentaţie şi toate nimicurile străinătăţii"[59]. Politica economică în domeniul forestier a determinat micşorarea volumului consumului intern la produse finite sau semifinite. Consumul de cherestea pe cap de locuitor, de pildă, scade de la 1,7 kg. în 1913 la 0,934 kg în 1925[60].

Industria forestieră a asigurat în acei ani marilor societăţi beneficii însemnate, cu toate că această ramură, mai cu seamă după 1926 a avut o activitate redusă. În 1924 rata profitului net a societăţii „Carpatina", de pildă, — cea mai mare dintre societăţi, care întrecea pe celelalte nu numai din punct de vedere a capitalului social, dar şi al rentabilităţii, a fost de 30%, procent care era cu atît mai mare cu cît luăm în consideraţie posibilităţile de mascare a lui. Ţinînd seama de aceste posibilităţi se ajunge la constatarea că plusvaloarea obţinută depăşea în acel an 120%[61]. Societatea „Lomaş" din Arad a obţinut în exerciţiul 1927/1928 un beneficiu net de 6.736.996 lei în comparaţie cu capitalul social, care la sfîrştiul anului 1928 era de 4,5 milioane lei. Deşi mai mică, societatea forestieră „Topliţa" a fost deosebit de rentabilă capitaliştilor maghiari. Între 1924—1928 beneficiul net realizat depăşea 14 milioane lei. În acelaşi timp dividendele achitate anual variau între 40—45%[62].

Rata sporită a plusvalorii indică creşterea exploatării muncii în această ramură. Nivelul tehnic la care se desfăşura procesul de producţie la cele mai multe întreprinderi forestiere punea pe muncitori în situaţia de a fi constrînşi să depună mari eforturi fizice. Remunerarea ieftină a forţei de muncă, durata mare a zilei de muncă, lipsa măsurilor de protecţie şi a asistenţei medicale, grelele condiţii de locuit şi alte cauze, au agravat, pe de o parte, situaţia materială a muncitorilor, iar pe de altă parte, a sporit combativitatea lor revoluţionară. Sub conducerea comuniştilor, ei au luptat prin greve şi alte forme pentru o viaţă mai bună, pentru dreptate socială, înscriind pagini glorioase în istoria mişcării muncitoreşti din ţara noastră. Din rîndul lor s-a ridicat un proletariat combativ, conştient de menirea istorică a clasei muncitoare.

---

59 Marin Popescu-Spineni, *Economia forestieră a României...*, p. 17.
60 Virgil Madgearu, *op. cit.*, p. 187.
61 *Contribuţii la istoria capitalului străin în România...*, p. 157, 158, 183.
62 *Ibidem*, p. 156—157.

CU PRIVIRE LA CONSTITUIREA ȘI ACTIVITATEA POLIȚIEI RURALE DIN MOLDOVA (1944—1945)

DE

A. LOGHIN și A. CAREȚCHI

Lupta antifascistă și de eliberare națională se dezvoltă imediat după insurecția antifascistă din august 1944, într-o largă acțiune de masă pentru transformări revoluționare, pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice.

Conduse de Partidul Comunist Român, în condițiile interne și externe favorabile, masele populare, trezite la creație istorică conștientă, au dus o luptă hotărîtă pentru adîncirea revoluției și asigurarea dezvoltării României pe calea independenței naționale și progresului social. „Sub conducerea partidului comunist, mase uriașe ale populației s-au angajat într-o luptă ascuțită împotriva reacțiunii, au alungat prefecții și primarii reacționari, au trecut la organizarea controlului muncitoresc în fabrici, la exproprierea moșiilor și împărțirea pămîntului la țărani, realizînd astfel în fapt reforma agrară, au participat la lupta pentru democratizarea vieții publice" [1].

Necesitatea intensificării luptei maselor populare împotriva reacțiunii, a dezvoltării cuceririlor revoluționare au determinat Partidul Comunist Român să ia toate măsurile în vederea întăririi pozițiilor clasei muncitoare și a principalului ei aliat țărănimea. Partidul Comunist a elaborat astfel un vast program de creare și extindere a formațiunilor de luptă patriotice, apărute încă în perioada de pregătire a insurecției armate și dezvoltate ca organe revoluționare în noile condiții ale desfășurării revoluției populare din țara noastră [2].

Drept urmare a intensei munci politice și organizatorice desfășurate de organizațiile locale ale partidului comunist, au fost create sau extinse formațiuni în întreaga țară. Comitetul regional Hunedoara al P.C.R. comunica în raportul de activitate către C. C. al P.C.R. din 14 septembrie 1944, că în întreg județul se desfășoară o activitate intensă pentru organizarea F.L.P. [3]. Comitetul regional Moldova

---

[1] N. Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Ed. politică, 1966, p. 57.

[2] Crearea și activitatea F.L.P. a stat în atenția istoricilor care s-au ocupat de problemele revoluției populare din țara noastră. Se pot cita articolele: Gh. Țuțui și E. Cimponeriu, *Aspecte ale activității formațiilor de luptă patriotice în Banat* (23 August — 6 Martie 1945) în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 2/1958, și I. M. Oprea, *Organizarea și activitatea formațiunilor patriotice de luptă* în „Studii", revistă de istorie, nr. 4/1960.

[3] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 35, dosar 4, fila 14.

al P.C.R. arăta, într-unul din rapoartele sale, că pînă la 19 septembrie 1944 organizaţia de partid a avut în atenţie crearea de grupe patriotice [4]. Comitetul regional Banat al P.C.R., încă din luna august, dăduse indicaţii organizaţiilor de partid din regiune să acorde „o mare importanţă gărzilor înarmate" [5]. Organizaţiile de partid şi-au concentrat principala lor atenţie spre marile întreprinderi industriale. La Atelierele C.F.R. „Griviţa", la „Malaxa", la C.F.R. Ploieşti, în perioada august — septembrie numărul formaţiunilor a crescut simţitor [6].

Desfăşurînd o largă activitate de creare a formaţiunilor patriotice la oraşe, partidul comunist a subliniat, totodată, *necesitatea constituirii formaţiilor patriotice la sate*, ca organe de sprijin ale luptei revoluţionare a ţărănimii muncitoare. V. I. Lenin, avînd în vedere lupta clasei muncitoare pentru putere, arăta în acest sens că „proletariatul trebuie să organizeze şi să înarmeze *toate* păturile sărace şi exploatate ale populaţiei, pentru ca ele *însele* să ia nemijlocit în mîinile lor organele puterii de stat, pentru ca ele *însele să alcătuiască* instituţiile acestei puteri" [7].

Crearea F.L.P. la sate în condiţiile adîncirii procesului revoluţionar, al radicalizării maselor, determina creşterea combativităţii revoluţionare a ţărănimii în lupta pentru pămînt şi putere democratică. Extinderea F.L.P. în mediul rural a însemnat o importantă verigă în închegarea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti [8].

Integrată în lupta generală a maselor populare din România pentru adîncirea revoluţiei şi înfrîngerea reacţiunii, Moldova cunoaşte anumite particularităţi ale desfăşurării procesului revoluţionar. Astfel, pe teritoriul acestei provincii, detaşamentele înarmate ale revoluţiei s-au constituit, încă din primele zile după victoria insurecţiei antifasciste [9], sub denumirea de *poliţie rurală* şi au îndeplinit sarcinile ce le reveneau ca organe revoluţionare de luptă [10].

---

[4] Arhiva Comitetului regional Iaşi al P.C.R., fond 1, dosar 1958, fila 2.

[5] Arhiva Comitetului regional Banat al P.C.R., fond 1, dosar 1, f. 4.

[6] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8831, fila 357; dosar 9270, filele 131—132; dosar 9274, filele 124—125; dosar 9278, fila 7.

[7] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 23, E.P.L.P., Bucureşti, 1953, p. 303.

[8] Crearea şi activitatea F.L.P. la sate sînt strîns legate de constituirea comitetelor ţărăneşti, fenomen pe larg studiat de T. Udrea într-o serie de articole: *Cu privire la rolul comitetelor ţărăneşti şi despre unele particularităţi ale revoluţiei populare în România*, în „Studii şi materiale de istorie contemporană", vol. I., Ed. Academiei R.P.R., 1956; *Rolul comitetelor ţărăneşti în făurirea alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănime sub conducerea P.C.R.*, în „Studii", revistă de istorie, nr. 4/1959; *Din activitatea P.C.R. la sate în preajma instaurării regimului democrat-popular (ianuarie-martie 1945)*, în „Studii", revistă de istorie, nr. 2/1965.

[9] Vezi Buletinul de informare al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri din 11 decembrie 1944, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9270, fila 32.

[10] Deşi, după cum se va arăta, poliţia rurală a luat o mare extindere, ea nu s-a bucurat de atenţia istoricilor noştri. N. Petrovici şi Gh. Ţuţui în articolul *Făurirea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti, factor hotărîtor în instaurarea puterii populare*, amintesc doar de poliţia rurală. „Poliţia rurală şi jandarmeria populară au fost create în unele judeţe din Moldova şi din nordul Transilvaniei, în scopul asigurării acţiunii de democratizare a ţării, reprimării elementelor fasciste şi reacţionare. Astfel, în judeţul Bihor, din iniţiativa comitetului judeţean al P.C.R., în decembrie 1944, a fost creată jandarmeria populară. În unele comune jandarmii au fost aleşi de populaţie. (Cf. Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R., nr. 1/1965, p. 52).

Cercetarea documentelor de arhivă scoate în evidenţă existenţa unor gărzi cetăţeneşti înarmate în comunele judeţului Cluj, care acţionau la indicaţiile prefecturii democratice (Arhiva Comitetului regional Cluj al P.C.R., fond 6, dosar 869, f. 3, Arhiva Sfatului Popular regional Cluj, fond Prefectura judeţului Cluj, dosar 10/1945, dosar 37/1945), în comunele din jurul localităţilor Satu-Mare şi Baia-Mare (Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, dosar 400, fila 277) etc.

În urma constituirii poliţiei rurale în majoritatea comunelor din Moldova, a apărut necesitatea conducerii şi coordonării activităţii acesteia. Astfel, la 21 decembrie 1944 a luat fiinţă la Iaşi, Inspectoratul poliţiei rurale, care avea menirea principală de a organiza comandamente în toate judeţele Moldovei. În regulamentul de funcţionare se arăta că „imperativele timpului de astăzi constau în aceea că dictatura regimului fascist a trecut; cînd s-au trasat linii largi de democraţie în ţara noastră este necesar să avem o poliţie rurală şi civilă, creată din sînul poporului" [11]. Se subliniau, de asemenea şi atribuţiile ei: să ancheteze şi să dreseze dosare de infracţiuni, să aresteze sabotorii, legionarii, spionii etc. [12]. Cu privire la membrii poliţiei rurale se arăta că ei *vor fi aleşi* din sînul populaţiei rurale, fiind propuşi de autorităţile comunale, comitetele săteşti şi Frontul plugarilor [13]. Şeful poliţiei rurale din fiecare judeţ era salariat al prefecturii (evident, acolo unde exista instalat un prefect democrat), iar poliţiştii, ai primăriilor comunale [14]. Activitatea poliţiei rurale se desfăşura pe baza sarcinilor pe care le primea de la comitetele comunale. De aceea, atunci cînd, în cadrul comitetelor comunale se discutau probleme legate de activitatea poliţiei rurale, erau chemaţi şi reprezentanţii ei [15].

Crearea şi îndrumarea poliţiei rurale a fost sprijinită pretutindeni de organele şi organizaţiile de partid. Comitetul judeţean Bacău al P.C.R. trasa în acest sens ca sarcină „urgentarea formării poliţiei naţionale rurale" [16]. Plenara Comitetului judeţean Roman al P.C.R. aprecia extinderea poliţiei rurale în comunele din raza judeţului [17]. În judeţul Covurlui ca urmare a muncii desfăşurate de organele şi organizaţiile de partid în multe comune a luat fiinţă poliţia rurală, cu un număr mare de membri. În judeţul Tutova existau aproximativ 300 de membri ai poliţiei rurale [18]. În judeţul Covurlui, în comunele Folteşti erau 12 membri, Boreşti 20 membri, Fîntîneşti 8 membri etc. [19]. În judeţul Bacău existau cîte 2—3 poliţişti în fiecare comună [20].

Membrii poliţiei rurale şi-au procurat armamentul prin dezarmarea soldaţilor hitlerişti, prin strîngerea armelor părăsite în urma operaţiunilor militare, precum şi de la unităţile armatei române care sprijineau aceste formaţii de luptă împotriva fascismului şi pentru democratizarea ţării [21].

---

[11] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9271, fila 217.

[12] Ibidem.

[13] Loc. cit., fila 218.

[14] Arhiva Comitetului regional Bacău al P.C.R., fond 19, dosar 1, fila 5.

[15] Documentele de arhivă conţin numeroase adrese ale organelor administrative democratice către Comandamentele Poliţiei Rurale. Iată o adresă din 5 februarie 1945, din care rezultă acest lucru: „Comandamentul Poliţiei Rurale judeţul Iaşi către Poliţia comunei Movileni: În conformitate cu adresa prefecturii Iaşi, nr. 2440 din 5 februarie 1945 ordon şefului poliţiei comunei Movileni...", urmează ordinul (Arhivele Statului Iaşi, fond Prefectura judeţului Iaşi, dosar 3/1945, fila 115). În procesul verbal al şedinţei comitetului sătesc din comuna Mironeasa, judeţul Iaşi, la care au participat membrii Comitetului şi ai poliţiei rurale se găseşte consemnat: „Noi comitetul local, împreună cu poliţia rurală ne-am întrunit în localul primăriei în mai multe rînduri şi luînd în discuţie abuzurile jandarmilor..., văzînd că Poliţia rurală nu poate să-şi facă datoria am hotărît să-i alungăm din comună". (Arhiva Comitetului regional Iaşi al P.C.R., fond XXVI, dosar 8, fila 114).

[16] Arhiva Comitetului regional Bacău al P.C.R., fond 1, dosar 2, fila 2.

[17] Loc. cit., fila 13.

[18] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9274, fila 111.

[19] Loc. cit, fond 49, dosar 9271, f. 214—216.

[20] Arhiva Comitetului regional Bacău al P.C.R., fond 1, dosar 2, fila 59.

[21] Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, dosar 400, filele 243, 267, 277, fond 49, dosar 8842, fila 108.

Larga ei extindere, simpatia şi sprijinul de care se bucura în rîndul maselor de ţărani [22] au făcut ca reacţiunea să încerce să o desfiinţeze. Astfel, în ordinul circular din 30 ianuarie 1945, dat tuturor prefecturilor, generalul Rădescu cerea dezarmarea imediată a poliţiei rurale [23], lucru ce n-a putut fi însă realizat. Dimpotrivă, poliţia rurală şi-a intensificat activitatea în direcţia adîncirii revoluţiei [24].

Faţă de refuzul organelor locale de a desfiinţa poliţia rurală, N. Rădescu revine, la 2 februarie 1945, prin ordinul telegrafic Z 9973 şi cere din nou imediata ei desfiinţare [25]. Este semnificativ răspunsul pe care l-a adresat prefectul judeţului Iaşi ministrului de interne N. Rădescu, pentru a demonstra prestigiul şi sprijinul de care se bucura poliţia rurală „La ordinul dvs. telegrafic... avem onoare a vă răspunde: Poliţia rurală, pe care am organizat-o noi, este absolut necesară bunului mers al treburilor şi menţinerii ordinei în judeţ. Ea nu trebuie să fie desfiinţată, după cum cereţi dvs. ci din contra, ea trebuie să fie cît mai mult perfecţionată, subvenţionată şi recunoscută ca un organ necesar... Ea este o emanaţie a poporului şi este ascultată şi iubită de popor... Multe instituţii, printre care şi C.F.R.-ul apelează la concursul acestei poliţii şi sînt satisfăcute în totul" [26].

Poliţia rurală desfăşura o largă activitate pentru sprijinirea luptei ţărănimii. În atribuţiile ei intrau paza comunei, asigurarea ordinei şi liniştei ţăranilor muncitori, împotriva celor care ar fi încercat să provoace dezordini sau să le distrugă avutul. Membrii poliţiei rurale arestau speculanţii, infractorii, elementele care încercau să împiedice desfăşurarea unei vieţi normale în lumea satelor. Participînd la şedinţele Comitetului ţărănesc, membrii poliţiei rurale erau informaţi asupra problemelor principale ale comunei sau satului şi-şi aduceau o importantă contribuţie în rezolvarea lor.

Treptat, ca urmare a activizării politice a maselor de ţărani, a avut loc o lărgire a atribuţiilor poliţiei rurale. Sînt tot mai frecvente intervenţiile ei hotărîte pentru apărarea intereselor ţărănimii. Împotriva jandarmilor reacţionari care încercau să apere avutul moşierilor, poliţia rurală a protejat intrarea ţăranilor în păduri. În numeroase comune din judeţul Roman, jandarmii raportau că nu au putut opri pe ţărani, care, împreună cu poliţia rurală, au trecut la înfăptuirea hotărîrilor comitetului sătesc [27].

---

[22] Cu privire la simpatia şi sprijinul de care se bucura poliţia rurală, într-o plenară a Comitetului P.C.R. din Valea Trotuşului se arăta: „Populaţia priveşte bine poliţia rurală, ea dovedindu-se foarte folositoare" (Arhiva Comitetului regional Bacău al P.C.R., fond 1, dosar 2, fila 59).

[23] Prin ordinul trimis de Rădescu tuturor prefecturilor de judeţ, se cerea imediata desfiinţare a poliţiei rurale, chestiunea urmînd a se soluţiona împreună cu jandarmeria". (Arhiva Sfatului popular al regiunii Banat, fond Prefectura judeţului Timiş-Torontal, dosar 35/1945).

[24] Cu privire la ordinul amintit, se remarcă faptul că organele de partid indicau întărirea poliţiei rurale şi nu desfiinţarea ei. Astfel, în plenara amintită a Comitetului P.C.R. din Valea Trotuşului se arăta că „ultima dispoziţie de desfiinţare a venit de la Rădescu, dar poliţia n-a fost desfiinţată (Arhiva Comitetului regional Bacău al P.C.R., fond 1, dosar 2, fila 59).

[25] Arhivele Statului Iaşi, fond Prefectura jud. Iaşi, dosar 3/1945, fila 36. Ordinul avea următorul conţinut: „Binevoiţi a cunoaşte următoarele: din rapoartele primite de Ministerul Afacerilor Interne rezultă că pe teritoriul rural funcţionează formaţiuni de poliţie rurală... Potrivit ordinului Dl. Prim-ministru şi ministru al Afacerilor Interne luaţi măsuri pentru desfiinţarea tuturor acestor formaţiuni, de comun acord cu organele Inspectoratului general al jandarmeriei. Raportaţi de executare în termen de 48 de ore. Asupra aceleiaşi chestiuni s-a dat şi ordinul circular nr. 29.617 din 30 ianuarie 1945. Ministrul Subsecretar de stat, general V. Stănescu.

[26] Loc. cit., fila 35.

[27] Arhiva Comitetului regional Bacău al P.C.R., fond 19, dosar 1, fila 10, 15.

În sprijinul comitetelor ţărăneşti şi al poliţiei rurale veneau noile organe administrative democratice, impuse prin forţa maselor. Prefectura judeţului Iaşi, prin adresa nr. 5545 din 9 decembrie 1944, a dat dispoziţie legiunii de jandarmi din Iaşi să fie retraşi toţi jandarmii din comune, dat fiind faptul că existau unităţi ale poliţiei rurale. Inspectoratul general al jandarmeriei opunîndu-se, cerea unităţilor de jandarmi să rămînă la posturile lor şi să răspundă prin foc în caz că masele ţărăneşti ar încerca să le dezarmeze şi să le alunge din comună [28]. Dar, cu toată împotrivirea jandarmeriei, masele ţărăneşti au trecut la acţiuni deschise, cum s-a întîmplat în comuna Poeni, judeţul Iaşi, unde postul de jandarmi a fost dezarmat şi alungat în urma încercării de a se opune hotărîrii ţăranilor muncitori [29]. În comuna Fruntişeni, judeţul Tutova, membrii poliţiei rurale, după ce au îndepărtat jandarmii din comună, au ajutat comitetul sătesc să împartă grîul din hambarele moşierului fugit [30].

Pretutindeni unde a fost creată, poliţia rurală a împiedicat jandarmeria să-şi exercite funcţiile represive şi de apărare a proprietăţii moşiereşti.

Inspectoratul general al jandarmeriei, alarmat de pierderea autorităţii jandarmilor la sate, consemna în adresa nr. 47.366 din 5.XI.1944 faptul că „pe teritoriul Moldovei autoritatea statului românesc este serios prejudiciată de elementele comuniste locale... Jandarmeria pe teritoriul rural întîmpină mari greutăţi în executarea atribuţiunilor din cauza opunerii gărzilor de poliţie rurale care lucrează după directive proprii şi fără să ţină seama de jandarmeria trimisă de guvern, iar poliţiştii sosiţi pentru a-şi lua serviciul în primire sînt maltrataţi şi chiar arestaţi" [31].

Crearea şi activitatea poliţiei rurale reprezintă un aspect al lărgirii sferei de exercitare a puterii maselor populare, în dauna organelor represive ale reacţiunii. Însuşi Rădescu recunoştea că prin activitatea ei, poliţia rurală încălca atribuţiile organelor poliţieneşti şi jandarmeriei, iar prin „imixtiunea" ei în treburile poliţiei şi jandarmeriei le „îngreuia serviciul", adică, le înlătura de fapt de la exercitarea funcţiilor lor [32]. Comandamentul legiunii de jandarmi din Iaşi remarca faptul că poliţia rurală era „o instituţie neoficială, însă recunoscută în fapt în Moldova" [33]. Preşedinţia Consiliului de Miniştri era informată de creşterea masivă a influenţei poliţiei rurale în lumea satelor, dar era incapabilă să ia vreo măsură pentru desfiinţarea ei [34].

Poliţia rurală nu se confunda cu Formaţiunile de Luptă Patriotice. Ele îşi aveau comandamente separate. Spre deosebire de F.L.P., raza de acţiune a poliţiei rurale se limita numai la satele din Moldova şi Transilvania, iar membrii ei erau salariaţii organelor locale administrative.

Poliţia rurală nu putea exista, prin urmare, decît acolo unde fuseseră instalate organele administrative democrate. Ele salarizau membrii poliţiei rurale nerecunoscuţi de Ministerul de Interne, căruia nu i se subordonau. Aceasta confirmă faptul că organele locale democratice îşi desfăşurau activitatea independent şi împotriva reacţiunii din guvern, independenţă care se adînceşte concomitent cu lupta maselor pentru un guvern democrat.

---

[28] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9270, fila 32.

[29] Loc. cit., dosar 8833, fila 715.

[30] Loc. cit., fila 728.

[31] Arhiva Istorică Centrală, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Cabinetul militar, dosar nr. 47/1944—1945.

[32] „Ordin circular al Preşedintelui Consiliului de Miniştri şi Ministru de Interne N. Rădescu trimis la 30.I.1945, tuturor prefecturilor" (Arhiva Sfatului Popular al regiunii Banat, fond Prefectura judeţului Timiş-Torontal, dosar 35/1945).

[33] Arhivele Statului Iaşi, fond Prefectura judeţului Iaşi, dosar 1/1945, fila 23.

[34] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9278, fila 22.

Alegerea membrilor poliţiei rurale constituia un aspect general al procesului de democratizare, de participare directă a maselor la crearea noilor organe ale aparatului de stat.

Prin conţinutul activităţii sale, poliţia rurală se integrează în categoria acelor organe cu ajutorul cărora masele populare îngustau treptat sfera de acţiune a elementelor reacţionare care se mai menţineau încă în diferitele verigi ale aparatului de stat central şi local.

Poliţia rurală a contribuit astfel în largă măsură la înfăptuirea sarcinilor revoluţiei, pentru înfrîngerea politică a reacţiunii. În înfăptuirea pe cale revoluţionară a reformei agrare, un rol deosebit de important a revenit poliţiei rurale, care, pe lîngă multiplele sarcini ce-i reveneau, a participat în luna februarie 1945, la înfăptuirea pe cale revoluţionară a acesteia [35].

De asemenea, poliţia rurală a participat, încă din toamna anului 1944, în sprijinul maselor, la acţiunea de democratizare a aparatului de stat, de arestare a legionarilor, de epurare a elementelor reacţionare din instituţiile ce intrau în raza lor de activitate [36].

După instaurarea guvernului de largă concentrare democratică de la 6 Martie 1945, guvern în care clasa muncitoare avea rolul precumpănitor, existenţa poliţiei rurale nu-şi mai găsea justificarea. În condiţiile în care clasa muncitoare, împreună cu ţărănimea, dădeau un conţinut nou, democratic, diferitelor verigi ale aparatului de stat, poliţia orăşenească şi jandarmeria au devenit ele însele instrumente de apărare a intereselor maselor muncitoare. Desfiinţarea poliţiei rurale era impusă totodată de faptul că pe teritoriul rural nu puteau exista două organe paralele; sarcinile de apărare a intereselor maselor populare trebuiau concentrate în atribuţiile jandarmeriei rurale, care în condiţiile regimului democrat-popular, rămînea o instituţie veche dar care căpăta un conţinut democratic.

Intensa activitate desfăşurată de poliţia rurală, cît şi faptul că din rîndurile ei făceau parte elemente cinstite ridicate din mijlocul maselor populare, a determinat ca ea să constituie o sursă de cadre pentru jandarmeria şi poliţia orăşenească [37] al căror conţinut s-a schimbat imediat după 6 Martie 1945, creînd premisele pentru înfiinţarea, în ianuarie 1949, a miliţiei populare.

---

[35] Cu privire la rolul poliţiei rurale în înfăptuirea pe cale revoluţionară a reformei se pot da nenumărate exemple menite să sublinieze aportul ei la ocuparea pămînturilor moşiereşti.

[36] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 400, fila 213; fond 49, dosar nr. 9272, fila 5; dosar 9278 fila 14; fond 103, dosar 8468 fila 12.

[37] Vezi indicaţiile ministrului Afacerilor Interne cu privire la folosirea membrilor poliţiei rurale, în Arhivele Statului Iaşi, fond Prefectura judeţului Iaşi, dosar 4/1945, fila 21. Prefectura judeţului Iaşi a întreprins o largă campanie de încadrare a membrilor poliţiei rurale în jandarmerie. (Loc. cit., fila 31).

DIN CORESPONDENȚA LUI ION MAIORESCU CU TIMOTEI CIPARIU

DE

GH. PLATON

Ion Maiorescu face parte din acea generație care și-a închinat întreaga viață înfăptuirii dezideratelor sociale și naționale scumpe tuturor românilor în cursul secolului trecut. „Lumina îmi este *adevărul* — declara el — îndemnul *iubirea*, iar scopul *fericirea* poporului român". A rămas credincios acestor principii. Ca profesor în Țara Românească și Moldova, ca reprezentant deplin împuternicit al guvernului revoluționar muntean pe lîngă parlamentul de la Frankfurt sau ca simplu particular în capitala Imperiului habsburgic, Ion Maiorescu a fost un neobosit susținător al idealului de unitate națională.

Nu este în intenția noastră să-i analizăm aportul lui în această direcție. Corespondența sa, risipită în diverse publicații precum și lucrările care i-au fost consacrate [1] — care permit și solicită chiar o reluare și o aprofundare — sînt concludente în acest sens. In legătură cu cele două documente pe care le reproducem în anexe, [2] dorim să amintim că I. Maiorescu, cu prilejul tratativelor purtate la Viena, la începutul anului 1855 — deși nu în calitate oficială — a avut un rol deosebit de important servind cu folos cauza românilor.

În primul rînd, aflîndu-se în capitala Austriei, angajat ca translator la Ministerul de justiție, I. Maiorescu publică articole documentate și pline de interes referitoare, mai ales, la suveranitatea Principatelor în „Ostdeutsche Post", „Wanderer" și apoi la „Augsburger Allgemeine Zeitung", traduse, în parte, în foile lui Barițiu sau incluse în lucrarea lui Neigebaur — izbutind să creeze „o atmosferă

---

[1] Vezi, spre exemplu, „Convorbiri literare" XXXIII, „Transilvania", an. X, XI, G. I. Ionnescu-Gion, *Portrete istorice*, Buc. 1894, N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ion Maiorescu*, Scriere comemorativă cu prilejul centenarului nașterii lui, 1811—1911, Buc. 1912, St. Manciulea, *Ion Maiorescu și raporturile lui cu Timotei Cipariu*, extras din „Luceafărul", an. II, nr. 10—11—12, Buc. 1942, etc.

[2] Documentele sînt extrase din Arhiva istorică a Bibliotecii filialei din Cluj a Academiei R.S.R. din fondul T. Cipariu. Ele nu figurează în culegerea în care Șt. Manciulea a publicat scrisorile aparținînd cărturarului ardelean, aflate în fondul documentar al Blajului. *Op. cit.*

[3] Cf. „Transilvania", an. XI, 1878, p. 92—93 (I. Maiorescu atrage atenția lui G. Barițiu asupra greșalelor existente în versiunea germană a articolelor). Vezi și Neigebaur, *Die Donau Fürstenthümer*, Breslau, 1859.

favorabilă" Principatelor[4]. Într-o corespondență către Cipariu, din 16 august 1855, condamnînd lipsa de activitate a celor din Principate, declara că „pînă va trece cauza orientală" el nu va înceta să se ocupe de politică[5].

La 20 august 1854, înainta ministrului de externe al Austriei, contelui Buol de Schauenstein, un foarte documentat memoriu în care este analizată atitudinea românilor în problema națională[6]. Este memoriul la care se referă în scrisoarea adresată lui Cipariu la 9 octombrie 1854 — (anexa nr. 1). Acesta este pus în gardă asupra atitudinii ce trebuie s-o adopte în eventualitatea în care i se va cere să explice natura convorbirii purtate cu generalul țarist Hasford. Explicațiile trebuiau date în sensul considerațiilor generale incluse în memoriu, cu privire la atașamentul românilor față de curtea din Viena[7].

Cel de al doilea document pe care-l inserăm în anexe este și mai edificator cu privire la adevărata poziție a lui I. Maiorescu față de unitatea națională a românilor. Împărtășind confidențial lui Cipariu scopul plecării sale la București — o comunicare în același sens îi făcuse și lui Barițiu, la 14 martie 1855[8] — își exprimă încrederea că, în viitor, strădaniile sale vor fi apreciate la adevărata lor valoare: „pe zeloții ipocriți din Sabiniu, sublinia el, lasă-i să latre; va lumina ziua în care se vor cunoaște faptele tuturor".

Cunoscînd poziția Curții de la Viena cu privire la cauza românească — notînd convorbirile avute în acest sens cu personalitățile vieții politice din capitala Austriei — Ion Maiorescu sublinia că „puține dorințe *române* se vor împlini".

Într-o altă scrisoare, adresată tot lui Cipariu, la 18 mai 1855, care o completează pe aceasta,[9] referindu-se la rezultatul călătoriei la București, nota că, cu acest prilej, a făcut „multe bune pe hîrtie, adică de cele ce ar fi de cerut acum pentru țări". Aceste planuri însă, continua Maiorescu, urmează să fie modificate. „După ce în principiu — arăta el — s-a decis aici [la Viena n.n.] soarta țărilor, cererile vor căta a se formula altfel"[10].

Trecînd peste discutarea celorlalte informații, referitoare la relațiile cu Fl. Aaron[11], la bursa obținută pentru fiul său Titu sau la activitatea desfășurată în sprijinul tuturor acelora — și aceștia nu erau puțini — ce apelau la serviciile sale, considerăm că știrile din cele două documente, completînd sau întărind informațiile deja cunoscute, vor putea fi utile la reconsiderarea generală care, credem, nu se va lăsa mult așteptată.

ANEXE[12]

I

Vere

Viena, 9 octombrie 1854. Vei fi auzit ce am pățit cu Aaron. Aducătorul îți va spune tot prin grai.

Într-o întrevorbire ce avui cu comitele Buol Sauenstein despre prințipate am atins despre discursul D-tale cu Hasford la Rîmnic; pe urmă i-am dat asupra acestui discurs al meu un memorial despre toată starea principatelor și în aceasta ear se vorbește de discursul Dumitale.

---

[4] N. Bănescu și V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 68, 309.

[5] Șt. Manciulea, *op. cit.*, p. 4.

[6] N. Bănescu și V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 311 și urm.

[7] În 1849, aflîndu-se la Rîmnicul Vîlcea, T. Cipariu avusese o convorbire cu generalul țarist cu privire la atitudinea românilor față de Curtea de la Viena. *Ibidem*, p. 322—323.

[8] *Ibidem*, p. 74—75.

[9] Șt. Manciulea, *op. cit.*, p. 4.

[10] *Ibidem*.

[11] Pentru aceasta, vezi N. Bănescu și V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 69 și urm. 266 și passim.

[12] Transcrierea a fost literarizată.

Nu crez, dar poate că vr'o dată dată ocasiune (sic) să te întrebe el, or poate alţii — de va mai fi comunicat memorialul cu alţii, ce nu cred — şi te înştiinţez ca să ştii să nu mă laşi în baltă.

Eu am zis că cîtă stăruinţă ce ai pus nu l-ai putut convinge despre credinţa românilor cătră Austria. Însă discursul Dumitale nu stă izolat acolo, ci mai vin altele din Banat, apoi procămaciunea tipărită şi subscrisă de Hasford şi publicată în Craiova, în care pe noi pe toţi ne numeşte emisarii Austriei. Cum zic, ce am vorbit eu e bine şi pentru *Dumneata* şi pentru toţi. Vei căpăta memorialul.

Altele ce să-ţi mai scriu. Sînt sănătos dar acum iar singur. Umblu să iau pe Maior lîngă mine; n-am pe altul mai bun.

Te ţinuşi de vorbă ca să-mi scrii din Mehadia. Ai rupt-o cu dascălul sîrb şi o lăsaşi acolo.

Dacă mi-ai scrie măcar odată, ca să văd din epistola ta ca ce doreşti a şti, apoi ţi-aşi scrie mai multe. Ei, cearcă şi apoi vei vede.

Întîlnindu-te cu ai noştri spune-le că sînt sănătos şi nu i-am uitat.

Al D-tale văr

I. Maiorescu

Arhiva istorică a Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R. S. R., fondul T. Cipariu, nr. 1520.

II

Vere

Viena, 16 martie 1855. Ştirea despre stipendiul Titului o căpătasem de la Mureşianu cu 6 zile mai înainte; cu toate aceste-ţi mulţumesc pentru interesul ce ai aratat cu acenst. Astăzi mulţumii şi Mitropolitului de la care capeţi scrisoarea aceasta. I-am esplicat şi lucrul cu Maior care îndată ce se va denumi aici va renunţa de stipendiu, însă acum e numai în prowisorischen werwendung cu un diurn mic şi de aici nu urmează că se va denumi definitiv şi atunci ce ar face cu rigorosele fără stipendiu? Apoi el a luat numai stipendiul pe semestrul de la Octombre încoace, iar în prowisorischen werwendung a intrat numai în Decembre; mai mult nu-l va lua. Îndată ce se va denumi, vă voi înştiinţa ca să ştiţi să daţi stipendiul altuia. Marţian era în spital cînd i-am comunicat scrisoarea domnului canonic Popfalvi. Acum mă înştiinţă că a răspuns fără a-mi spune *ce*. Dar Macedonfi zice că mape de acele cu însemnele capitulare se află aici de cumpărat.

Să arăţi tatălui meu că am căpătat scrisoarea Dumnealui şi îndată ce mă voi înturna din Bucureşti unde purced poimîne cu vaporul pe 21 zile, îi voi trimite ce voi pute; înainte de plecarea aceasta nu i-am putut trimite că n-am avut. Eu şi aşa nu pot trăi numai cu salariul şi aşi fi pierit fără alte acceidintie. La Bucureşti mă duc *chemat* de domnul Ştirbei prin două scrisori, însă aceasta numai *pentru tine*. Nu o mai spune în lături. Voia mi s-a dat pentru casa orfanei ce-i la mine care, în adevăr, se află în stare ticăloasă şi cere presenţa me acolo pentru 2—3 zile.

Pe zeloţii ipocriţi din Sabiniu lasă-i să latre; va lumina ziua în care se vor cunoaşte faptele tuturor. Eri s-au început conferinţiele; însă numai pentru a determina modalitatea lucrărilor. Tot eri am fost la comitele Buol însă n-am putut vorbi că era ocupat cu prepararea conferinţei prime. Iar cu Prokesch-Osten am vorbit ieri mult înainte de conferinţă; el care mă cunoaşte îmi şi însemnase numele ca să-i dau esplicaciuni. I-am spus că plec pentru trei săptămîni la Bucureşti; mi-a zis că nu e tîrziu, pentru că acum se trata de lucrul principal; iar comisiunea „chargée de régler le questions se rapportant a l'état dans lequel se

trouvent les principautés" se va forma mai pe urmă. Principatele vor fi *reprezentate* la această comisiune.

Ce o să iese? Ştie numai D-zeu cel de sus; dacă vor predomni ideile celor *de aici*, apoi puţine dorinţe *române* se vor împlini; dar cum zic, D-zeu ştie, noi nu.

Salută-mi pe D. Popfalvi, pe D. Alutanu, D. Raţiu.

La revedere

I. Maiorescu

P. S. De pace e foarte puţină speranţă.

Ibidem, document nr. 1529.

VIRGIL CÂNDEA, DINU C. GIURESCU, MIRCEA MALIŢA, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti,* Editura politică, Bucureşti, 1966, 253 p. + 30 fotocopii.

Ocupînd în sud-estul Europei o regiune de excepţională importanţă politică, militară şi economică, poporul român a fost pus, de la începuturile istoriei sale, în situaţia de a desfăşura o activitate politică şi diplomatică într-o astfel de manieră şi de o aşa natură, încît să-şi asigure păstrarea integrităţii teritoriale, a neatîrnării şi chiar a fiinţei sale naţionale. Cu toată deosebita însemnătate şi pondere a acestui aspect în istoria poporului român, tratarea lui monografică într-o lucrare corespunzătoare a rămas pînă astăzi un deziderat al istoriografiei noastre. Iată de ce volumul pe care îl prezentăm nu poate fi întîmpinat, după cum subliniază şi acad. C. Daicoviciu în *Precuvîntarea* sa, decît cu un „entuziasm" cu atît mai îndreptăţit, cu cît, întemeindu-se pe cercetarea minuţioasă a izvoarelor, uneori inedite, şi scris într-un stil ce depăşeşte cadrul erudiţiei pure, înviorînd naraţia cu procedee specifice evocării istorice, el se adresează, deopotrivă, specialiştilor ca şi cercurilor largi de cititori dornici să cunoască, în întreaga sa complexitate, trecutul de luptă al poporului român.

Constatînd că „din mozaicul documentelor asupra cărora s-au aplecat se degajă portretul distinct al unei şcoli diplomatice româneşti cu trăsături proprii..." (p. 8), dintre care cea esenţială este, desigur, „faptul că a slujit unor drepturi fundamentale ale poporului român, iar nu unor tendinţe agresive" (p. 10), autorii şi-au propus să ilustreze această teză printr-o serie de „evocări" ale celor mai semnificative momente şi personalităţi politice din istoria poporului nostru.

Primul dintre acestea este cel al *Relaţiilor geto-dacilor cu lumea greacă şi romană* (p. 14—35, de Dinu C. Giurescu), purtate în spiritul înţelegerii, respectului şi avantajelor de ambele părţi şi al luptei armate cînd libertatea a fost pusă în pericol. „Chibzuinţa, măsura şi eficienţa" (p. 53) acestui principiu, preluat şi aplicat cu consecvenţă de poporul român, le-au dovedit *Relaţiile externe ale Ţării Româneşti sub Basarab I* (p. 36—53, de Dinu C. Giurescu), care au permis noului stat afirmarea hotărîtă a suveranităţii şi individualităţii sale în contextul politic al Europei sud-estice.

Ulterior, *Politica externă a Ţării Româneşti sub Mircea cel Bătrîn* (p. 54—75, de Dinu C. Giurescu), *Aşezămîntul acordat de Alexandru cel Bun la 1408* (p. 76—87, de Dinu C. Giurescu), *Dialogul diplomatic dintre Suceava şi Veneţia în timpul lui Ştefan cel Mare* (p. 88—99, de Mircea Maliţa), precum şi *Diplomaţia urmaşilor lui Ştefan cel Mare* (p. 114—129, de Virgil Cândea) au confirmat temeinicia acestei concepţii, pe care voievozii ţărilor române au transpus-o în practică cu o luciditate şi un realism rar întîlnite la contemporanii lor. În acest fel, înaintarea otomană a fost oprită la linia Dunării, salvîndu-se fiinţa celor două state de la pericolul transformării lor în paşalîcuri şi asigurîndu-le o autonomie internă care va înlesni poporului român o dezvoltare multilaterală şi în secolele următoare.

Prezenţa activă a Ţării Româneşti şi a Moldovei, mai bine de un secol, pe eşichierul relaţiilor politice ale sud-estului european a avut ca urmare o îmbogăţire a formelor şi mijloacelor de întreţinere a unei atari activităţi, concretizate în *Primul*

monument al experienței diplomatice românești: „Învățăturile lui Neagoe Basarab" (p. 100—113, de Virgil Cândea).

Astfel maturizată, diplomația românească a servit, chiar și după instaurarea în cele două țări a dominației turcești, interesele majore ale poporului nostru. O demonstrează cu prisosință *Banul Mihalcea la curtea lui Rudolf al II-lea* (p. 130—147, de Mircea Malița), apărînd planul lui Mihai Viteazul de a uni efortul tuturor românilor pentru scuturarea jugului otoman, activitatea lui *Nicolae Milescu* (p. 148—167, de Mircea Malița) sau *Diplomația românească sub Constantin Brîncoveanu* (p. 168—185, de Virgil Cândea), al cărei inițiator, stolnicul Constantin Cantacuzino, transformase Bucureștii într-unul din cele mai active centre de activitate diplomatică a Europei sud-estice și crescuse diplomați a căror pricepere era prețuită și peste granițele țării.

În sfîrșit, ultimele părți ale volumului se ocupă de *Dimitrie Cantemir și începuturile chestiunii orientale* (p. 186—199, de Virgil Cândea), dovadă incontestabilă a clarviziunii diplomației noastre în aprecierea noilor realități de care începe să depindă statul politic al țărilor române, de activitatea lui *Ienăchiță Văcărescu — diplomatul* (p. 200—207, de Virgil Cândea), mai puțin cunoscută decît activitatea sa literară, de *Congresul de la Viena și țările române* (p. 208—217, de Mircea Malița) și de *Aspectele diplomatice ale mișcării revoluționare de la 1821* (p. 218—233, de Virgil Cândea).

Așadar, fără a avea caracterul unei lucrări monografice, autorii înșiși atrăgînd atenția asupra acestui fapt, volumul reușește totuși, pe lîngă contribuțiile de detaliu, să ofere și o imagine de ansamblu asupra diplomației românești medievale punctată de observații judicioase și originale.

L. Șimanschi

VASILE MIHORDEA (redactor responsabil), IOANA CONSTANTINESCU, CORNELIU ISTRATI, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*. Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1966, 794 p.

Numărul imens al documentelor de după anul 1700 a impus adoptarea, la editarea lor, a criteriului tematic. Tema relațiilor agrare este aceea care a reținut în primul rînd atenția ca fiind una dintre cele mai importante ale istoriei Țărilor Române din secolul al XVIII-lea. Volumul consacrat Moldovei, urmînd celui de documente agrare muntenești apărut în 1961, este rezultatul unei ample munci de investigare a arhivelor întreprinsă de un larg colectiv de cercetători din București și Iași. În munca de selectare a vastului material documentar privind această temă, editorii au avut în vedere ilustrarea „tuturor formelor de legături existente între oameni pentru organizarea exploatării pămîntului în cadrul relațiilor feudale și al începutului lor de destrămare" (p. 17). Culegerea conține, în acest fel, un foarte bogat material pentru o întreagă varietate de probleme privind relațiile feudale de producție dintre anii 1701 și 1800. Procesul de acaparare a pămîntului și a brațelor de muncă de către feudali, legarea vecinilor de moșie și, apoi, dezrobirea lor, situația țăranilor liberi, renta feudală cu formele ei, conflictele dintre țărani și stăpînii de moșii, arendarea moșiilor de către țărani și multe alte probleme își găsesc un solid suport documentar în actele editate în acest volum. Importanța acestei culegeri ca instrument de cercetare este sporită și de faptul că cea mai mare parte a documentelor pe care le conține sînt publicate acum pentru prima dată. Chiar unele dintre actele editate fragmentar sau în rezumat, în vechile colecții de documente, fiind tipărite acum integral aduc informații noi cu privire la tema relațiilor agrare. În cazul acestor documente, editorii au corectat, printr-o nouă lectură a originalului, greșelile de transcriere și de datare strecurate în vechile colecții.

Pentru o cît mai completă ilustrare a temei pe care se axează culegerea, dar și pentru a nu încărca volumul cu chestiuni în afara tematicii, editorii au semnalat

în note actele cu conținut asemănător sau le-au redat fie integral, fie fragmentar, pe cele care, referindu-se la aceeași chestiune, au cuprins diferit. În aceste condiții, volumul se înfățișează ca o foarte cuprinzătoare culegere de documente privind relațiile agrare din Moldova.

Problematica volumului și criteriile după care a fost întocmit sînt prezentate cititorilor în prefața semnată de V. Mihordea. Un indice cronologic, cu unele regeste totuși prea dezvoltate și contaminate uneori de limbajul epocii, un glosar și un indice de nume întocmit sub conducerea lui Alex. Gonța constituie anexele volumului.

I. C.

VALENTIN AL. GEORGESCU · *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova*, Buc., Ed. Academiei R. S. România, 1965, 416 p.

Protimisisul, una dintre problemele cele mai importante ale vechiului drept românesc, a reținut deseori în trecut atenția istoriografilor dînd naștere unei foarte bogate literaturi. Dacă aportul vechii istoriogrfaii în cercetarea unor aspecte ale acestei probleme și în sistematizarea materialului documentar trebuie luat în considerație, concluziile la care ea a ajuns sînt, adesea, greșite datorită, mai ales, metodei de cercetare folosite. În noua istoriografie protimisisul s-a bucurat de același interes din partea specialiștilor, fiind studiat atît în cadrul unor lucrări cu caracter general, cît și în altele special consacrate, dar o cercetare de ansamblu asupra acestei probleme ne lipsea. Ea e întreprinsă de Val. Al. Georgescu în lucrarea pe care o prezentăm cititorilor.

Autorul urmărește dezvoltarea protimisisului în Țara Românească și Moldova, cercetările sale asupra Transilvaniei fiind în curs, de la origini pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea. Instituția e studiată în funcție de condițiile social-economice care i-au determinat evoluția, subliniindu-se legătura ei cu diferite clase și pături sociale în fiecare etapă de dezvoltare a acesteia. Căci protimisisul ca și alte instituții juridice a îndeplinit simultan sau succesiv funcțiuni de clasă diferite, fiind uneori un mijloc de apărare a țărănimii împotriva marilor feudali, alteori servind tendințele de acaparare funciară ale acestora din urmă.

Prima parte a lucrării e consacrată apariției dreptului de protimisis în obștea sătească, dezvoltării acestei instituții în perioada feudalismului timpuriu și dezvoltat și structurii ei juridice, sub formele relativ stabilizate, din epoca regimului nobiliar și din prima parte a celui fanariot. Evoluția dreptului de protimisis în perioada descompunerii feudalismului și a apariției relațiilor de producție capitaliste e studiată în cea de-a doua și cea mai întinsă parte a cărții (peste 200 pagini). Cercetarea este structurată aici în funcție de natura materialului documentar, fiecărui monument juridic consacrîndu-i-se un capitol sau o secțiune de capitol, din care însă nu lipsește analiza dezvoltării protimisisului în documentele practicii judiciare. În această parte a lucrării sînt analizate, pentru prima dată într-o cercetare monografică a problemei, dispozițiile privitoare la protimisis într-o serie de texte juridice și hirsoave normative puțin valorificate pînă în prezent. Desființarea dreptului de protimisis și supraviețuirea unor forme ale acestuia fac obiectul cercetării celei de-a treia părți a cărții.

Sistematic și documentat, studiul lui Val. Al. Georgescu constituie o valoroasă contribuție la cercetarea unei importante instituții de drept feudal românesc, a cărei evoluție în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și sec. al XIX-lea oferă date deosebit de interesante pentru înțelegerea procesului de trecere de la feudalism la capitalism în Țările Române.

I. C.

N. GOGONEAȚĂ și ZIGU ORNEA: *A. D. Xenopol. Concepția socială și filozofică*, Buc., Editura științifică, 1965, 262 p.

În ciuda unanim recunoscutei sale valori, opera lui A. D. Xenopol a fost puțin studiată în trecut. Vălul tăcerii care se așternuse asupra ei încă din ultimii ani ai vieții istoricului nu a fost înlăturat definitiv nici după moartea sa, cu toate că încă din 1921 se ceruse hotărît să se rupă „cu conspirația tăcerii care începe să se urzească în jurul memoriei lui" (D. Gusti, *În memoriam: A. D. Xenopol*, în „Ideea europeană", an. II, 1921, nr. 62). Raportate la valoarea și dimensiunile operei lui Xenopol, studiile ce i s-au consacrat timp de mai bine de trei decenii după moarte rămîn totuși în număr foarte mic și nu îmbrățișează decît puține aspecte ale operei marelui învățat. Abia în ultimul deceniu opera lui Xenopol a început a fi cercetată mai temeinic și multilateral, dar chiar în condițiile acestui interes crescînd, destule laturi ale prodigioasei sale activități își așteaptă exegeții pentru a netezi drumul spre mult așteptata monografie completă asupra vieții și operei savantului român.

Studiul lui N. Gogoneață și Z. Ornea reprezintă una dintre cele mai importante contribuții aduse în ultimul timp la cerceatrea operei lui Xenopol. Autorii au meritul de a fi cercetat gîndirea social-filozofică a învățatului ieșean pe un plan mult mai larg decît se făcuse în trecut, analizînd dintr-un unghi de vedere unitar opera sa filozofică, sociologică și economică. Concepția social-filozofică a lui Xenopol e urmărită evolutiv și raportată în permanență la epocă și la împrejurările care i-au determinat fizionomia și originalitatea în cadrul gîndirii românești și europene. Autorii acordă, de exemplu, o atenție deosebită anilor de studenție și publicisticii lui Xenopol din această vreme, considerînd că perioada studiilor prezintă o importanță deosebită pentru formația lui spirituală și pentru gîndirea sa social-filozofică și politică. Cea de-a doua etapă în formarea intelectuală a istoricului ieșean, raporturile cu Junimea, prilejuiește autorilor observații interesante, nu însă întotdeauna și suficient de nuanțate.

Deși Xenopol n-a fost un teoretician al științei economice, lucrările sale fiind dominate de aspectul practic, justețea tezelor propagate de el și patriotismul convingerilor sale îl așează la loc de frunte în istoria gîndirii economice românești. Concepția sa social-economică înaintată, subliniază autorii, marchează un moment important în evoluția științei economice românești.

Cea mai mare parte a studiului lui N. Gogoneață și Z. Ornea e consacrată, cum era de așteptat, teoriei istoriei a lui Xenopol. Sînt cercetate, astfel, coordonatele materialiste ale filozofiei sale, fenomenele de repetiție și succesiune, problema cauzalității, seriile și problema generalului în dezvoltare, condițiile dezvoltării sociale, auxiliarii evoluției, problema legilor de dezvoltare și, în sfîrșit, concepția lui Xenopol asupra istoriei ca știință. Analizînd teoria istoriei lui Xenopol, autorii subliniază elementele pozitive ale gîndirii sale filozofice concretizate în promovarea ideii cauzalității în istorie, recunoașterea caracterului ei științific, considerațiile juste privind influența mediului geografic în dezvoltarea socială, înțelegerea rolului maselor și al personalității în istorie, precum și, în fine, spiritul critic în cercetarea izvoarelor. În același timp, sînt cercetate și limitele de ordin social și gnoseologic ale concepției filozofice a învățatului ieșean. Din opera istorică a lui Xenopol autorii au reținut pentru analiza concepției sale filozofice numai *Domnia lui Cuza Vodă* și *Istoria Partidelor politice în România*, adică scrierile în care el a aplicat principiile din teoria sa asupra istoriei.

Cercetare de ansamblu a tuturor aspectelor gîndirii social-filozofice a lui A. D. Xenopol, cartea lui N. Gogoneață și Z. Ornea oferă, așa cum au intenționat și autorii, o imagine cuprinzătoare asupra prestigioasei contribuții originale a lui Xenopol la dezvoltarea filozofiei românești.

I. C.

ILIE CORFUS: *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802—1830)*, extras din „Studii şi articole de istorie", vol. VIII, Bucureşti, 1966, 95 p. în 8.

Autorul studiului introductiv — Ilie Corfus — consideră just că în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, într-o epocă în care „istoriografia constituia încă un domeniu de preocupări rezervat exclusiv boierimii culte", cronicile din „prima jumătate a sec. al XIX-lea nu sînt decît nişte scurte notiţe şi însemnări istorice, importante totuşi prin noutatea şi precizia datelor înşirate în ele", autorii lor provenind din pături „mai largi şi mai diferite", adică mici negustori şi chiar meseriaşi (p. 2). Poate că aici autorul ar fi trebuit să dea cîteva date asupra condiţiilor în care asemenea oameni au putut învăţa să scrie şi să citească.

Un exemplu tipic în acest sens ne oferă cronica scrisă de Ioan Dobrescu, un mic meseriaş, poate cojocar, din Bucureşti, mahalaua Batiştei. El îşi desfăcea probabil o bună parte din cojoacele lucrate în iarmaroacele din ţară, reuşind astfel să cunoască oamenii, preocupările lor, să discute cu ei, să vadă şi simtă chiar practica abuzivă a administraţiei, la care se va referi des în paginile cronicii sale.

Editorul cronicii a subliniat şi atras atenţia în studiul introductiv asupra informaţiilor inedite, de martor ocular, date de Ion Dobrescu, despre jafurile turceşti dintre anii 1806—1812, exploatarea cruntă a ţărănimii în vremea domniilor lui Ioan Caragea (1812—1818) şi Alexandru Şuţu (1818—1821). S-a insistat şi asupra faptului că această cronică are informaţii ample şi deosebit de valoroase cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu, deşi autorul nu a putut formula o judecată justă a scopului ei. Ca atare, Ilie Corfus subliniază şi faptul că Ioan Dobrescu nu a putut „face distincţie între acţiunea lui Tudor şi aceea a şefului Eteriei". Acest meseriaş cronicar apare deci ca un om „surprins de împrejurări şi care nu reuşeşte să înţeleagă sensul lor adevărat" (p. 5). Bineînţeles că Ion Dobrescu reprobă şi condamnă represaliile armatei turceşti din timpul ocupaţiei (1821—1822), cînd populaţia ţării ajunsese la discreţia bandelor de soldaţi turci nedisciplinaţi (p. 45 şi urm.) şi ca atare se arată extrem de bucuros şi mulţumit cînd consemnează restabilirea domniilor pămîntene, a administraţiei publice şi eliminarea influenţei fanariote (p. 53 şi urm.).

În studiul introductiv, Ilie Corfus atrage atenţia asupra aprecierilor entuziaste făcute de Ion Dobrescu despre primii profesori români asupra poziţiei critice şi de condamnare a jafurilor şi abuzurilor boierimii, a stării desperate a ţărănimii mai ales dintre anii 1812—1818, cînd însuşi domnul „pîrlea ţara cu felurimi de mîncătorii, podvezi, zaherele, cine mai poate socoti".

În concluzie, cronica lui Ioan Dobrescu poate fi socotită ca un izvor narativ care cuprinde informaţii inedite şi interesante privitoare la evenimentele dintre anii 1802—1831. Publicarea ei, precedată de un amplu şi documentat studiu introductiv umple un gol al istoriografiei noastre.

Textul, cu corectările, completările şi lămuririle date în josul paginilor, se încheie cu un glosar absolut necesar înţelegerii corecte a expunerii cronicarului.

N. Grigoraş

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE—IAŞI, Tomul II, 1965, 324 pagini.

Apărut în anul 1964, „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie" continuă publicaţia „Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie, Iaşi".

Publicaţia se distinge în special prin interesul ce-l acordă cercetării şi aprofundării unor aspecte particulare sau fenomene şi procese importante din istoria Moldovei. Volumul care face obiectul atenţiei noastre este în această privinţă edificator.

Se remarcă în mod special, prin problema deosebit de complexă și interesantă pe care o dezbate, studiul: *„Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)* (p. 143—236), semnat de D. Ciurea.

După o privire generală, cu caracter critic asupra lucrărilor care au tratat despre administrația Moldovei, autorul analizează apariția și evoluția istorică a organizării teritoriale și a organelor sale conducătoare.

Autorul arată că Moldova a cunoscut o organizare adecvată unui stat centralizat, începînd de la jumătatea secolului al XV-lea și că, cea mai veche formă de organizare locală, o constituie obștea sătească liberă. Treptat, s-a generalizat ținutul. Sînt reconstituite etapele creării ținuturilor, este descrisă evoluția acestora, fiind surprinse modificările intervenite în competența boierilor responsabili cu administrarea lor (pîrcălabi, staroști, mari vătafi).

Referindu-se la orașele feudale, autorul arată că acestea nu au avut condiții favorabile de dezvoltare (evoluția lor a cunoscut anumite particularități) și că nu se poate vorbi de „autonomie comunală". Sînt aduse contribuții importante privitoare la organele administrative locale ale orașelor.

În atenția autorului a stat, în egală măsură, precizarea datei apariției ocoalelor domnești și descrierea evoluției acestora. Se fac observații utile în legătură cu apariția satului feudal moldovenesc din obștea sătească liberă, care pe parcurs este aservită de feudali. Lupta satelor împotriva aservirii este urmărită în principalele sale etape.

Aspecte importante ale rezistenței crescînde a maselor țărănești contra feudalilor, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, sînt surprinse în studiul: *Frămîntări sociale și politice din Moldova și Țara Românească între anii 1750—1760* (p. 117—142) a lui N. Grigoraș.

Pline de interes sînt informațiile din studiul semnat de Gh. Buzatu și G. Ignat în legătură cu: *Unele aspecte privind situația învățămîntului primar din Moldova în anii crizei economice din 1929—1933* (p. 39—62). Folosind un material inedit, provenit în mare parte de la Arhivele Statului din Iași, autorii expun consecințele crizei economice asupra școlii primare din Moldova.

Menționăm, de asemenea, studiul semnat de C. C. Angelescu, intitulat: *Contribuții la istoricul Asociației lucrătorilor tipografi din România (Perioada 1858—1865).* (p. 63—92). Sînt prezentate condițiile în care s-a format asociația și activitatea pe care ea a desfășurat-o pînă în anul 1865. Autorul face rectificări și completări bine argumentate studiilor apărute anterior, privitoare la această problemă.

În studiul intitulat: *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a sec. al XIX-lea* (p. 93—116), L. Boicu înfățișează pe larg încercările de navigabilizare care s-au limitat la navigația cu mijloace tradiționale (fără motor). Deși au eșuat, încercările care au făcut obiectul analizei — și aceasta este concluzia autorului — au furnizat date importante care aveau să folosească în viitor.

Mai semnalăm articolul întocmit de D. Șandru și I. Saizu: *Cu privire la acapararea petrolului românesc de către Germania hitleristă (1940—1944)* (p. 5—38). Autorii relatează împrejurările în care Germania, folosindu-se de diferite mijloace, a dus o politică de secătuire a bogățiilor țării.

În studiul său consacrat: *Cultelor autohtone în Dacia romană* (p. 237—260) N. Gostar, sprijinindu-se pe izvoarele epigrafice, în urma unei atente și competente analize, ajunge să identifice unele divinități dacice care purtau nume romane.

La *Comunicări și note* este inserat materialul lui C. Cihodaru: *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și cu însemnările toparhului bizantin* (p. 261—281), care reprezintă continuarea discuției în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și cu însemnările toparhului bizantin, precum și cel semnat de I. Saizu: *Manifestările din 12 august 1920 a muncitorilor ieșeni* (p. 255—259). În acest din urmă

material este relatat un episod din lupta muncitorilor din Iași împotriva legilor pentru reglementarea conflictelor de muncă, mai ales legea Trancu-Iași.

Revista mai cuprinde recenzii și note bibliografice și cronica științifică (p. 281—324).

A. Prună

J. D. DUROSELLE: *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Préface de Jean Monnet, Paris, Denoël 1965, 345 p.

Pentru cine studiază istoria relațiilor internaționale din secolul al XIX-lea și, mai ales, al XX-lea, numele lui J. B. Duroselle este bine cunoscut; continuînd orientarea dată în acest domeniu de P. Renouvin și contribuind la clarificarea ei, istoricul francez a întreprins valoroase cercetări care i-au adus îndreptățite elogii. De data aceasta, J. B. Duroselle se îndepărtează, într-o anumită măsură, de la preocupările sale obișnuite, propunîndu-și cercetarea unei teme devenită, datorită transformărilor economico-politice din ultimele două decenii, un subiect „en vogue" pentru unii istorici din Europa occidentală. Printre cercetările acestora, lucrarea la care ne referim ocupă un loc deosebit. Fără îndoială, influența unor idei politice integraționiste este prezentă și aici — să nu uităm că J. B. Duroselle este director la Centre Scientifique des Etudes Politiques din Paris; dar autorul vorbește în primul rînd ca istoric. El critică pe acei cercetători care caută să transpună în trecut unele realități contemporane din Europa occidentală, încercînd să le găsească o filiație chiar din antichitate și subliniază că aflarea unor precursori ai ideii unei Europe unite constituie un scop cu totul secundar al lucrării sale; ceea ce i s-a părut interesant a fost mai ales de a determina ce idei și-au făcut oamenii despre noțiunea de „Europă" de cînd există ea.

Această prezentare este făcută în mod cronologic începînd din secolul al VIII-lea î.e.n. — cînd termenul este întîlnit pentru prima dată — și pînă în 1945, autorul oprindu-se atît asupra unor fenomene care au determinat conținutul noțiunii de „Europa" cît și, mai ales, asupra ideilor legate de ea (îndeosebi ale intelectualilor și oamenilor de stat), idei care, în funcție de împrejurările istorice concrete, au avut o evoluție sinuoasă. O prezentare a lor nu ne-ar putea da decît o imagine trunchiată; am preferat, de aceea, să ne limităm la expunerea clasificării diferitelor sensuri pe care le-a avut noțiunea timp de 28 de secole.

J. B. Duroselle distinge trei asemenea sensuri sau „planuri suprapuse": Europa geografică, Europa civilizației, Europa unității.

Primul sens — de altfel cel mai vechi — cu toate că este mai precis, nu a avut totuși un conținut identic în toată perioada. Faptul este evident mai ales în ceea ce privește înglobarea sau nu a unor regiuni nedelimitate exact de mări (frontiera Europei cu Asia a fost plasată pe linii diferite între Bug și Ural) sau a insulelor britanice.

În ceea ce privește Europa civilizației, ea îi apare autorului — spre deosebire de alți istorici — ca fiind constituită din o diversitate și contradicție necunoscută în restul lumii, „diversitate și contradicție care sînt inerente fiecăreia din națiunile noastre și care sînt într-un cuvînt, dacă putem spune astfel, singura lor trăsătură comună" (p. 319).

În sfîrșit, Europa unității — l'Europe de l'unité". Folosind însă acest termen categoric, cu implicații politice, Duroselle subliniază în același timp că, de fapt, în decursul secolelor au existat, din acest punct de vedere, mai multe „Europe", a căror diversitate este extremă. În acest sens el distinge patru categorii:

1. Unitatea după un principiu (catolicismul), creată de Carol cel Mare și visată apoi de papii și împărații din Evul mediu;

2. Unitatea prin forță, aplicabilă parțial la Carol cel Mare, dar mai ales la Hitler și Napoleon — cu toate deosebirile dintre ei — unitate care nu putea fi decît efemeră;

3. Unitatea în diversitate, forma cea mai complexă și, am adăuga noi, cea mai frecventă. Ea presupune existența unor state independente care recunosc unele interese comune; ea s-ar concretiza în predominarea unor principii ca echilibrul european, dreptul public european, dreptul naționalităților, balanța puterilor, principii care se impun pe rînd, cu unele intermitențe, din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XX-lea.

4. Unitatea prin acord reciproc, idee întîlnită încă la pacifiștii din secolele XVI—XVIII dar mai ales la unii gînditori din secolele XIX—XX, după primul război mondial ea fiind împărtășită chiar de unii oameni de stat (Briand); să remarcăm însă că la aceștia din urmă, cu toate proiectele unor organisme continentale, Europa trebuia să rămînă compusă din state independente.

Fără a împărtăși unele concepții integraționiste ale autorului și regretînd lipsa unei bibliografii sistematice, subliniem în același timp că, prin bogăția informațiilor și prin multe din interpretările sale, lucrarea lui J. B. Duroselle se impune ca o realizare valoroasă, depășind cu mult scopul pe care și-l propune, acela de a contribui la „defrișarea" problemei.

V. Cristian

LOUIS C. D. JOOS: *Scurtă istorie a Africii negre*, Editura politică, București 1966, 470 p.

Cartea lui L. Joos „Scurtă istorie a Africii negre" publicată în traducere de Editura politică, este o sinteză a evoluției istorice a continentului negru începînd din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre.

Din conglomeratul de formațiuni statale, autorul a selectat pe cele mai reprezentative, oferindu-ne interesante date cu privire la formarea principalelor state africane; Etiopia, Mali, Congo și altele. În redarea evenimentelor autorul a urmărit în permanență ideea legăturilor care au existat întotdeauna între Africa și Europa, deși existau deosebiri între evoluțiile lor istorice.

Prima parte a cărții se încheie cu o succintă prezentare a politicii marilor state europene, Anglia și Franța în special, față de țările din Africa subliniind, totodată, consecințele negative ale acestei politici pentru dezvoltarea economică, socială și politică a acestor țări.

Partea a doua a lucrării este rezervată descrierii, în ordine strict cronologică, a evenimentelor istorice care au avut loc în secolele XVIII, XIX și XX. Cum era și firesc, evenimentele sînt tratate în legătură mai strînsă cu istoria Europei. În acest sens, autorul insistă în mod deosebit asupra contradicțiilor dintre țările dezvoltate ale Europei, asupra luptei duse de acestea pentru dominarea continentului negru. Sfîrșitul luptei duse de acestea pentru împărțirea Africii îl consideră a fi în anul 1907, an care în concepția autorului marchează începutul colonialismului modern. În continuare se prezintă un succint tablou al situației Africii negre sub regimul impus de străini, a condițiilor economice, sociale și politice a țărilor africane în preajma primului război mondial. Autorul se oprește apoi la analiza evenimentelor legate de primul război mondial, la consecințele războiului pentru continentul negru.

Ultima parte a lucrării este rezervată unei descrieri succinte a istoriei Africii în timpul și după cel de al doilea război mondial, a luptei pentru independență națională din această perioadă.

Prin datele interesante pe care le oferă lucrarea vine în sprijinul acelora care doresc să-și îmbogățească cunoștințele despre Africa neagră, constituind și o bună bază de plecare pentru cercetările viitoare.

A. Filimon

I. P. Iaşi — cd. 1

Preţul 10 lei